

SKÅS

1 • 2009

SUOMEN KESKIAIAN ARKEOLOGIAN SEURA • SÄLSKAPET FÖR MEDeltidsARKEOLOGI I FINLAND

SKAS

SUOMEN KESKIAJAN ARKEOLOGIAN SEURA
SÄLLSKAPET FÖR MEDELTIDSARKEOLOGI I FINLAND
TURUN YLIOPISTO 2009

Suomen keskiajan arkeologian seuran jäsenlehdessä julkaistaan tietoa yhdistyksen toiminnasta ja keskiajan arkeologiaan liittyvistä seminaareista ja tapahtumista. Lehdessä julkaistaan artikkeleita, kirja- ym. arvosteluja sekä muista keskiajan ja uuden ajan arkeologiaan liittyviä juttuja.

Kirjoittajia pyydetään toimittamaan julkaitavaksi tarkoitettu aineisto päätoimittajalle viimeistään kuukautta ennen lehden julkaisupäivää. Tekstit toimitetaan CD-romilla tai sähköpostitse liitetiedostoina Microsoft Word- tai rtf- tiedostomuotoon tallennettuina ja ilman tekstiin tehtyjä muotoiluja. Pitkiin artikkeleihin liitetään alle 100 sanan englanninkielinen abstrakti.

Kuvat (viivapiirrokset, mustavalkokuvat, värikuvat ja diat) lähetetään joko alkuperäisinä jolloin ne palautetaan kirjoittajalle lehden ilmestymisen jälkeen, tai digitaalisena CD-romilla. Yksittäisiä kuvia voi lähettää liitetiedostona sähköpostissa vain erikseen sovittaessa. Mustavalkoiset viivapiirrokset lähetetään GIF-tiedostomuodossa ja valokuvat JPG- tai TIFF-muodossa. Kuvien tarkkuuden on oltava vähintään 300 pistettä tuumalle (dpi).

Lehden sähköpostiosoite on skas.lehti@netti.fi. Jäsenlehti ilmestyy neljä kertaa vuodessa.

Julkaisija:

Suomen keskiajan arkeologian seura – Sällskapet för medeltidsarkeologi i Finland ry. Osoite: SKAS, c/o Arkeologia, Henrikinkatu 2, 20014 Turun yliopisto.

Päätoimittaja:

Dos. Georg Haggren
Nurmilinnuntie 3 C 26, 02620 Espoo
Puh. 040-771 5640
georg.haggren@helsinki.fi

Taitto:

Maija Holappa
maija.holappa@helsinki.fi

Toimituskunta:

Henrik Jansson, puh. 040-571 13514,
henrik.jansson@helsinki.fi
Hannele Lehtonen, puh. 0400-537 670,
hannele-maria.lehtonen@pp.inet.fi
Mia Lempiäinen, puh. 0400-539 279,
mialem@utu.fi
Terhi Mikkola, puh. 050-582 2526,
terhi.mikkola@helsinki.fi
Marianna Niukkanen, puh. 040-732 9907,
marianna.niukkanen@nba.fi
Jussi-Pekka Taavitsainen, puh. 050-576 6187,
justaa@utu.fi
Tanja Ratilainen, puh. 040-579 9974,
tratilainen@yahoo.com
Hanna-Leena Salminen, puh. 050-584 5222,
hlsalminen@gmail.com
Timo Ylimaunu
timo.ylimaunu@oulu.fi

Kannen suunnittelu: Mikael Manninen.

Kannen ja seuran logo (suunnittelu Markus Kivistö): Luusta valmistettu sakkinappula Kuusiston linnasta (Museovirasto).

Abstraktien kieliasun tarkistus: Rodger Jun-tunen.

SKAS 1-2009

Pääkirjoitus

- 2 Törkeä muinaisjäännökseen kajoaminen
Georg Haggrén

Tutkimuksia

- 3 Fajanser i öst och väst – om social och regional variation
Helmut Bergold & Mathias Bäck
- 16 Riikinkukkoja, helmiäistä ja granaattio-
menia – Pyhän Polyeuktoksen basilika
kupolikirkkojen esikuvana
Hanna-Riitta Toivanen
- 23 Autioituneet kylätontit - Kurkistusreikä
uudenmaan asutushistoriaan
Georg Haggrén

Ajankohtaista

- 34 Kalkkilaastiajoitus – Ei rauhoittavia tietoja
vaan päinvastoin
Markus Hiekkanen

Jäsenistölle

- 39 Riimukiviä ja riikinruotsalaisia – Skas
Uplannissa 22.–26.4.2009
*Laura Yli-Seppälä, Leena Viskari, Lauri Viinik-
kala & Helga Lähdemäki*

Kirja-arvosteluja:

- 46 Keskiajan Ruotsia maakunnittain
Georg Haggrén
- 48 Saksalainen keskiajanarkeologian yleis-
esitys
Georg Haggrén
- 50 Tarinoita raunioilta
Visa Immonen

PÄÄKIRJOITUS

Törkeä muinaisjäännökseen kajoaminen

Kesäinen maanantaiaamu oli valjennut Espoon Mankbyn keskiaikaisella kylätontilla. Kaivausryhmä oli aloittamassa viimeisen viikon kiireisen työn. Matkalla kaivausalueelle huomattiin polkuun ilmestynyt pieni kuoppa. Lisää tuoreita kuoppia löytyi kaivausalueilta. Paikalla oli viikonlopun aikana käynyt luvattomia vieraita metallinetsijän kanssa. Maanantaiaamu oli pillalla.

Metallinetsinharrastus on kahden viime vuoden aikana saavuttanut suuren suosion. Harrastus on sinänsä hyvä ja hyödyllinen, mutta harrastajien täytyisi tietää, missä etsimen kanssa on luvallista liikkua. Aina silloin tällöin "piippariharrastajia" on eksynyt muinaisjäännösalueille. Yleensä he ovat voineet vedota tietämättömyyteensä. Muinaismuistolaki tunnetaan huonosti eikä muinaisjäännösalueiden rajoja ole merkitty maastoon. Tämän vuoksi on ollut lähes mahdollon todistaa rikosta ja muinaisjäännökseen kajoamisen tahallisuutta.

Mankbyn luvaton vierailija ei voi vedota tietämättömyyteensä. Kaikkien paikalle johtavien polkujen varressa oli kyltit, joissa todettiin, että kyseessä on muinaisjäännösalue, johon luvatta kajoaminen on lain mukaan kielletty. Lisäksi itse kaivausalueet oli merkitty huomionauhoin, osa peitetty suojakankain. Luvaton vieras ei ollut vähäisistä esteistä välittänyt. Hän oli etsinyt "aarteita" kaikkialta kaivausalueilta aiheuttaen korvaamatonta haittaa tutkimukselle. Tällä kertaa kyseessä oli harkittu rikos, suunniteltu kajoaminen muinaisjäännökseen.

Mankbyssä paljastunut rikos oli ikävä muistutus siitä, että metallinetsinharrastus on karannut käsistä. Nyt täytyivät törkeän muinaisjäännökseen kajoamisen merkit ja edessämme on kiistaton ennakkotapaus. Poliisi jatkaa sen tutkimista. Enää ei tekijä voi vedota tietämättömyyteensä.

Ikäviä kokemuksia on muualtakin Suomessa ja jotain tällaista on osattu odottaa. Nyt on korkea aika asettaa metallinetsinharrastukselle selvät säännöt. Museovirasto on tässä asiassa ollut luvattoman saamaton. Ongelmasta on viime vuosina muistutettu Museovirastoa moneen otteeseen. Viraston lakimiesten tehtävä on varmistaa muinaisjäännösten suojelu eikä enää vaieta ongelmaa tai siirtää sitä tulevaisuuteen. Ohjeistusta tarvitaan eikä mikään muu taho kuin Museovirasto voi sellaista muinaisjäännösten osalta antaa.

Kokonaan toinen asia on pitäisikö metallinilmaisijan käyttöä rajoittaa myös muinaisjäännösalueiden ulkopuolella. Monissa maissa "piipparien" käyttö on jo kokonaan kielletty. Näin tiukalle linjalle on tuskin tarvetta lähteä. Harrastajien apu on suuri mm. etsittäessä uusia muinaisjäännöskohteita.

Metallinilmaisijoiden käyttö olisi kuitenkin saatava kontrolliin. Sopiva vaihtoehto voisi olla metallinilmaisijoiden muuttaminen luvanvaraisiksi. Siihen tarvitaan lainmuutosta ja aimo annos määrätietoisuutta museoviranomaisten taholta. ♦

FAJANSER I ÖST OCH VÄST – OM SOCIAL OCH REGIONAL VARIATION

ABSTRACT

Faience in east and west - about social and regional variation

In this article the authors are dealing with faience as a social indicator. Faience is known from practically all excavations that concerns early modern time, however generally in very small numbers in relation to other ceramic material, especially red ware. The question is how come? Written sources tell us that the domestic production was proportionately large with a considerable variety in products. The analyses show us there are only minor differences between urban and rural environments; on the other hand there is a significant dissimilarity between the aristocratic compared to the bourgeois and the rural non-noble population. This reflects the fact that faience is used as a material expression of social superiority and power, to elucidate the distance between high society and ordinary people, which underlines these groups' power.

INLEDNING

Denna artikel kan med fördel (och med viss reprisering) läsas i anslutning till en artikel

om keramiken i Karlstad (Bergold & Bäck 2006), som bland annat behandlar fajanser från ett antal platser belägna mellan Mälardalen och Göteborg. I den här föreliggande texten är det geografiska perspektivet förskjutet åt öster och en jämförelse görs mellan material från i huvudsak Mälardalsområdet, med ett par referensmaterial från Åland (Kastelholms slott) och Finland (Turku/Åbo). Syftet är att ge en första skissartad bild av den relativa fördelningen och utnyttjandet av i första hand fajanser, men även andra godstyper över ett större geografiskt område i östra Skandinavien.

BAKGRUND TILL FAJANSPRODUKTIONEN I SVERIGE

Den svenska produktionen av fajans startade i de två äldsta keramikindustrierna i Stockholm, Rörstrand år 1727 och Marieberg runt år 1759. Rörstrand, på Kungsholmen i Stockholm, var alltså den första svenska fajansfabriken. De tidigaste produkterna var dekorerade i blått. Formerna var senbarock och påminner om de produkter som framställdes i fabriker i Danmark, Tyskland och Holland. Det tydliga släktskapet med dansk fajans kan förklaras av att initiativtagaren till Rörstrand, Johan Wolff, några år tidigare hade grundat en porslinsfabrik i Danmark (Bäckström, 1930:14 f.; Dahlbäck Lutteman 1980:34).

Från början tillverkade man allt från tekanor till kakelugnar. Runt 1740 ändrades inriktningen och man började göra bordskärl som skålar, såssnipor, sockerskålar och fat. Dekoren var tydligt asiatiskt inspirerad, bland annat var avbildningar av kinesiska tempel vanliga. Det polykroma måleriet förekommer från år 1758. Detta var en teknik som framgångsrikt kom att bli en specialitet hos konkurrentfirman Marieberg, även den belägen på Kungshomen i Stockholm. Inledningsvis signerade Rörstrand sina produkter med "Stockholm", men efter grundandet av konkurrenten Marieberg signerades produkterna "Rörstrand". Dessutom angavs tillverkningsdatum och ofta även pris direkt i signaturen.

Sveriges andra fajansfabrik blev Marieberg, den första brännugnen togs i bruk år 1759 efter att alla ansökningshandlingar behandlats av rådet sedan året innan. Men starten blev otursförföljd. Efter bara 14 dagar brann hela anläggningen ner. Året därpå byggde man upp den igen och fabriken blev med tiden lika stor som den i Rörstrand. Produktionen var inriktad på polykromt emaljmåleri. Kännetecknande för Marieberg är lysande färger, särskilt i rött och rosa toner. Stilen var livlig rokoko med motiv ur djur- och växtvärlden. En del föremål har hämtat förebilder från andra fabrikanter som Meissen och Strasbourg. Mariebergsfabriken blev trots den höga kvaliteten på produkterna inte särskilt framgångsrik. Repertoaren utökades och ändrades och man började tillverka föremål i stengods och porslin. Inget av detta ledde dock till någon affärsmässig framgång utan år 1782 övertogs fabriken av Rörstrand som drev den fram till år 1788 då produktionen i Marieberg upphörde. Marieberg signerade sina varor med tre kronor, signatur och tillverkningsdatum och i slutfasen enbart med tre kronor samt MB för Marieberg. Till skillnad från Rörstrands prismärkningssystem använde man sig i Marieberg av lösa prisetiketter

ter som klistrades på godset.

Förutom keramikfabrikerna i Stockholm, tillverkades fajanser i Stralsund under ledning av Mariebergs grundare **Johan Eberhard Ludwig Ehrenreich**. Greve **Augustin Ehrensvärd** köpte Hertonäs gård strax öster om Helsingfors år 1752, kort efter att han inlett byggnadsarbetena på Sveaborg. Tio år senare (1762) startades Finlands första fajansfabrik på Hertonäs gård. År 1765 anläggs Pålsjö "fayence och Porcellains Fabrique" strax utanför Helsingborg. Mellan åren 1773 och 1789 fanns i Sölvesborg en fabrik som i huvudsak tillverkade fajanser, och i Vänge utanför Uppsala producerades fajanser och flintgods som vi känner från perioden 1785 fram till 1790-talets slut. Under 1790-talet startar **Gustaf III:s** finansminister **Erik Ruuth** under andra oktroyen 1764-1766 en fabrik för produktion av bland annat fajanser på Ulfsunda gård i Uppland.

PRODUKTER OCH BORDSKULTUR

Många av produkterna från dessa fabriker kopierade mönster och former från de två stora fabrikerna i Stockholm. Dessa hade i sin tur tagit upp idéer från kinesiskt porslin och europeisk fajans, framförallt holländsk. Det utbredda kopierandet av former och dekormönster, i samtiden, får konsekvenser för nutidens arkeologer. Då största delen av den keramik man hittar vid en utgrävning är i form av små skärvor innebär det att man sällan ser hela kärlets form eller dekorkompositionen. Det är därför många gånger svårt, för att inte säga omöjligt, att avgöra om det är ett original eller ett plagiat man hittat. Med tanke på att de två fabrikerna i Stockholm stod för den största produktionen av fajanser, porslin och flintgods under huvuddelen av 1700-talet kan vi nog räkna med att flertalet av de kärl som påträffas i Mälardalen kan ledas tillbaka

till någon av dessa industrier. Naturligtvis kan vi inte helt utesluta att ett och annat kärl kommer från någon av de andra fabrikerna. Fajansproduktionens period i Sverige är mycket kort. Det är bara under en femtioårsperiod, mellan ungefär 1730 och 1780, som fajansen är den dominerande produkten vid de svenska porslins-, och fajansfabrikerna. Redan från 1770-talet börjar man så smått tillverka flintgods, vilket från 1800-talet helt kommer att dominera den inhemska marknaden (Lutteman 1977).

Om man ser på de olika typer av fajanser som tillverkades kan vi spåra liknande tendenser som för porslinet. I produktkataloger och utställningar av porslin finns en uppsjö av praktfulla kärl och andra former. Denna formvärld känner vi inte alls igen i det material som vi vanligen gräver fram arkeologiskt i de mellansvenska städerna. Här är nästan uteslutande tallrikar och tefat, ibland hittar vi skålar modellerade efter former i det kinesiska importporslinet. Inte heller den inhemska strålände vita eller blåvita och färgrikt bemålade keramiken från Rörstrand och Marieberg har i någon större utsträckning hamnat på bordet hos de stadsbor vars tomter vi undersökt. Det saknas flotta terriner eller pam-piga potpurrikrukor där man skulle ha färska eller torkade blomsteruppsättningar. Hur ska vi tolka och förstå den motstridiga bild som framträder när vi jämför tillverkarnas produktkataloger och konsumenternas faktiska keramikbestånd? Som vi sett började man tillverka fajans i Sverige under 1700-talet, men vi hittar även fajans i kulturlager och hus som kan dateras till 1600-talet. Denna keramik är importerad, i huvudsak från Holland som hade en egen omfattande fajansproduktion från 1500-talet och framåt. Enstaka kärl kan till och med vara importerade från andra fajansproducerande länder som Frankrike, Tyskland, Spanien och Portugal. Precis som när det gäller den inhemska fa-

Figur 1a (övre): Ett par exempel på porslinskök. Fajanserna och porslinet i Sturefors fideikommiss i Östergötland är ett bra exempel på ett komplett porslinskök. Figur 1b (nedre) visar Tureholms, i Södermanland, fantastiska porslinskök med väggar bemålade som keramiken. Foto: Anna Lefvert, Helsingborgs dagblad, 26 januari 2009.

jansen ser vi att formerna nästan uteslutande är fat och tallrikar. Det ser alltså ut som att man använt fajanser i hushållen i ungefär samma omfattning och på samma sätt redan på 1600-talet, innan den inhemska produktionen startade. Bordskulturen, och därmed matkulturen, börjar uppenbarligen förändras under 1600-talet. Men i det stora hela kan vi

inte påstå att keramiken ger oss en bild av högre ståndsmiljöer. Även importerade fajanser förekommer endast i mindre mängd i de flesta arkeologiskt undersökta miljöer från denna tid i Mellansverige. Det är inte lätt för oss att bedöma i vilken omfattning keramik ska uppfattas som representerande högre ståndsmiljöer. Ett tecken på socialt välmående kanske snarare är om man haft en hel servis än enstaka exotiska kärl. Det är egentligen först från och med 1800-talet då flintgodset breder ut sig på marknaden som vi kan börja tala om att "vanliga" hem håller sig med porslins-skåp, det vill säga hela serviser. Precis som det arkeologiska materialet normalt visar, finns inte hela serviser i vanliga hem under 1600- och 1700-talen. Det är endast i adliga miljöer vi finner dessa, från Kina importerade eller Rörstrand inköpta, fulla uppsättningar av bordskeramik för det stora bordet i salen. Dessa förvarades i porslinsköket (fig. 1a-b).

FAJANSER FRÅN ARKEOLOGISKA MATERIAL I ÖSTSKANDINAVIEN – KÄLLKRITISKA ASPEKTER KRING EN SOCIAL INDIKATOR

Fajanser förekommer vid de flesta arkeologiska undersökningar som berör tidig modern tid, men det är vanligen i mycket små mängder i relation till övriga godstyper och då främst rödgods. De enda undantagen från denna tendens är vissa tomter i Göteborg där man undersökt borgares gårdstomter, bland dessa fanns handelsmän som handlade på Ostindien (Schönborg Nilsson 2001:44 ff.). Frågan är varför det är på det sättet. Samtidigt som vi finner dessa få skärvor i hemmiljöer och gårdar i städer och på landsbygden, framgår i den konsthistoriska litteraturen att den inhemska fajanstillverkningen varit omfattande (Bäckström 1930; Dahlbäck Lutteman 1980; Hernmarck 1946, 1959; Hernmarck & Gyllensvärd 1945; Lagercrantz

Figur 2: Exempel på den typ den av praktpjäser som i princip aldrig hittas vid en arkeologisk undersökning. Terrin (1770) och fat (1765-1770) tillverkade vid Rörstrands fabrik i Stockholm. Foto: efter Bäckström 1930, figur XIV.

1959; Markgren 1996; Tegnér 1993; Vingedal 2001). Denna uppvisar en mycket stor och bred produktion med allt från bordets kärl i form av fat, tallrikar, skålar, terriner, sköljskålar, saltkar och tekannor till syltkrukor, potpurrikrukor, apotekskärl, ljusstakar, bordsuppsatser, pyramider, tebord, vaser, blomkrukor, snusdosor, figuriner, skrivställ, klockställ, sanitetskärl och kakelugnar (fig. 2). Av någon anledning är koppar och kaffekannor dock ovanliga i produktlistorna och i verkligheten.

Med mycket få undantag är det alltså uppenbart att fajans inte tillhör de vanligen förekommande keramikföremålen, orsaken är att det antagligen inte var lika lättåtkomligt, det var dyrare än det vanliga rödgodset och ytterligare en bidragande orsak till de små mängderna kan vara den korta inhemska produktionsperioden jämfört med det massproducerade och under lång period tillverkade rödgodset. Konkurrens av den stora mängd

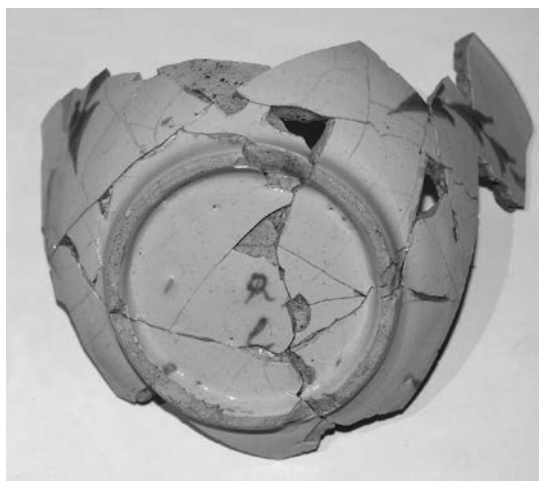
den importerat porslin från 1730-talet kan också tyckas rimligt att förutsätta. Med tanke på att porslin förekommer i ännu mindre omfattning än fajanser på arkeologiska platser är det senare emellertid inte en hållbar förklaring. Förutom denna kvantitativa differens kan vi även konstatera en kvalitativ sådan i den lilla mängd fajanser som faktiskt påträffas vid arkeologiska undersökningar. Under 1700-talet då den inhemska produktionen är igång kan vi konstatera att fajanser i princip uteslutande representeras av odekorerade eller enkelt dekorerade fat och tallrikar (fig.3–5). Trots den mycket varierade formfloran i fajansproduktionen, som vi konstaterat ovan, är det uppenbarligen inget av detta som konsumeras i de stads- och landsbygdsmiljöer som undersökts arkeologiskt.

Vi kan således konstatera att det finns en mycket dålig överensstämmelse mellan den kunskap vi har idag om produktionen av fajans i Mälardalsområdet och motsvarande konsumtion av fajanser i samma område i fråga om mängden känd keramik. Vad gäller produktion baseras kunskapen på skriftliga källor samt samlingar i museer, slott och herrgårdar medan konsumtionen av fajans faktiskt i första hand kan spåras genom arkeologiska källor. Genom att använda ordet faktiskt i detta sammanhang vill vi betona att det fortfarande inte på långa vägar anses självklart att undersöka tidigmoderna objekt inom den antikvariska hanteringen av arkeologiska platser. I vilket fall visar sig de ändå idag relativt många undersökningar som genererat fyndmaterial från den tidigmoderna tiden utgöra ett användbart material för att belysa diskrepansen mellan olika sociala miljöer och konsumtionsmönster under denna tid. Här framgår arkeologins styrka när det gäller att fånga sociala strukturer utifrån materiell kultur, trots att vi befinner oss i en tid med en betydande mängd olika källor i form av annat än jordfynd. Vad innebär då denna diskre-

pans som så tydligt dessutom är kopplad till skilda källkategorier? För det första kan vi konstatera att arkeologin här tillför kunskap som inte går att fånga i annat källmaterial [!]. För det andra, som vi ska se strax, blir bilden av fajans som en social markör allt tydligare med varje material som tillkommer. Bilden blir tydligare, men detta är inte liktydigt med att den visar en statisk vy, istället kan vi börja diskutera nyanserna mellan olika hushåll i

Figur 3: Denna signerade tallrik från Rörstrand hittades i samband med utgrävningen av ett bronsgjuteri i Västerås, Västmanland. Foto: Mathias Bäck.

Figur 4: Signerad skål återfunnen vid undersökningar i centrala Karlstad, Värmland. Skålen är troligen från Mariebergs fabrik på Kungsholmen i Stockholm, strax intill Mathias Bäck's nuvarande hemadress. Foto: Mathias Bäck.

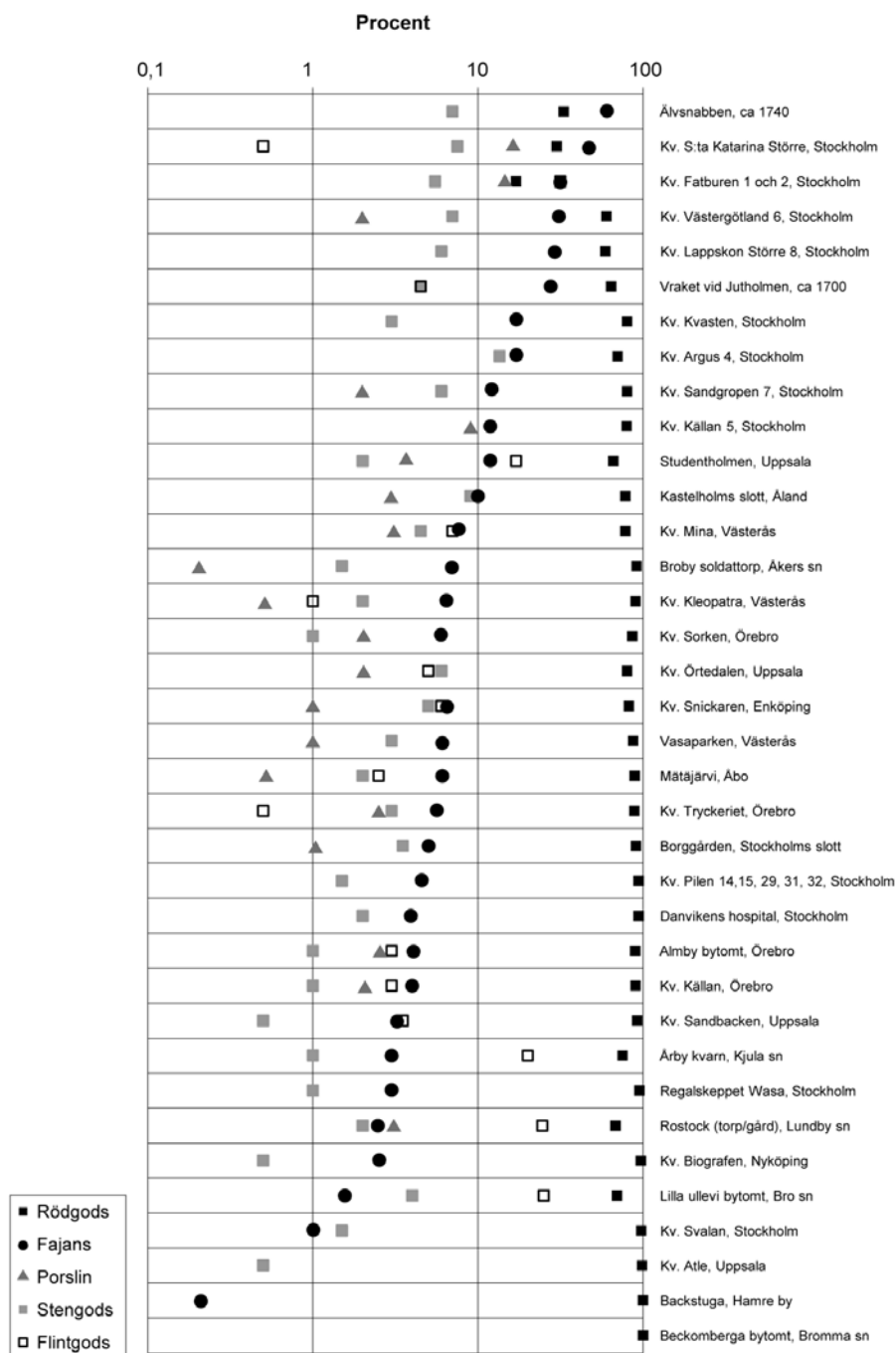
Figur 5: Komplet tallrik från Marieberg, jämför med den enkla humledekoren i figur 4. Foto: okänd.

skilda delar av Sverige. Visst finns det sedan tidigare en vetskap om att fajanser och porslin är ståndssociala företeelser, men vi har litet kunskap om inte i vilken omfattning och inte heller vilka former av dessa gods som faktiskt använts i "vanlig" hem.

Frågan är också hur keramiken distribuerades, rent logiskt kan det tyckas att fyndmängden borde vara större på platser med fajanstillverkning och avta ju längre ifrån tillverkningsplatsen man kommer. Vi vet också att kuststäder och importhamnar, interregionala såväl som regionala, förefaller ha en högre fyndfrekvens än inlandsstäder (Bergold & Bäck 2006:93 ff.). Här kan man jämföra Stockholm och Göteborg t.ex. Visserligen är fyndfrekvensen relativt låg även i Stockholm, men ändå högre än för andra städer i undersökningsmaterialet. Dessa städer ligger längre in i Mälardalen (Enköping, Västerås, Örebro) eller utan större utskeppningshamn (Uppsala). Landsbygdsmaterialen visar en ytterligare något fallande tendens i förhållande till småstäderna. Sammantaget kan man konstatera att landsbygden, trots relativt små skillnader, uppvisar en mindre andel fajanser än städerna. Undantaget i detta material är soldattorpet i Broby, Åkers socken. Tendensen är i övrigt emellertid, klar även om vi måste ta i beaktande brasklappen att det för flera av landsbygdsmaterialen redovisas ett

kronologisk bredare material än vad som är fallet för städerna. Detta ger sig i huvudsak tillkänna genom att flintgodset utgör en relativt sett större andel av keramiken på bekostnad av rödgodset.

Innan vi ytterligare kommenterar resultaten krävs en del förklaringar och förtydliganden av källkritisk karaktär. Tillsammans med den ovan nämnda artikeln om keramiken i Karlstad (Bergold & Bäck 2006), har i och med denna artikel totalt 50 platser översiktligt genomlysts med avseende på den keramiska profilen. Liksom i den tidigare studien gör det här analyserade materialet inte skillnad på 16- respektive 1700-talsmaterial. Detta innebär givetvis att analysen ligger på ett översiktligt plan och att tidsspecifika karakteristika ignoreras. Då förutsättningarna är desamma som i den tidigare studien citerar vi ett förklarande stycke här; "*Som framgår tydligt i diagrammet är vardagskeramik av rödgods (grytor, krukor, fat och skålar) de absolut vanligaste hushållskärlen. I normfallet representerar denna keramik mellan 85 och 95 procent av keramiken från hushållen på dessa platser. Men det är de övriga typerna av keramik vi ska titta närmare på här. Vi kan börja med att konstatera att fajanser av olika slag är den vanligaste godstypen efter den vanliga röda brukskeramiken. Fajanserna kan delas in i två huvudgrupper, inhemska och importerade. Grovt generaliserat kan vi säga att den importerade keramiken kan dateras till 1600-talet och de första årtiondena av 1700-talet medan större delen av fajanserna från 1730-talet och framåt är tillverkade i någon av de svenska fajansfabrikerna. Många undantag finns naturligtvis men detta är trenden. Om porslinet kan man säga att det är en ovanlig godstyp under 1600-talet, och kanske ska uppfattas som exklusivt eftersom det var en nyhet. Från 1730-talet, när det svenska ostindiska kompaniet etablerats, ökar införseln av porslin till landet och det blir där-*

De vid undersökningen 36 jämförda keramikmaterialen sorterade efter andelen fajans av den totala keramikmängden. Fallande mängd från vänster till höger i diagrammet. För vissa undersökningar som även omfattar äldre material visas här endast den keramiska profil som berör tidsskedet 1600-1700-tal. Diagrammet är logaritmiskt.

med också lättare att få tag på för hushållen. Stengodset har i mindre mängder kommit in i landet allt sedan medeltiden, så också under 1600-och 1700-talen" (Bergold & Bäck 2006:94). De enskilda undersökningsmaterialens status är också mycket skiftande. Så kan man t.ex. inte fästa större vikt vid andelen flintgods i helheten, då denna godstyp vanligen inte tillvaratagits, registrerats som fajans alternativt porslin eller representerar ett dåligt statistiskt underlag genom urvalsförfaranden. Ett övergripande källkritiskt problem är identifieringen av godstyper. Många gånger har det skett sammanblandning mellan fajans och flintgods. Inte alltför sällan innefattar ordet porslin all keramik som inte är rödgods eller stengods. Möjligheterna att kontrollera registreringen för varje enskild undersökning i detta material har varit mycket begränsade. Ibland har en bedömning utifrån beskrivning kunnat styra oss vid utskiljandet av godstyper. I andra fall har kronologiska aspekter och erfarenhetsmässiga antaganden legat till grund för bestämning. Materialets storlek är emellertid så väl tilltaget att de noterade tendenserna torde vara rimligt giltiga. Till de skeppsvraksmaterial som ingår i studien finns speciella källkritiska problem. Dels är skeppen i sig kontexter som på vissa sätt inte låter sig direkt jämföras med ett helt hushålls keramiska profil, dels är det frågan om ett statistiskt mindre material som dessutom (på sitt sätt föredömligt) redovisas kärllvis, istället för med skärvfrekvens. Vi kan i sammanhanget notera att vraket vid Älvsnabben (Concordia) har en anmärkningsvärt hög andel fajans. Även det andra oidentifierade vraket som ingår i studien, det vid Jutholmen har en förhållandevis hög andel fajans. Det bör dock påpekas att den totala mängden keramik är relativt liten. Vasa utgör ett särskilt problem då registreringen inte tillåter en säker identifiering av godstyperna. Detta innebär att det redovisade materialet från Vasa inte kan betrak-

tas som komplett och därmed inte heller helt tillförlitligt. Noterbart är dock att stengodset som påträffades i skeppets officersmäss förefaller i denna slutna miljö kunna knytas till social status (Höglund 1995:33).

Som synes av diagrammet är det i huvudsak vissa platser i Stockholm som inte har en rödgodsdominans över 85 %. Anledningen till att enskilda landsbygdsmaterial har en relativt sett låg andel rödgods är att allt keramiskt material över hela den kronologiska perioden tillvaratagits på dessa platser. Så är fallet i Årby kvarn mellan Eskilstuna och Strängnäs, Lilla Ullevi i Kungsängen norr om Stockholm samt gården Rostock utanför Västerås. Förklaringen är alltså att flintgodset representerar en stor andel av det totala materialet, på bekostnad av rödgodset. Detta är en tendens som skulle gå igen i samtliga här undersökta material om dessa sträckt sig upp i tid till och med 1800-tal samt att flintgodset tillvaratagits och registrerats som ett material med kunskapspotential avseende den kulturhistoriska tolkningen av respektive plats.

Det framgår av situationen i Karlstad att den keramiska profilen är nära knuten till interpersonella förhållanden, regionalt men inte minst interregionalt (Bergold & Bäck 2006:95). I denna studie har vi inte haft möjlighet att gå ner på denna detaljnivå. Vi kan emellertid i materialet från Stockholm se att de undersökta tomterna på Södermalm tenderar att ha en större andel fajans än motsvarande på den norra malmen. Om detta beror på den sociala statusen på enskilda gårdarna eller om det finns andra förklaringar går inte i nuläget att avgöra. Anmärkningsvärt är dock att Södermalm generellt var mer bebott av arbetstagare och lägre socialklasser än den norra malmen redan från stormaktstiden. Låt oss nöja med att konstatera att detta är ett gott exempel som visar vikten av detaljerad information. Att Danvikens hospital hamnar långt ner på listan hänger till exempel sam-

man med att undersökningsmaterialet härrör från det s.k. fattigköket på hospitalet. Bilden hade förmodligen varit en annan om det kök som servade de "pensionerade" borgarna vilka även bodde på hospitalet hade undersökts. Inte desto mindre använde de fattiga på hospitalet spelpjäser tillverkade av fajans och stengods (Bäck 2003:24, 2004:130).

Den relativa mängden fajanser, men även porslin och stengods, är ganska lika för flertalet undersökta platser i landsortsstäderna. De variationer som kan iakttas i dessa material skulle kunna bero på sådana företeelser som representerad kronologisk sekvens, vilken del av gårdstomten som undersökts och naturligtvis vilka som bott på platsen. Den jämna fördelningen mellan godstyperna från så många platser som det här rör sig om totalt förefaller ändå ge en rimlig utgångspunkt för att våga påstå att vi ser verkliga tendenser. Noterbart är den mycket likartade fördelningen av gods i de undersökta platserna i Örebro, och i det här fallet även gården i Almby, strax utanför staden. Skulle det vara möjligt att beskriva enskilda städers keramiska profiler om vi hade tillräckligt stora material? Det förhållandevis stora materialet från den enda grävningen i den enda finska staden i undersökningen, Turku/Åbo överensstämmer väl med övriga städer. Det är t.o.m. så att Turku-/Åbomaterialet ligger närmast ett genomsnitt för hela undersökningen. Med utgångspunkt i denna antydning skulle det vara mycket intressant att gå vidare med fler material från finska städer. Inom ramen för denna artikel är detta dock inte möjligt.

De skillnader vi diskuterat här kan betraktas som små nyanser i förhållande till om vi lyfter blicken och går tillbaka till frågan i början om källornas olika utsagor. Om vi skulle lägga in relationerna mellan godstyper i keramikuppsättningarna från Drottningholms slott (Markgren 1996) och Skokloster i denna tabell skulle de sannolikt hamna mycket

långt till vänster, d.v.s. ha en avvikande stor andel fajans och porslin. Det är på sin plats med en brasklapp här då det finns exempel där keramikinventarierna inte överensstämmer med platsens sociala status. En sådan plats är Läckö slott där en inventering visar att rödgodset utgjorde, inte mindre än 83 % (Carlsson 2008). Keramiken har tolkats som inte tillhörigt slottsherren. Materialet är dessutom för tidigt för att vara representativt jämförelsematerial i denna studie då en stor del kan dateras till senmedeltid och 1500-tal. Inte minst den större mängden stengods understryker detta. Möjligen ska vi se materialet från Kastelholms slott på Åland i ett liknande perspektiv, särskilt då slottet inte varit kontinuerligt bebott under den period som behandlas här. I sammanhanget kan man i alla fall ställa sig frågan om stengodsets status. Utan att i detta läge veta hur det ser ut på slotten kan man ana att stengodset inte som fajanser och porslin under 1600- och 1700-talet haft samma statusindikerande funktion. Detta kan möjligen hänga samman med det faktum att stengodsets uttryck och funktion inte konkretiseras i form av serviser utan mer förekommer som enstaka individuella/personliga kärl. Som exempel på detta kan nämnas uppgifter från klostermiljöer där varje individ uppenbarligen haft ett individuellt namngivet dryckeskärl (Malmsten 1988).

Vad vi ser i den här redovisade statistiken är socioekonomiska aspekter av det svenska samhället under stormaktstiden. Vad keramikanalysen understryker och visualiserar är att vi periodvis under denna tid har de största ekonomiska och sociala klasskillnaderna som vi kan dokumentera i Sverige. Inga avgörande skillnader mellan stad och landsbygd framträder, däremot utkristalliserar sig den riktiga överklassen gentemot borgare och landsbygdens icke adliga befolkning. I sammanhanget kan nämnas godset Svidja i Sjundeå, Finland där den adliga närvaron

avspeglar sig i den relativt stora mängden importerad majolika (Niukkanen 2002). Vad som avspeglar sig i fajanserna är inget annat än det materiella uttrycket för social överlägsenhet – d.v.s. ha makt (genom ekonomiska och sociala resurser) att kunna anamma en stil som "gällande, inne" i hushållet (detta fenomen finns faktiskt ännu idag, låt vara inte lika tydligt) och därmed mer eller mindre distansera sig tydligt från flertalet människor. Viktigt i sammanhanget är också att denna distansering sker genom att göra modernt ett material som (till viss del) är frikopplat från nyttoaspekter. Detta är vad Bourdieu skulle kalla smakens makt, d.v.s. en positionering med utgångspunkt i smaken som i detta fall uttrycks i stora uppsättningar importerade eller dyra serviser (Bourdieu 1989). Till saken hör att det under 1600- och 1700-talet egentligen inte finns serviser i begreppsvärlden. Man skapar genom de stora samlingarna av fajans och porslin på slotten en smak- och stilbaserad distansering till folket, vilket understryker dessa gruppers makt. ♦

Helmut Bergold
helmut.bergold@raa.se

Riksantikvarieämbetet
UV Bergslagen
Drottninggatan 18b
70114 Örebro
Sverige

Mathias Bäck
mathias.back@raa.se

Riksantikvarieämbetet
UV Mitt
Instrumentvägen 19
12653 Hägersten
Sverige

LITTERATUR

- Andersson C, Hållans A-M, Persson B & Sten S. 1990. Biografen ett 1600–1700-talskvarter i Nyköping, för- och delundersökning 1987. Slutundersökning i två etapper 1988 i kvarteret Biografen i
- Nyköping, Södermanland. RAÄ, Undersökningsverksamheten, rapport 1990:1.
- Bergold, H. 2002. Bebyggelselämningar från 1600-1700-talen i kvarteret Tryckeriet. Närke, Örebro, kvarteret Tryckeriet 6 och 7, RAÄ 83. Arkeologisk förundersökning. RAÄ Avdelningen för arkeologiska undersökningar, UV Bergslagen, rapport 2001:21.
- Bergold, H. 2003. Kulturlager och bebyggelselämningar i kvarteret Källan. Närke, Örebro stad, kvarteret Källan 10, RAÄ 83. Arkeologisk förundersökning. RAÄ Avdelningen för arkeologiska undersökningar, UV Bergslagen, rapport 2003:8.
- Bergold, H. & Bäck, M. 2006. "Vi hör att dom har fint porslin i Karlstad..." Keramik från centrala Karlstad under 1600- och 1700-talet. I; Karlsson, M. (red.) Den dolda staden. Arkeologiska undersökningar i kvarteret Druvan, Karlstad.
- Bergold, H., Bäck, M., Fogelberg, K. & Knabe, E. 2005. Kvarteret Mina vid utkanten av det medeltida Västerås. Arkeologisk undersökning. RAÄ, Avdelningen för arkeologiska undersökningar. UV Bergslagen, rapport 2005:17.
- Bourdieu, P. 1989. Distinction.
- Bäck, M. 1991. KS 49. Arkeologisk undersökning öster om slottet. Kastelholms slott. Arkeologiska undersökningar 1985–1989; KS 30–KS 52. Museibyran, Kastelholm 1991:1.
- Bäck, M. 2001. Axel Oxenstiernas kvarn – bebyggelse och kvarnar i Årby ca 1620-1890. RAÄ, Avdelningen för arkeologiska undersökningar, UV Stockholm rapport 2001:35.
- Bäck, M. 2003. Danvikens hospital. Köksavfall och bebyggelselämningar från Sveriges första sjukhus. RAÄ 13, Siklaön 37:2, Nacka socken, Södermanland. RAÄ Avdelningen för arkeologiska undersökningar, UV Mitt Rapport 2003:3.
- Bäck, M. 2004. Eländets historia – Danvikens hospital under 1600-talet. I; Andersson, L., Anund, J. Bratt, P. & Karlsson, J. (red) uppdrag arkeologi. Stockholms län under dina fötter.
- Bäck, M. 2005. Skeppare och vägarfolk i Västerås hamnområde ca 1620–1730. Arkeologisk undersökning i Vasaparken. RAÄ, Avdelningen för arkeologiska undersökningar. UV Bergslagen, rapport. 2005:14.

- Bäck, M., Johannessen, A. - C. & Nordström, A. 2006. Galttegen. Stensträngssystem, möjliga gravar och 1600-talsgården Rostock i Lundby socken, Västmanland. Arkeologisk för- och slutundersökning.
- RAÄ, Avdelningen för arkeologiska undersökningar, UV Bergslagen rapport 2004:17.
- Bäck, M. & Romedahl, H. 2007. Björn Olssons bronsgjuteri i stormaktstidens Västerås. Arkeologisk undersökning. Riksantikvarieämbetet, Avdelningen för arkeologiska undersökningar UV Bergslagen, rapport. 2006:22.
- Bäck, M., Hållans Stenholm, A.- M. & Ljung, J.- Å. 2009. Lilla Ullevi – historien om det fridlysta rummet. Vendeltida helgedom, medeltida by och 1600-talsgård. Uppland, Bro socken, Klöv och Lille Ullevi 1:5, Jurstå 3:3, RAÄ 145. Riksantikvarieämbetet, Avdelningen för arkeologiska undersökningar UV Mitt, rapport. 2008:39.
- Bäckström, A. 1930. Rörstrand och dess tillverkningar 1726–1926.
- Carlsson, K. 2008. Keramik och kakel på Läckö slott. Om funktion och proveniens. Rapport 2008:5.
- Carlsson, M. 2008. Beckomberga bytomt, RAÄ 163 & gravfält RAÄ 158. Stockholms stad, Bromma socken, RAÄ 158 och 163. Arkeologisk utredningsgrävning och förundersökning 2006. Stockholms stadsmuseum. Kulturmiljöenheten. Arkeologisk rapport 2008:10.
- Carlsson, M., Hedlund, J., Hjulhammar, M., Johansson, M. & Århem, B. 2006. Från klostermark till hamnkvarter på 200 år. Vattugatan och kvarteret Svalan - Ca 1440–1640. Stockholms stad, Norrmalm, RAÄ 103. Arkeologisk undersökning 1991. Stockholms stadsmuseum. Kulturmiljöenheten. Arkeologisk rapport 2006:10.
- Carlsson, M., Dyhlén-Täckman, I. & Nathanson, C. 2008. Kvarteret Kvasten. Arkeologisk undersökning sr 1426. Stockholms stad, Norrmalm RAÄ 103. Stockholms stadsmuseum. Kulturmiljöenheten. Arkeologisk rapport 2008:1.
- Carlsson, R. 1988. KS 5. Arkeologisk undersökning utanför slottets nordöstra del. Kastelholms slott. Arkeologiska undersökningar 1982 och 1983; KS 1–KS 14. Museibyran, Kastelholm 1988:1.
- Carlsson, R. 1988. KS 12. Arkeologisk undersökning utanför slottets norra del. Kastelholms slott. Arkeologiska undersökningar 1982 och 1983; KS 1–KS 14. Museibyran, Kastelholm 1988:1.
- Carlsson, R. 1989. KS 25. Arkeologisk undersökning norr om slottet. Kastelholms slott. Arkeologiska undersökningar 1984; KS 15–KS 29. Museibyran, Kastelholm 1989:1.
- Carlsson, R. 1991. KS 33/43. Arkeologisk undersökning söder om slottet. Kastelholms slott. Arkeologiska undersökningar 1985–1989; KS 30–KS 52. Museibyran, Kastelholm 1991:1.
- Dahlbäck, G. (red) 1983. Helgeandsholmen. 1000 år i Stockholms ström. Stockholmsmonografier utgivna av Stockholms kommun 48.
- Dahlbäck Lutteman, H. 1980. Svenskt porslin. Fajans, porslin och flintgods.
- Elfwendahl, M. 1999. Från skärva till kärl. Ett bidrag till vardagslivets historia i Uppsala. Lund Studies in Medieval Archaeology 22.
- Eriksson, G. (red.) 1991. Fajanserna kring Östersjön. Utställning på Kulturen i Lund 20 oktober 1991-16 februari 1992. En introduktion.
- Eriksson, G. (red.) 1993. Fajanserna kring Östersjön. Utställning på Kulturen i Lund 20 oktober 1991-16 februari 1992. 4:2, Manufakturen i Sölvesborg 1773–1798.
- Eriksson, G. (red) 1997. Fajanserna kring Östersjön. Utställning på Kulturen i Lund 20 oktober 1991-16 februari 1992. 1, Manufakturerna presenteras. Dokumentation av en utställning om 1700-talets fajanskultur och tidiga flintgodstillverkning. Kulturen.
- Eriksson, G. 2002. Fajanserna kring Östersjön. Utställning på Kulturen i Lund 20 oktober 1991-16 februari 1992. 4:1, Skärvor av en dröm. Michael Andreas Cöster och manufakturerna vid Pålsjö och i Växjö 1768–1779.
- Eriksson, G. & Harrison, D. (red.) 1991. Fajanserna kring Östersjön. Utställning på Kulturen i Lund 20 oktober 1991-16 februari 1992. 2, Det historiska landskapet. Östersjöområdet under andra hälften av 1700-talet.
- Eriksson, G. & Schulz-Berlekamp, G. (red.) 1991. Fajanserna kring Östersjön. Utställning på Kulturen i Lund 20 oktober 1991-16 februari 1992. 3, Fajanser från Stralsund.
- Fennö, H. 2002. S: ta Katarina Större. Stockholms stad, Södermalm, RAÄ 103. Arkeologisk undersökning 1991. Stockholms stadsmuseum. Kulturmiljöenheten. Arkeologisk rapport 2002:6.
- Fennö, H. 2006. Västergötland 6. Stockholms stad, Södermalm, RAÄ 103. Arkeologisk undersökning 2002. Stockholms stadsmuseum. Kulturmiljöenheten. Arkeologisk rapport 2006:9.
- Fennö, H. 2007. Källan 5. Kulturlager från 1600-1800-talet efter värdshuset, Björngårdskällaren Stockholms stad, Södermalm, RAÄ 103. Arkeologisk undersökning 2006. Stockholms stadsmuseum. Kulturmiljöenheten. Arkeologisk rapport 2007:1.

- Gaimster, D. (Red) 1999. Maiolica in the North. The archaeology of tin-glazed earthenware in Northwest Europe c. 1500–1600. British Museum Occasional Papers Number 122.
- Garner, F. H. 1948. English Delftware.
- Gleeson, J. 1999. Det vita guldets hemlighet. Den märkliga och dramatiska berättelsen om hur europeerna lärde sig att tillverka porslin.
- Gyllensvärd, B. 1966. Kinesiskt porslin och dess förhistoria.
- Hansson, H. 1960. Med tunnelbanan till Medeltiden. Vad fynden berättar om Stockholms historia.
- Hernmarck, C. 1946. Marieberg. En lysande representant för svenskt sjuttonhundratals.
- Hernmarck, C. 1959. Fajans och porslin. Svensk keramik före 1850.
- Hernmarck, C. & Gyllensvärd, B. 1945. Marieberg 1758–1788.
- Hurst, J. G., Neal, D. S. & van Beuningen, H. J. E. 1986. Pottery produced and traded in north-west. Europe 1350–1650. Rotterdam Papers VI.
- Hållans, A. - M., Karlsson, P. & Tagesson, G. 1999. Kvarteret Dalkarlen arkeologisk undersökning. Bebyggelse och industri i stormaktstidens Norrköping, RAÄ 96, Norrköpings stad och kommun, Östergötland. RAÄ, Avdelningen för arkeologiska undersökningar, UV Öst, rapport. 1999:1.
- Höglund, P. Vasan. Slutna fynd och husgeråd ombord. Ett försök till social stratifiering. Uppsats i påbyggnadskurs. Institutionen för arkeologi. Stockholms universitet. Ht 1995.
- Kaijser, I. 1981. Vrakets vid Älvsnaabben. Dokumentation, last och utrustning. Statens sjöhistoriska museum. Rapport 13.
- Kaijser, I. 1983. Vrakets vid Jutholmen. Last och utrustning. Statens sjöhistoriska museum. Rapport 17.
- Karivieri, A. 1991. KS 47. Arkeologisk undersökning nordöst om slottet. Kastelholms slott. Arkeologiska undersökningar 1985–1989; KS 30–KS 52. Musei-byrån, Kastelholm 1991:1.
- Karlsson, J. 2003. Fatburen 1 & 2 (Saluhallen) Stockholms stad, Södermalm, RAÄ 103
- Arkeologisk undersökning 1990. Stockholms stadsmuseum. Kulturmiljöenheten. Arkeologisk rapport 2002:4.
- Kjellberg, J. 2005. Arkeologisk undersökning. Kv Örtedalen. Gjuteri, odling och bebyggelse i Uppsalas utkant. Raä 88, Uppsala, Uppland. Rapport 2005:14.
- Korf, D, ca 1964. Nederlände majolica.
- Källström, M. & Söderlund, K. 2003. Arkeologiska undersökningar på Stockholms slott. Del 1. Inre borggården. Stockholms stad, Gamla stan, RAÄ 103. Arkeologiska undersökningar 1995–1997. Stockholms stadsmuseum. Kulturmiljöavdelningen, Arkeologisk rapport 2003:3.
- Lagercrantz, B. 1959. Gamla tallrikar.
- Ljung, J. - Å. 2004. Det ständiga knekthållet Broby soldattorp tillhörande rote 949, Södermanlands regemente, Gripsholms kompani Södermanland, Åkers socken, Räcksta 2:1, Broby gamla soldattorp.
- Arkeologisk undersökning. RAÄ, Avdelningen för arkeologiska undersökningar, UV Mitt, rapport 2004:28.
- Lutteman, H. 1977. Flintgods. 1700-talets mitt-1820-talet.
- Malmsten, K. 1988. Klosterbrygd i Vadstena. Förening- en Gamla Vadstena – Småskriftserie nr 33.
- Markgren, A. 1996. Fajansföremål med Nordstjärne- dekor från porslinsköket på Drottningholms slott. Konservering och restaurering av keramik. Göteborgs universitet. Institutionen för kulturvård. 1996:6. Otryckt examensarbete VT 95.
- Nilsson Schönborg, G. 2001. Kinesiskt importporslin i Göteborg sett ur ett arkeologiskt perspektiv. Urbaniseringsprocesser i Västsverige. GOTARC. Serie C. Arkeologiska skrifter, 39.
- Niukkanen, M. 2002. Majolica and glass from the manor of Svidja, southern Finland. I; Veeckman, J. (ed.) Majolica and glass from Italy to Antwerpen and beyond. The transfer of technology in the 16th-early 17th century.
- Noël-Hume, I. 1991. (1969) A Guide to Artifacts of Colonial America.
- Nordman, A. - M. 1991. KS 31. Arkeologisk undersökning nordöst om slottet. Kastelholms slott. Arkeologiska undersökningar 1985–1989; KS 30–KS 52. Musei-byrån, Kastelholm 1991:1.
- Nordman, A. - M. 1991. KS 36. Arkeologisk undersökning öster om slottet. Kastelholms slott. Arkeologiska undersökningar 1985–1989; KS 30–KS 52. Musei-byrån, Kastelholm 1991:1.
- Nordman, A. - M. 1991. KS 41. Arkeologisk undersökning öster om slottet. Kastelholms slott. Arkeologiska undersökningar 1985–1989; KS 30–KS 52. Musei-byrån, Kastelholm 1991:1.
- Pehkonen, M 1981. Hertons fajans- och kakelfabrik. Narinkka 1981.
- Pettersson, O. 1999. En backstuga vid Korfhagen på Hamre bys utmarker arkeologisk undersökning: E18/E20, Västmanland, Arboga socken och lands137 församling, Hamre 3:4, RAÄ 69. RAÄ, Avdelningen för

arkeologiska undersökningar, rapport UV Bergslagen 1999:9.

Pihlman, A. 1989. Lerkärl. I; Kostet, J. & Pihlman, A (red). Turun Mätäjärvi. Mätäjärvi i Åbo. Turun Maakuntamuseo. Åbo Landskapsmuseum. Raportteja 10.

Porslin, fajans och annan keramik på Skokloster. Skokloster-studier, 24.

Reineking von Bock, G. 1986. Steinzeug. Kataloge des Kunstgewerbemuseum der Stadt Köln.

Ruempol, A. P. E. & Van Dongen, A. G. A. 1991. Pre-industriële Gebruiksvoorwerpen. Pre-industrial Utensils 1150-1800. Boymans Van Beuningen museum. Rörstrandsdekorer. 1996.

Tegnér, A. 1993. Formar- och drejarbok för året 1776 om tillverkningen vid Rörstrands Porcellaine

Bruk på 1770-talet. Konstvetenskapliga institutionen, Stockholms universitet. Uppsats 60 p.

Vingedal, S. E. 2001. Porslinsmärken. En bok om porslins-, fajans- och keramikmärken.

Veecman, J. 2002. Majolica and glass from Italy to Antwerpen and beyond. The transfer of technology in the 16th-early 17th century.

Wallebom, U. 2003. Vapensmederna på södra Smedjebacken – spår från stormaktstid på Hamnplan i

Örebro. Närke, Örebro stad, kvarteret Sorken, RAÄ 83, Dnr 423-2977-2001. Arkeologisk undersökning, RAÄ, Avdelningen för arkeologiska undersökningar, rapport UV Bergslagen 2003:4.

Wändesjö, J. 2006. Lappskon Större 8. Stockholms stad, Södermalm, RAÄ 103. Arkeologisk undersökning 2004. Stockholms stadsmuseum. Kulturmiljöenheten. Arkeologisk rapport 2006:2.

Wästfelt, B., Gyllensvärd, B. & Weibull, J. 1991. Porcelain from the East Indiaman Götheborg.

Åqvist, C. 1989. KS 18. Arkeologisk undersökning sydöst om slottet. Kastelholms slott. Arkeologiska undersökningar 1984; KS 15 – KS 29. Museibyrån, Kastelholm 1989:1.

Åqvist, C. 1991. KS 37. Arkeologisk undersökning södra dubbelrummet. Kastelholms slott. Arkeologiska undersökningar 1985–1989; KS 30–KS 52. Museibyrån, Kastelholm 1991:1.

Åqvist, C. 1991. KS 42. Arkeologisk undersökning öster om slottet. Kastelholms slott. Arkeologiska undersökningar 1985–1989; KS 30–KS 52. Museibyrån, Kastelholm 1991:1.

Århem, B. 2005. Sandgropen 7. Stockholms stad, Norrmalm. Arkeologisk undersökning 1989. Stockholms stadsmuseum. Kulturmiljöenheten. Arkeologisk rapport 2005:12.

Århem, B. 2005. Pilen 14, 15, 29, 31, 32. Stockholms stad, Norrmalm, RAÄ 103. Arkeologisk undersökning 1987. Stockholms stadsmuseum. Kulturmiljöenheten. Arkeologisk rapport 2005:13.

Århem, B. 2008. Argus 4. Stockholms stad, Gamla Stan, RAÄ 103 Arkeologisk undersökning 1990-1991 sr 1300. Stockholms stadsmuseum. Kulturmiljöenheten. Arkeologisk rapport 2008:3.

Ölund, A. & Kjellberg, J. 2006. Arkeologisk undersökning. Kv Snickaren. Bebyggelse och odling vid Enköpings strand. Raä 26, Enköping, Uppland. Rapport 2006:24.

INTERNET

http://hd.se/multimedia/dynamic/00269/64909_945177.jpg_269435d.jpg Tureholms porslinkök. Foto Anna Lefvert

RIIKINKUKKOJA, HELMIÄISTÄ JA GRANAATTIOMENIA – PYHÄN POLYEUKTOKSEN BASILIKA KUPOLIKIRKKOJEN ESIKUVANA

ABSTRACT

Peacocks, mother-of-pearl and pomegranates - The basilica of st polyeuctos as a prototype of domed churches

The church of St Polyeuctos in Constantinople can be considered the eldest prototype of the domed ambulatory church in the Byzantine capital and the probable archetype for the domed basilica. Therefore the church has been a preceding stage or even a prototype of Hagia Sophia of Constantinople, and the following domed basilicas.

Generally, the decorative motives in St Polyeuctos were brilliant: pomegranates, grapefruits, vine scrolls, palm-trees and peacocks. Some marble slabs from the ruins of the church of St Polyeuctos were found in 1960, and the church was excavated in the 1960s by the Archaeological Museum in

Istanbul and Dumbarton Oaks. The church is mentioned in the Book of Ceremonies, a 10th-century source.

Except for a sculpted epigram, which has been preserved only in a fragmentary state, contemporary sources written on the church of St Polyeuctos are not available. But this dedicatory poem has been completely preserved since the 10th century, when it was included in the manuscript of *Anthologia Palatina*, compiled around year 1000 and belonging to the collections of the Heidelberg University Library (Cod. Pal. Gr. Heid. 23). The presence of the dome, the exedrae, obviously in two storeys, and galleries is attested by this poem of the *Palatine Anthology*.

The church of St Polyeuktos was built by the initiative of a prominent lady in the Byzantine court, Princess Anicia Juliana, a descendant of the Emperor Theodosius I.

"Kuinka se (Pyhän Polyeuktoksen kirkko) nouseekaän syvältä juuriltaan perustuksilleen, ja kohoaa esille maasta syöksyäkseen taivaan tähtien takaa-ajoon! Kuinka se ulottuukaan pituudessaan idästä länteen kunnes sen molemmat sivut kimmeltävät selittämättömällä tavalla Faethonin (aurion) liekeissä! " (Lainaus Pyhän Polyeuktoksen kirkossa olleesta runosta 500-luvulta. Anonymi.)

Istanbulin Saraçhane-kaupunginosasta paljastui rakennustöiden yhteydessä 1960 bysanttilaisia marmorikappaleita. Istanbulin Arkeologinen Museo ja Dumbarton Oaks -tutkimuskeskus tekivät paikalla perusteelliset kaivaukset 1960-luvulla.¹ Sieltä löytyivät tuntemattoman kirkon perustukset. Maasta löytyi rikkoutuneita holvikaaria, viiniköynnönsaiheilla koristeltuja marmorikappaleita,

sateenkaaren väreissä kimmeltäviä mosaiikkien paloja ja helmiäistä. Ainutlaatuisinta olivat ne marmorilohkareet, joihin oli veistetty siipiään levittäviä riikinkukkoja ja kirjoitusta. Kreikankielinen teksti oli kiertänyt aikoinaan ympäri kirkkoa, mutta nyt siitä oli säilynyt vain osia rikkoutuneissa palkistojen kappaleissa.

Piirtokirjoitus on koverrettu eikä kaiverrettu marmoriin. Kovertaminen vaatii paljon enemmän työtä kuin kaivertaminen, koska kirjaimia ympäröivä kiviaines on poistettava, jotta ne jäisivät koholle. Lisäksi kirjainten tausta oli maalattu syvänsiniseksi, joten ne erottuivat hyvin. Vaikka tämä marmorikapaleisiin koverrettu kreikankielinen kirjoitus katkeili palojen puuttuessa, se oli omiaan herättämään tutkijoiden mielenkiinnon.

Monien Istanbulin kirkkojen identifiointi on mahdotonta koska kirjallisia lähteitä ei pystytä yhdistämään hävinneisiin raunioihin tai moskeijoiksi muutettuihin kirkkoihin. Mutta nämä jäännökset paljastuivat Pyhän Polyeuktoksen kirkoksi, jonka oli rakennuttanut roomalainen prinsessa **Anicia Juliana**. Kirkko mainitaan myöhemmissä kirjallisissa lähteissä, kuten **Konstantinus Porfyrogenituksen** kirjoituksissa.²

ANICIA JULIANA JA ANTHEMIUS TRALLESMAINEN

Myöhäisantiikin aikana ei ollut mitenkään outoa, että kirkon rakennuttajana toimi nainen. Tämän kirkon rahoittaja ja rakennuttaja Anicia Juliana oli keisari **Theodosius I:n** sukulaa. Julianan isästä **Olybriuksesta** oli tullut keisari Roomassa vuonna 472, mutta tämä kuoli jo saman vuoden marraskuussa.³

Anicii-suku oli kristittyä ja he kannattivat Konstantinopolin, Itä-Rooman, keisaria. Prinsessa Juliana jäi Konstantinopoliin ja solmi avioliiton bysanttilaisen sotapäällikön kanssa.

He saivat yhden pojan, **Olybriuksen**. Julianan puolison **Flavius Areobinduksen** arvonimenä oli *magister militum per Orientem*, Itäisten armeijoiden ylipäällikkö. Hän toimi ensin Bysantin armeijoiden komentajana sodassa Persiaa vastaan, sittemmin konsulina.⁴ Palattuaan Persian sodasta Areobindus toi vaimolleen sotasaaliin, jonka joukossa oli itämaisia koristeellisia kankaita. Kankaissa oli persialaista sassanidilaista koristelua, joka koostuu kiemurtelevista lehivistä ja ornamenteista. Konstantinopolissa nämä sassanidilaiset kuviomallit omaksuttiin pian arkkitehtuurikoristeluun. Pylväänpiteeleissa, jotka on tuotu Pyhän Polyeuktoksen kirkosta Istanbulin Arkeologiseen museoon, on käytetty tätä sassanidilaista koristelua. Samanlaista veistokoristelua, merkillisiä kiemurtelevia lehtiä, on myös Hagia Sofian ovissa.

Arkkitraavin osa jossa riikinkukkoreliefi. Pyhän Polyeuktoksen kirkosta, Istanbulin Arkeologinen museo. Kuva: Hanna-Riitta Toivanen.

Pyhän Polyeuktoksen kirkon arkkitehtiä ei tunneta, mutta hänen arvellaan olleen sama, **Anthemius Tralleslainen**, joka suunnitteli hieman myöhemmin Hagia Sofian yhdessä insinööri **Isidorus Miletoslaisen** kanssa.⁵ Anthemius oli lahjakas ja luova arkkitehti, joka osasi suunnitella ennenäkemättömän muotoisia ja kokoisia kirkkorakennuksia.

Anicia Julianan sponsoroiman kirkon mahtavat perustukset oli selvästi suunniteltu kannattamaan hyvin painavaa kupolirakennetta. Palkistoihin koverrettu piirtokirjoitus vastaa myös siihen kysymykseen, oliko kirkossa kupolia vai ei. Sitä, oliko kupoli pelkistetty vai varustettu ruoteilla, ei suoraan kerrota, eikä sitä, oliko se muodoltaan sileä vai poimullinen. Mutta maininta kupolin "säteistä" viittaisi ruodekupoliin.⁶

Vaikka Pyhän Polyeuktoksen kirkko on raunioina, näkyy sen vaikutus idän kirkon arkkitehtuurissa aina myöhäisantiikin ajalta keskibysanttilaiselle kaudelle. Kaupungin rakennuskanta on tuhattu moneen kertaan. Jopa Istanbulin keskibysanttilaisista kirkkoista on säilynyt nykypäivään vain alle 10 %. Vielä Istanbulin pogromin aikana, 6–7. syyskuuta 1955 tuhosivat hallituksen koalition, derin devletin kannattajat yhdessä yössä kaupungissa 83 ortodoksista kirkkoa.

KUPOLILLA KATETTU BASILIKA

Pyhän Polyeuktoksen kirkkoa rakennettiin noin kymmenen vuotta, arviolta vuodesta 518 vuoteen 527/8.⁷ Se valmistui vain vähän ennen rakennuttajansa kuolemaa, joten Anicia Juliana on todennäköisesti juuri ehtinyt nähdä kirkon valmiina. Silti tämä raunio-kirkko puuttuu täysin keisari **Justinianuksen** hovihistorioitsijan **Prokopiuksen** historiateoksesta Rakennuksista, jossa tämä käsittelee aikansa arkkitehtuuria. Prokopius keskittyy siinä yksinomaan keisarin rakennusprojektien

Viiniköynnös ja kirjoitusta, Pyhän Polyeuktoksen kirkosta, Istanbulin Arkeologinen museo. Kuva: Hanna-Riitta Toivanen.

esittelyyn, eikä hän kaihda ylisanoja niitä kuvatessaan.⁸ Tämän on sikäli ymmärrettävää, koska historiikki oli keisarin toimeksianto Prokopiukselle, ja propagandistinen kirja. Historioitsijan oli kirjoitettava niin kuin keisari tahtoi, jotta jälkimaailma saisi hänestä mystifioidun käsityksen. Pyhän Polyeuktoksen kirkko ei saanut jäädä kirjoitettuun historiaan, koska jälkimaailma saisi tuntea vain Justinianuksen yksin suurena rakennuttajana ja kirkkojen sponsorina. Oli mahdoton ajatus, että joku toinen, kuten Anicia Juliana, olisi saanut kunnostautua kirkonrakentajana.⁹

Keisarilla oli muitakin syitä kadehtia kilpailijatartaan, joka oli ylhäistä sukua ja jossain määrin oppinut. Justinianus ei ollut kumpaakaan. Kun hallitsija sai myöhemmin valmiiksi Hagia Sofian, tiedetään hänen huuhahtaneen: "Olen voittanut sinut, Salomo!" Tarkoittiko keisari Israelin kuningas **Salomo** vai kilpailijatartaan, on vaikea sanoa. Sillä sama runo, joka kiersi ympäri Pyhän Polyeuktoksen kirkkoa, vertaa Anicia Juliana Vanhan Testamentin kuningas Salomoon, Jerusalemin temppelin rakentajaan "Hän yksin on voittanut ajan ja ylittänyt viisaudes-

saan juhlitun Salomon, pystyttäen temppelin vastaanottamaan Jumalan, ja jonka ihmeellistä loistokkuutta ei edes yksi kiitollinen vuosisata riittäisi ylistämään."

Pyhän Polyeuktoksen kirkon raskaat perustukset viittaavat siihen, että kirkossa oli suurehko kupoli, kuten myöhemmin Hagia Sofiassa. Tämän vahvistaa piirtokirjoituksen runo, jonka sanat viittaavat sisältä kullattuun kupoliin. Rekonstruktion mukaan kupolin jänneväli on ollut n. 18 m ja se on yltänyt 35–40 metrin korkeuteen.¹⁰ Kupolin olemassaolosta todistavat kirkon lähes neliönmuotoinen pohjaratkaisu, valtavat perustukset, avoimet eksedrat (puolipyöreät seinäkomerot) ja kiveen koverrettu runo.¹¹ Kooltaan Pyhän Polyeuktoksen kirkko oli noin puolet Hagia Sofiasta. Sen pituus oli narthex mukaan luetuna noin 60 m ja leveys lähes 52 m.¹²

Varhaisimpia ellei varhaisin kupolilla katettu basilika on Neitsyt Marian kirkko Efesoksessa. Tämä oli alun perin markkinahalli, mutta siihen lisättiin myöhemmin kupolirakenne. Efesoksessa pidettiin ekuumeeninen eli koko jakamatonta kirkkoa koskeva kirkolliskokous vuonna 431. Konsiilissa vahvistettiin, että Kristuksen äiti oli Jumalan-synnyttäjä, Theotokos. Nähtävästi markkinahallia ei vielä tuolloin ollut katettu kupolilla, vaan se on tehty 500-luvun alkupuolella, samoihin aikoihin kuin Pyhän Polyeuktoksen kirkko rakennettiin pääkaupungissa.¹³

PIIRTOKIRJOITUKSEN RUNO LÖYTYY KÄSIKIRJOITUKSESTA

Pyhän Polyeuktoksen kirkon piirtokirjoitus säilyi vain osittain. Mutta se on sama kuin 900-luvulla muistiin kirjattu runo, joka löytyi vanhasta käsi kirjoituksesta Heidelbergin yliopiston kirjastosta!¹⁴ Nyt tutkijat saattoivat täydentää marmorikappaleista puuttuvat sa-

nat. Kyseessä on sama runo, joka oli hakattu pyhän Polyeuktoksen kirkkoon, osittain ulos sisäänkäynnin viereen, mutta suurimmaksi osaksi palkistoon sisätilaa ympärikiertäväksi piirtokirjoitukseksi.

Heksametrimäisellä kirjoitettu runo alkoi kirkon sisäpuolella kaakkoispilarista ja jatkui vaakatasossa koko kirkkosalin ympäri noudatellen holvien ja kaarten muotoja. Piirtokirjoituksen pituus oli n. 135 metriä ja kirjainten korkeus 10–11,5 cm.¹⁵ Sekä piirtokirjoitus että sen ympäristö oli maalattu monivärisiksi. Vaikutelmaa täydensivät arvokkaat pigmentit, seinien verhoilu ja upotuskoristelu. Runon kielikuvat ovat joskus vaikeaselkoisia. Seuraavassa kuvataan mineraalien rikkaita värisävyjä:

"Vastapäätä toisiaan olevat seinät ojentuvat mittaamattomuuteen, vyötäisillään jumalalliset niityt, jotka muodostuvat kallisarvoisista tuotteista, jotka luonto on pannut kukoistamaan syvimällä kallioiden sisuksissa, ja joiden värien heleyden se on salannut, varaten ne Julianan lahjoittamaa Jumalan asumusta varten, jotta tämä voisi saattaa jumalalliset työnsä, jotka hän on täydentänyt sydämensä puhtaasta tahdosta, hyvään päätökseen."

Pyhä Polyeuktos oli roomalainen sotilas, ja kärsi marttyyrikuoleman kristinuskon takia Melitinessä Armeniassa varhaiskirkon vainojen aikana. Ranskalainen **Pierre Corneille** kirjoitti 1641–42 draaman nimeltään "Polyeucte", jossa on aineksia marttyyriin elämästä ja kuolemasta. **Gaetano Donizetti** sävelsi sen perusteella oopperan 1838, ja **Charles Gounod**, Romeon ja Julian säveltäjä, samoin 1878 oopperan, hieman romantisoituna. Tapahtumat on sijoitettu orientaaliseseen Armeniaan, ja juoneen on lisätty miten roomalainen kristittyjen vainoaja ihastuu Polyeuktoksen kauniiseen vaimoon **Paulinaan**, joka tietenkin torjuu hänet ja valitsee mieluummin kuoleman miehensä kanssa.

ANICIA JULIANA
– SPONSORI JA PERHEENÄITI

Anicia Julianasta on säilynyt yksi veistokuva ja yksi miniatyyri vanhassa käsikirjoituksessa. Molemmissa on esitetty toimeliaan näköinen nainen. Väljän puvun yllelliset laskokset ovat vapaasti poimutetut, mutta olemuksesta ja ryhdistä näkyy ylhäinen syntyperä ja kasvatus. Veistokuvalla on kädessään kirjakäärö, oppineisuuden tunnusmerkki.¹⁶ Anicia Juliana, joka kunnostutti muitakin kirkkoja, oli todellinen aristokraatti, taiteiden suosija, rahoittaja ja mesenaatti, patrikia.

Runon alkupuoli ylistää Anicia Julianan syntyperää ja rakennusprojekteja, kun taas sen loppupuolella kuvaillaan Pyhän Polyeuktoksen kirkkoa. Rivi 27 julistaa: "Kaikki maailman asukkaat laulavat sinun teoistasi joita aina muistetaan". Teksti jatkuu väittäen: "Et edes itse tiedä, montako Jumalalle omistettua rakennusta sinun kätesi on tehnyt." Lisäksi Anicia Julianaa verrataan rohkeasti muihinkin miehisiin vaikuttajiin kuin Salomoon: keisari **Konstantinukseen** ja Theodosiukseen.

Anicia Julianan ja Areobinduksen poika osallistui aikuisena salaliittoon keisaria vastaan ja hänet karkotettiin. Mutta yllättävä kyllä, tämä sai myöhemmin anteeksi, ja hänen omaisuutensa palautettiin hänen käyttöönsä.

Ei tiedetä, tuhoutuiko tämä kirkko maanjäristyksessä, mutta se hylättiin jo ennen vuoden 1204 ristiretkeä, jolloin latinalaiset valloittivat Konstantinopolin.

HAGIA SOFIAN MALLI JA ESIKUVA

Marmorikappaleet oli aikoinaan maalattu kirkkaanvärisiksi. Kirkossa oli värikkäitä mosaiikkeja, lasista, ametisteista ja agaateista tehtyä upotustyötä ja helmiäiskoristelua. Valkoinen marmori tuotiin Prokonnesukselta, kermanvärinen ja täplikäs Fryygiasta. Veistokoristelu oli häikäisevää: seinäkomeroiden puolikupoleissa suuret riikinkukot levittelivät pyrstöjään viiniköynnösten, granaattimienoiden ja palmujen täydentäessä kirkkosalin paratiisinomaista tunnelmaa. Runoilija kuvaillee: "Keskilaivan molemmin puolin kannattavat pylväät tukevien pylväiden päällä kupolin koristellun sisäkaton säteitä, kuitenkin niin, että oikealla ja vasemmalla ympyrän kaarista avautuvat syvänteet synnyttävät aina liikkuvan valon, kuun loisteen."

Nyt tästä loistosta on jäljellä vain haalistuneita museoituja marmorikappaleita joiden värit ovat himmentyneet, ja pylväitä, joihin upotetut jalokivet on irrotettu ja viety. Marmorin lisäksi rakennusmateriaaleina käytettiin alabasteria, punaista porfyyyriä ja vihreää brecciaa.¹⁷ Kirkon alkuperäinen asu on pysytty jäljittämään hyvin koska siitä on löytynyt kappaleita eri puolilta Istanbulia ja Eurooppaa.

Pylväänpapiteeleja oli kirkossa hyvin erilaisia. Näistä yksi on korinmuotoinen, halkaistulla palmetilla koristeltu tyyppi, jollaisia on säilynyt yksi Istanbulin Arkeologisessa museossa (inv. n:o. 71 106 T) ja toinen, mah-

Pylväänpapiteeli Pyhän Polyeuktoksen kirkosta, mukana sassanidilaista koristelua, Istanbulin Arkeologin museo. Kuva: Hanna-Riitta Toivanen.

dollisesti samasta kirkosta tuotu, Hagia Sofian puutarhassa (inv. n:o. 176). Venetsian Pyhän Markuksen kirkossa olevat samanlaiset kapiteelit on tuotu sinne sotasaaliina juuri Pyhän Polyeuktoksen kirkosta. Myös Ravennan San Vitalessa ja Kroatiassa Parenzon Basilika Eufasianassa on täsmälleen samanlaisia pylväänpäitä jotka on valmistettu prokonnesialaisesta marmorista.¹⁸ Voidaan vain kysyä, työskentelivätkö samat työmiehet sekä Parenzossa että Ravennassa, vai kuljetettiin-ko valmiit pylväänpäät Konstantinopolista näihin Adrianmeren kaupunkeihin?

Entä tuhoutuiko marttyyri Polyeuktoksen kirkko maanjäristyksessä? Syytä sen tuhoon ei tiedetä, mutta tällä kertaa toisuskoiset eivät olleet syypäitä. Ristiretkeläiset täydensivät tuhon viemällä kaupungista pois kauneimpia kirkon veistokappaleiden osia. Espanjassa Barcelonan museossa on edelleenkin Pyhän Polyeuktoksen kirkosta mielikuvituksellisen taidokkaasti veistetty pitsimäinen pylväänpää. Venetsian Pyhän Markuksen kirkon eteläpuolella ulkona torilla olevat paksut, pohjaltaan neliskulmaiset pylväät ovat myös peräisin Pyhän Polyeuktoksen kirkosta. Ensin niiden arveltiin olevan Palestiinan Accrasta, ja siksi ne tunnetaan edelleenkin harhaanjohtavasti nimellä "Pilastri Acritani".

Lukuunottamatta Efesoksen Jumalanäidin kirkkoa, oli Pyhän Polyeuktoksen kirkko vanhempi kuin muut tunnetut kupolilla kateut basilikat: Konstantinopolin Hagia Irene, Hagia Sofia ja Filippin Basilika B. Arkkitehtuurin ja rakennusta kuvailevan runon perusteella on selvää, että Pyhän Polyeuktoksen kirkko on ollut Hagia Sofian ja yleensäkin kupolilla katettujen basilikojen esikuvana ainakin Konstantinopolissa ja Filippissä, jossa toimivat pääkaupunkilaiset mestarit.

Vaikka Anicia Julianan unelma on tuhoutunut, on sen ilmiäsu pystytty jäljittämään rakennuksen rippeiden ja kreikankielisen runon perusteella. Vaikka sitä ei hyväksytty viralli-

Sassanidilaista koristelua, Hagia Sofian ovet, Istanbul. Rakennettu 532–537. Kuva: Hanna-Riitta Toivanen.

seen historiankirjoitukseen, löytyivät sitä kuvailevan runon säkeet sekä Saraçhanen raiunioista että vanhasta käsikirjoituksesta. Näin toteutuvat seuraavat runosäkeet: "Sillä hurskaat teot eivät jää piiloon, unohdus ei pyyhi pois tuotteliaan hyveen töitä." ♦

Hanna-Riitta Toivanen
h_toivanen@hotmail.com

Helsingin yliopisto,
Taiteiden tutkimuksen laitos.

Kirjoittaja valmistelee tietokirjaa bysanttilaisesta kirkkoarkkitehtuurista.

Istanbul on Euroopan vuoden 2010 kulttuuripääkaupunki.

LYHENTEET

ABzF = Acta Byzantina Fennica (N.s.)

DOP = Dumbarton Oaks Papers

LOPPUVIITTEET

1 Kaivausraportit: Harrison Martin R. and Fıratlı Neziḥ, Excavations at Saraçhane in Istanbul: First Preliminary Report, DOP 19, 1965, 230-236, Fig. 1-13. - Harrison Martin R. and Fıratlı Neziḥ, Excavations at Saraçhane in Istanbul: Second and Third Preliminary Reports, DOP 20, 1966, 222-238, Fig.1-43. - Harrison Martin R. and Fıratlı Neziḥ, Excavations at Saraçhane in Istanbul: Fourth Preliminary Report, DOP 21, 1967, 272-278, Fig. 1-26. - Harrison Martin R. and Fıratlı Neziḥ, Excavations at Saraçhane in Istanbul: Fifth Preliminary Report, with a Contribution on A Seventh Century Pottery Group, by John W. Hayes, DOP 22, 1968, 194-216, Fig. 1-21.

2 Porphyrogénète Constantin, Le Livre des Cérémonies, Livre I, Texte établi et traduit, Chapitres 1-46 (37), Paris 1935; ed. par Vogt Albert, Tome 1, Chapitre 5, R 50, 29-34, Chapitre 10, R 75, 22 - R 76, 30. - Porphyrogénète Constantin, Le Livre des Cérémonies, Livre I, Commentaire, Chapitres 1-46 (37), Paris 1935; ed. par Vogt Albert, Tome 1, 84.

3 Martindale J.R., The Prosopography of the Later Roman Empire, Volume II, A.D. 395-527, 1980, Cambridge, 796-798, Stemma 3.

4 Martindale J.R., The Prosopography of the Later Roman Empire, Volume II, A.D. 395-527, 1980, Cambridge, 143-144, Stemmata 3 and 4.

5 Harrison Martin R. and Fıratlı Neziḥ, Excavations at Saraçhane in Istanbul: Second and Third Preliminary Reports, DOP 20, 1966, 222-238, Fig.1-43, 229.

6 The Greek Anthology, with an English Translation by W.R. Paton in five volumes (MCMXXVII, London, New York) Book I: 10: 55-59.

7 Bardill Jonathan, Brickstamps of Constantinople, Volume I: Text, 2004, Oxford University Press, Great Britain. Oxford Monographs on Classical Archaeology, 62-63.

8 Προκοπίου Καισαρεύς, Περί Κτισμάτων, Procopius of Caesarea, Buildings, with an English Translation by Dewing H.B., with the collaboration of Downey Glanville, The Loeb Classical Library, Procopius VII, Great Britain, London, William Heinemann Ltd, Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press, (1940) 1954, MCMLIV.

9 Toivanen Hanna-Riitta, The Church of St Polyeuctos, archaeology and texts. ABzF (N.s.) 2, 2003-2004, 2005, 127-150. Helsinki, 149-150.

10 Harrison Martin, A Temple for Byzantium, 1989, 134, Ill. 171: Reconstruction of St. Polyeuktos, sectional elevation.

11 Harrison Martin R., with contributions by Gill M.V., Hendy M.F., Hill S.J., Brothwell D. and Kosswig K., Excavations at Saraçhane in Istanbul, The Excavations, Structures, Architectural Decoration, Small Finds, Coins, Bones and Molluscs, Princeton University Press and Dumbarton Oaks Research Library and Collection, Volume I, 1986, 407-408. (Seuraavissa viitteissä: Harrison, Excavations.)

12 Harrison, Excavations, 406, Fig.A. Simplified plan of church foundations.

13 Karwiese Stefan, Die Marienkirche in Ephesos, Erster vorläufiger Gesamtbericht über die Wiederaufnahme der archäologischen Untersuchung der Marienkirche in Ephesos, 1989, 17-19, 27, 43.

14 Cod.Pal.Gr.Heid.23. Ks. Anthologie Palatine, Tome I (Livres I-IV) Texte établi et traduit par Waltz Pierre, 1928, Paris, Livre I, Epigrammes chrétiennes.

15 Toivanen Hanna-Riitta, The Church of St Polyeuctos, archaeology and texts. ABzF (N.s.) 2, 2003-2004, 2005, 127-150. Helsinki, 140.

16 Vide: http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Anicia_Juliana.jpg

17 Harrison Martin R., and Fıratlı Neziḥ, Excavations at Saraçhane in Istanbul: Second and Third Preliminary Reports, DOP 20, 1966, 222-238, Fig. 1-43, 227.

18 Pasquini Vecchi Laura, La scultura di S. Polieucto : episodio saliente nel quadro della cultura artistica di Constantinopoli, Bizantinistica, Rivista di Studi Bizantini e Slavi, Serie Seconda (Spoleto-Bologna Anno I - 1999) 109-144, Tavola I-XVI; 130.

AUTIOITUNEET KYLÄTONTIT - KURKISTUSREIKÄ UUDENMAAN ASUTUSHISTORIAAN

ABSTRACT

Deserted hamlet sites – a glimpse on the settlement history of Uusimaa

Uusimaa has traditionally been considered as an area of continuing land colonization during the last millenium. However, many changes in the settlements have been discovered during the last years. Contrary to the earlier results based solely on the archival material, recent multidisciplinary studies have revealed that several hamlets were abandoned already during the Middle Ages. Furthermore, up to 50 % of the fishermen's farms disappeared between 1550 and 1635. Moreover, the land uplift has forced several other settlement sites to be moved to new places closer to the withdrawing seashore. As a result of these phenomena many abandoned settlement sites can be traced in the archipelago and coastal areas.

Raaseporin läänin rannikkopitäjissä eli Tenholan, Pohjan, Karjaan, Inkoon, Siuntion, Kirkkonummen ja Espoon hallintopitäjissä oli keskiajan ja uuden ajan taitteessa noin 650 kylää. Valtaosa kylistä koostui talonpoikaistaloista, joiden vuotuinen vero kirjattiin vuodesta 1540 alkaen tarkoin kruunun maakirjoihin. Niiden ulkopuolelle jääneet kartanot ja

muut aatelisten rälssimiesten hallussa olleet tilat muodostivat vain noin 10 % linnaläänin taloista. Myös näitä rälssin maanomistuksia voidaan 1540-luvun jälkipuolelta lähtien seurata kirkollisista kymmenysveroluetteloista parhaassa tapauksessa lähes vuosittain. Säilyneet asiakirjalähteet tarjoavat hyvän pohjan Uudenmaan asutuskehityksen tutkimiselle etenkin, kun läänin kylistä alkaa 1640-luvulta lähtien olla myös karttoja.

Vaikka Uudenmaan väkimäärä on kasvanut huomattavasti 1500-luvun ja 1900-luvun välillä, on alueella samaan aikaan tapahtunut myös autioitumista. Suomessa 1500–1600-luvuilla tapahtunutta autioitumista on aiemmin tutkittu erityisesti ns. Pohjoismaisen autiotila-projektin yhteydessä. Muista Pohjoismaista poiketen tuolloin käytetyn lähdeaineiston avulla ei Suomen osalta ollut mahdollista todentaa merkittävää keskiaikaista autioitumista. Ainoastaan Varsinais-Suomesta löytyi selviä merkkejä kokonaisia kyliä koskevasta myöhäiskeskiaikaisesta autioitumisesta.¹ Uudenmaan osalta **Eljas Orrman** on osoittanut, että muutamien pienten autioituneiden kylien ohella monissa kylissä oli ennen 1540-lukua autioituneita taloja.² Vasta, kun arkistolähteet yhdistetään historialliseen karttamateriaaliin, paikannimistöön ja arkeologisiin maastohavaintoihin, voidaan esimerkiksi Uudenmaan osalta osoittaa, että myös keskiajalla on tapahtunut huomattavaa kokonaisia kyliä kohdannutta autioitumis-

ta. Osa Uudenmaan kylätonteista oli jäänyt kylmilleen ennen kuin taloja ehdittiin kirjata 1540-luvulta alkaviin vanhimpiin säilyneisiin veroluetteloihin.

Eri syistä johtuen kokonaisia kyliä on kadonnut uusmaalaisesta maisemasta. Arkeologian kannalta nämä kadonneet, autioituneet kylät ovat arvokkaita tutkimuskohteita, koska myöhempi rakentaminen ei niissä ole tuhonnut vanhoja jäänteitä samassa määrin kuin paikoilla, jotka ovat yhä asuttuina. Toisaalta myös pitkään asutuilla, mutta raskaalta rakentamiselta säästyneillä tonteilla, saattaa olla säilynyt arvokkaita jäännöksiä vuosisatojen takaisesta asutuksesta. Esimerkiksi Espoon Kauklahdesta, tontilta, joka oli jäänyt asumattomaksi vasta 1970-luvulla, paljastui vuosien 2002–2003 arkeologisissa kaivauksissa hyvin säilyneitä rakennusten jäännöksiä aina 1200-luvulta asti.³

Raaseporin läänin kylistä on arkistolähteiden, vanhan karttamateriaalin ja maastohavaintojen perusteella laadittu tutkimuksen pohjaksi tietokanta, johon on pitäjittäin ja verokunnittain kerätty tiedot kustakin kylästä. Kyläkohtaisissa tiedoissa on kylän vanhimpien maakirjojen (v. 1540/1544⁴, Pohja ja Tenhola v. 1570⁵) mukainen taloluku ja veromarkkaluku eli vakinaisten verojen määrä. Koska rälssin hallussa olleista eli maakirjojen ulkopuolelle jääneistä taloista on vaikea saada systemaattista tietoa ennen 1550-lukua, tietokantaan on eri lähteitä yhdistäen kerätty kylien koko taloluku noin vuonna 1560. Vuoden 1560 taloluvuissa ovat mukana myös kartanot.⁶ Tällöin Uudenmaan asutus oli saavuttanut huipun, jolle se nousi uudelleen vasta 1700-luvun puolivälissä. Tiedot asuttujen talojen määrästä vuodelta 1635 osoittavat, että 1560-luvun jälkeen asutus taantui dramaattisesti. Kun Raaseporin läänissä oli noin vuonna 1560 asuttuja taloja rälssi ja pappilat mukaan lukien noin 2570, oli niiden määrä laskenut vuoteen 1635 mennessä noin

1680:een. Koko alueella 75 aikana autioitui runsas kolmasosa taloista. Saaristossa taantuma oli vielä tuntuvampi: peräti puolet taloista jäi kylmilleen. Luvut eivät ole autioluettelosta, joihin on koottu veronmaksukyvyttömiä taloja, vaan tiedot on tarkistettu kylä kylältä ja talo talolta. Kyse ei ollut pelkästä kameraalisesta autioitumisesta vaan näihin lukuihin on laskettu asumattomaksi jääneet talot.

SOTIA JA KATOVUOSIA

Uuden ajan alun vuosisadat olivat talonpojille vaikeata aikaa Suomessa. Etelä-Suomessa alkoi asuttujen talojen luku laskea pian 1500-luvun puolivälin jälkeen. Tähän oli monia syitä. Välittömänä rasitteena olivat sodat. **Kustaa Vaasan** Venäjän sotaa 1550-luvulla seurasi 1560-luvulla sota Tanskaa vastaan ja edelleen 25-vuotinen Venäjäsota vuosina 1570–1595. Sodan aikana etenkin ratsumiesten 1500-luvulla nauttima linnaleiriasitus koetteli talonpoikia. Tämä oli keskeinen syy pian Täyssinässä vuonna 1595 solmitun rauhan jälkeen Suomessa puhjenneseen, nuijasodan nimellä tunnettuun talonpoikaiskapinaan, jonka jälkeen valtakunta ajautui vuorostaan kuningas **Sigismundin** ja **Kaarle-herttuan** väliseen kruununperimyssotaan. Vaikka sotatoimialueet eivät 1600-luvun alun jälkeen pitkään aikaan koskettaneet Suomea, joutui suuri osa miehistä väenottojen kautta armeijaan ja Keski-Euroopan sotantereille, joilta vain harva palasi hengissä kotiin. Suuren Pohjan sodan alkuvuosina eli 1700-luvun alussa jatkuivat raskaat väenotot, ja vuonna 1713 venäläiset valtasivat Etelä-Suomen. Seurasi kahdeksan vuotta kestänyt miehitysaika, isoviha.

Suomalaisia koeteltiin 1500-luvun jälkipuolella ja 1600-luvulla jatkuvien sotien ohella myös katovuosilla. Pohjois-Euroopassa vallitsi tuolloin ns. pikkujääkausi, jonka

myötä vuotuinen keskilämpötila laski selvästi. Seurauksena oli katovuosia kuten ns. olkivuosi 1601. Kohtalokkaimpia olivat kuitenkin ns. suuret kuolonvuodet 1695–1697, jolloin kolmen peräkkäisen katovuoden ja kulkutautiepidemioiden myötä lähes kolmasosa suomalaisista menehtyi.

Vuonna 1721 solmittua Uudenkaupungin rauhaa seurasivat jälleenrakennuksen vuosikymmenet. Sodat eivät enää koetelleet väestöä samalla tavoin kuin aiemmin. Ruotsin ajan lopulla myös maatalous kehittyi. Väestömäärä kääntyi nopeaan nousuun. Suuri osa autioituneista taloista asutettiin ja umpeenkasvaneista pelloista raivattiin jälleen.

AUTIOITUNEET MAAKIRJAKYLÄT

Vanhimmissa 1500-luvun voudintileissä mainituista Raaseporin läänin rannikkopitäjien noin 650 kylästä yli 10 % ehti ennen 1690-lukua autioitua kokonaan. Lisäksi vuosisatojen varrella monet muut kylät olivat pitkään, jopa vuosikymmeniä olleet autioina. Suurten kuolonvuosien ja suuren Pohjan sodan aikana vuosina 1695–1721 autioitui vielä lukemattomia taloja, mutta tämä autioituminen oli vain väliaikaista, sillä nämä talot saivat uudet asukkaat viimeistään 1730-luvulla.

Vanhin 1600-luvun ja 1700-luvun alun kartta-aineisto on tärkeä apu jäljitettäessä uuden ajan alussa kadonnutta asutusta. Tenholan Guntraböle tarjoaa tyypillisen esimerkin autioituneesta maakirjakylästä. Ovanmalmsträsketin pohjoisrannalla sijainnut Guntrabölen yksinäistalo oli autioitunut 1610-luvulla. Kylän maat oli liitetty Bölenimisenä alueena Ovanmalmin kylään. Seuraavan vuosisadan aikana Guntrabölen vanha tontti raivattiin uudelleen ja paikalle perustettiin torppa.⁷

Guntrabölen ohella Tenholasta autioituivat 1500-luvun lopulla tai 1600-luvulla ainakin

Holmin, Kotkarannan, Pålärvin, Skäggbölen ja Stopbölen maakirjakylät sekä Gropin rälssikylä. Osa niistä, kuten Holm katosi kokonaan, osan paikalle on sittemmin syntynyt uutta asutusta. Muistakin kylistä esimerkiksi alkujaan viisitaloinen Finby gränd oli 1600-luvulla pitkään autiona.

Osa ennen 1600-luvun loppua autioituneista uusmaalaisista kylätonteista on pysynyt tähän päivään asti asumattomina. Tällainen on esimerkiksi Tammisaaren kaupungin pohjoispuolella metsäisen maaston keskellä sijaitseva Björknäsin aikoinaan kaksitaloinen kylä. Erityisen runsaasti varhain kadonneita maakirjakylä on Espoon ja Kirkkonummen rajaseudulla, josta Köpas ja Sunaby katosivat jo varhain 1500-luvulla. Myös Espoon rannikkokylissä kato oli melkoinen. Biskopsby, Gäddvik ja Ingvalsby katosivat kokonaan, Distby, Kaitans ja Moisö olivat vuosikymmeniä vailla asukkaita.⁸

Kokonaan autioituneiden kylien ohella useimmissa muissa Raaseporin läänin kylissä asuttujen talojen lukumäärä laski. Asutuksen ja peltoviljelyn taantuma erottuu selvästi 1600-luvun lopun ja 1700-luvun alun tiluskartoista, joihin on merkitty lukemattomia autioituneita pelloja.

KARTANOIHIN LIITETTY KYLÄT

Yksi autioitumisen syy liittyy suurtilojen muodostamiseen. Kartanoiden oman maatalouden tehostamiseksi ympäristön kyliä on vuosisatojen varrella liitetty niiden omiin tiluksiin. Näin on tapahtunut esimerkiksi Tenholan Hällsbyn verokunnan keskuskylän, Hellsbyn eli Helvetesbyn kohdalla. Uuden ajan alussa kylässä oli neljä taloa, mutta ne läänitettiin yhdessä muutamien muiden tenholalaisten talojen kanssa vuonna 1579 ami-raali **Bengt Severinsson Juustenille**, joka perusti Olsbölen kylään säterikartanon. Vä-

Tenholan Eriksbyn kylän ja kartanon tontti sijaitsee keskellä peltoa. Kuva GH 2002.

hitellen Hällsbyn pellot liitettiin Olsbölen viljelmiin ja 1800-luvun alkuun mennessä kylän asutus oli kadonnut kokonaan.⁹

Vastaavalla tavalla on kadonnut toinen suuri tenholalaiskylä eli Eriksby, jonka taloista yksi oli keskiajalla ollut jopa Svart-suvun kartanona.

Eriksbyn talot liitettiin vähitellen viereiseen Karsbyn kartanoon. Eriksbyhyn on merkitty kolme taloa vielä 1600-luvulla laadituissa kartoissa, mutta tänä päivänä paikalla on vain pienten metsäsaarekkeiden rikkomaa peltoa.¹⁰ Myös Prästkullan itäpuolella sijainnut Degergårdin kaksitaloinen rälssikylä sulautui viimeistään 1600-luvun lopulla lopullisesti viereiseen kartanoon.¹¹

Siuntion kahteen suureen kartanolääniin, Sjunbryn ja Svidjan eli Suitian lääneihin on vuosisatojen kuluessa sulautunut useita kyliä. Sjunbryn kartanon omistajat panostivat 1500-luvun lopulla ja 1600-luvulla maatalouteen enemmän kuin Suomessa oli tuolloin tavallista. Seurauksena oli, että Stubbyn kolme taloa sekä molemmat Jussebyn, Näsbyn ja Knaggebyn talot yhdistettiin kartanon tiluksiin. Lisäksi kauempana Vikträskin länsirannalla Sunnanvikin seitsemästä talosta neljä itäisintä liitettiin Sjunbryn alaiseksi karjakartanoksi. Suitian kartanolääniin on puolestaan yhdistetty kolmitaloinen Keldby ja rälssimaalla sijainnut Fjällskiften lampuotila.¹²

Kuningas Kustaa Vaasa perusti Suomeen 1550-luvun puolivälissä kuninkaan-kartanoiden verkoston. Nämä kartanot olivat toisaalta maatalouden mallitiloja ja varhais-teollisia tuotantokeskuksia, toisaalta kruunun hallintokeskuksia. Yksi kartanoista perustettiin Espoon Esbobyin ja Mankbyn maille.

Kymmenen Esbobyin ja seitsemän Mankbyn talonpoikaa sai vuonna 1556 talojensa tilalle maata muualta Espoosta ja Kirkkonummelta. Vain hieman syrjemmällä sijainneet Mankbyn Finnsin talo ja Esbobyin kaksi taloa Sperringsissä jäivät entisten omistajien käsiin. Kuninkaan päätöksellä Espooseen syntyi suuri kartano, joka hallitsee maisemaa yhä tänä päivänä.¹³ Mankbyn suuri ja poikkeuksellisen hyvin säilynyt kylätontti löytyi alueen inventoinnissa keväällä 2004 ja sitä on tutkittu arkeologisin kaivauksin vuodesta 2007.

Vastaavalla tavalla kuin Esbobyin ja Mankbyn asukkaat myös Pohjan Ekenäsin kuusi talonpoikaa joutuivat 1550-luvun lopulla luopumaan perintömaistaan, kun kuningas perusti Ekenäsin eli Tammisaaren kuninkaan-kartanon. Siitä tuli pitkäikäinen toisin kuin samoihin aikoihin perustetusta Pohjan Näsbyn kuninkaankartanosta, josta kruunu luopui jo muutaman vuoden kuluttua.¹⁴

Muualta Raaseporin läänistä on kadonnut yksittäisiä taloja, jotka on liitetty lähellä sijainneisiin kartanoihin. Edellä kuvattujen kaltaista suurten tai lukuisten kylien katoamista suurtilojen muodostumisen myötä ei ole tapahtunut. Eräät isotkin yksittäiset kylät, kuten Tenholan nelitaloinen Jordansby, on tosin 1500–1600-luvuilla liitetty yhdeksi kartanoksi, mutta tällöinkään muodostuneisiin suurtiloihin ei ole Pohjan Leksvallia lukuun ottamatta liitetty isoja naapurikyliä.

KUIVILLE JÄÄNEET KYLÄT JA MUUT SIIRTYNEET TONTTIMAAT

Kokonaan autioituneiden kylien ohella monissa kylissä vanha tonttimaa on syystä tai toisesta hylätty ja talot siirretty uuteen paikkaan. Asutushistorian näkökulmasta tällaisella muutoksella ei ole suurta merkitystä. Arkeologian kannalta asia on toisin. Riippumatta siitä ovatko viimeiset asukkaat kuolleet vai muuttaneet pois, hylätty kylätontti on aina arvokas tutkimuskohde ja muinaisjäännös.

Nothamnin kylätontti Tammissaaren saaristossa. Kuva GH 2005.

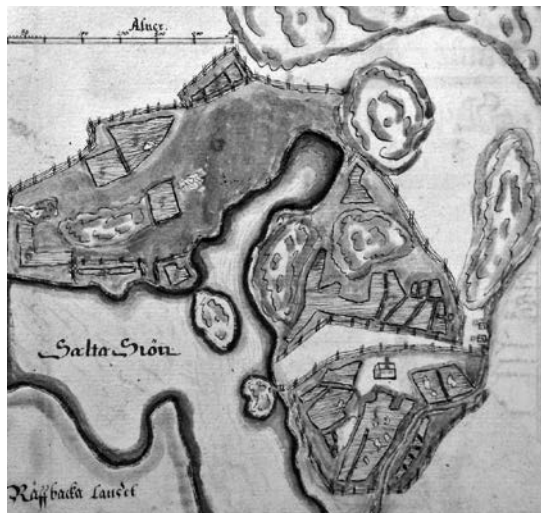

Busön rannassa erottuu eri ikäisten laitureiden perustuksia. Taustalla olevan kallion takana sijaitsee ainakin 1500–1600-luvulla käytössä ollut tonttimaa, josta asutus on siirtynyt lähemmäksi meren rantaa. Kuva GH 2002.

Siirtyminen uudelle tontille on monesti tapahtunut jo vuosisatoja sitten, mutta osassa kyliä vasta 1900-luvulla. Monet 1600- ja 1700-lukujen karttoihin merkityt tontit ovat sittemmin autioituneet. Toisinaan, kuten Tenholan Skinnarbyssä, Pohjan Västerbysissä, Inkoon Bredsissä, Karjaan Gästersössä ja Knapsbyssä sekä Siuntion Nackansissa maanmittari on erikseen merkinnyt vanhan tonttimaan kartoille. Peltojen muotoja analysoimalla voidaan lisäksi löytää paljon ennen kartan piirtämistä hylättyjä tontteja. Tenholan Perskombölessä, Kesubölessä, Skogbölessä, Skogbyssä ja Seukossa kylätontti on vuosisatojen kuluessa vaihtunut tai vaihtoehtoisesti hylätty viimeisten kolmen sadan vuoden aikana. Samoin on tapahtunut mm. Pohjan Djäknekullassa, Hindrabölessä, Skarpkullassa, Sunnanvikissa ja Svedjebyssä, Kirkkonummen Domvikissa, Gillobackassa ja Junkarsissa sekä Espoon (nyk. Kirkkonummen) Kvasborgissa, Thorsvikissa, Leivosböllessä ja Vitträskissä sekä Espoon Söderskogissa.

Monissa rannikon ja saariston kylissä on ollut aivan erityinen syy hylätä vanha asutus. Vähittäinen maannouseminen ja meren vetäytyminen on täällä aiheuttanut tarpeen siirtää tonttimaa uuteen paikkaan, takaisin meren, kala-apajien ja kulkuväylien äärelle. Entisessä Pohjan Skäri bolissa, nykyisessä Tammissaaren saaristossa tämän kohtalon ovat kokeneet mm. Danskog, Kopparö, Nothamn ja Älgö sekä luultavasti monet muut. Asian selvittämistä saaristossa vaikeuttaa se, että monet merialueen kylistä on kunnolla kartoitettu vasta 1800-luvun lopulla tai jopa 1900-luvulla. Todennäköisesti monesta saaresta paljastuu tulevaisuudessa sama kuin karusta Busöstä: maastossa erottuu useita eri ikäisiä, kuiville jääneitä laiturinpaikkoja ja tonttimaita.

Myös Inkoon Orslandetilla nimikylä Ors ja sen pohjoispuolella sijainnut Norrby au-

Oikealla Kårbölen kylän tonttimaa ja pellot, vasemmalla Gullbölen kylän peltoja ja niittyjä, joita naapurikylät ovat jakaneet keskenään, maanmittari Hans Hanssonin kuvaamina vuodelta 1647 (KA MHA B1a). Kuva GH 2007.

Tenholan Gullbölöstä löytynyt uuninperustus. Kuva GH 2002.

tioituivat 1500- ja 1600-lukujen vaihteessa. Molempien alkujaan meren tuntumasta valitut tontit olivat lopulta jääneet satojen metrien päähän merestä. Niistä Norrbyn tonttia tutkittiin arkeologisin kaivauksin vuonna 2002, jolloin kaivettiin esiin mm. suuren uunin perustus.¹⁵ Orsin Gammelbyssä ja Petarsissa on kaivauksia tehty vuosina 2007 ja 2008.

Hyvän esimerkin kuiville jääneestä kylästä tarjoavat Kirkkonummen Däbits ja Medvastö. Jälkimmäisen kylän vanha kotilahti, Byviken

on suurelta osin kuroutunut umpeen. Sen rannalla ollut kylän paikka on hylätty paljon ennen vanhimman kartan laatimista 1700-luvun lopulla.¹⁶ Tonttimaa on nykyisin metsäaukio, jossa tarkkaavainen kulkija voi erottaa lukuisia uuninperustuksia ja rakennuksenpohjia.

KESKIAIKAISET AUTIOKYLÄT

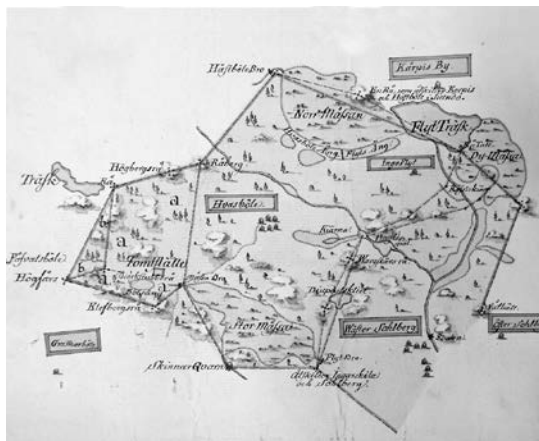
Kaikki edellä esitellyt kylät ovat olleet asuttuja 1500-luvun puolivälissä eli vanhimpien maakirjojen laatimisen aikaan. Uudellamaalla on kuitenkin lukuisia kyliä, jotka ovat autioituneet tätä ennen. Osa lienee autioitunut vasta myöhäiskeskiajalla, mutta osa, kuten Karjaan Kullåkersbacken jo noin 200 vuotta aiemmin. Tutkittaessa uusmaalaisten asuinoloja, elinkeinoja ja yhteyksiä alueen ulkopuolelle keskiajalla nämä varhain autioituneet tontit ovat erityisen arvokkaita. Tutkimusta ja tulkintoja haittaavien myöhempien aikojen rakentamisesta ja muusta ihmistoiminnasta johtuvien häiriöiden voidaan olettaa olevan vähäisimmillään juuri näillä tonteilla.

Muutammat ennen 1540-lukua autioituneet kylät on merkitty vanhimpiin maakirjoihin. Nämä kylät ovat tuolloin olleet asumattomia, mutta muualla asuvat, ns. ulkokyläläiset ovat yhä käyttäneet autiokylän peltoja ja niittyjä. Eljas Orrman on Varsinais-Suomesta löytänyt 39 tällaista autiopyöliksi (sv. ödesböle) kutsuttua kylää.¹⁷ Uudenmaan maakirjoihin asumattomia kyliä on kirjattu vähemmän kuin Varsinais-Suomessa. Erikseen autiopyöliksi kutsuttuja entisiä kyliä löytyy rannikkopitäjistä vain kaksi, toinen Pohjasta ja toinen Espoon ja Kirkkonummen rajalta. Lisää autiopyölejä löytyy sisämaasta Karjalohjan ja Kiskon kappeleista. Autiopyölien ohella Raaseporin läänin vanhimmissa maakirjoissa on muutamia nimeltä mainittuja asumattomia kyliä. Näitä ovat Inkoon Gunnarsböle sekä Espoon Ramsö ja Ulfsundsby, sekä

mahdollisesti myös Siuntion Söderbirke, jonka mukaan on nimetty kokonainen verokunta. Sekä eri asiakirjalähteistä että erityisesti vanhimpia karttoja tarkastelemalla löytyy vielä lisää autioituneita keskiaikaisia kyliä. Tällainen on viimeistään 1500-luvun alussa autioitunut Tenholan (Bromarvin) Gullböle, jonka peltojen ja niittyjen käyttöoikeus aiheutti naapurikylien eli Bromarvin, Kågran, Kårbölen ja Revbackan asukkaiden kesken toistuvia kiistoja aina 1700-luvun lopulle asti.¹⁸

Gullböle on edellä mainittujen maa-
kirjaankin merkittyjen hylättyjen kylien tapainen autiopyöli (sv. ödesböle). Sana böle tarkoitti keskiajalla uudisviljelystä ja uudistilaa. Nimi jäi usein myöhempään kylännimeen, mistä parhaana todisteena ovat Suomen 345 böle-päätteistä maakirjakylää.¹⁹ Böle-nimillä on suuri merkitys asutushistorian tutkimukselle. Vedettäessä johtopäätelmiä pelkän nimen perusteella on tosin syytä olla varovainen, sillä toisinaan bölellä on saatettu tarkoittaa vain uudisviljelystä tai niittyaluetta. Useimmilla asumattomilla böle-nimisillä paikoilla on kuitenkin peltoja ja tonttimaaksi sopiva kohta, joten on erittäin todennäköistä, että niillä on ollut keskiajalla autioitunutta asutusta. Monien böle-nimisten paikkojen osalta tämä varmistuu jo asiakirjojen ja karttojen yksityiskohtaisella tarkastelulla, mutta toisissa asioita ei voi selvittää ilman arkeologisia tutkimuksia. Autiopyölit sijaitsevat usein kylien maiden reuna-alueilla. Monesti eri kylät ovat onnistuneet saamaan nautintaansa autiokylän peltoja tai niittyjä. Kuten Tenholan Gullbölessä tämä näkyy eri kylille kuuluvina pirstaleisina lohkoina vielä nykyisissä kartoissa.

Hyvän esimerkin keskiaikaisesta autiopyölistä tarjoaa Inkoon Västerböle, joka on sijainnut Vassbölen länsiosassa. Tälle pienelle böle-kylälle eli pyölille oli keskiajalla ehditty määrittää rajapyykit, jotka ovat läpi vuosisa-

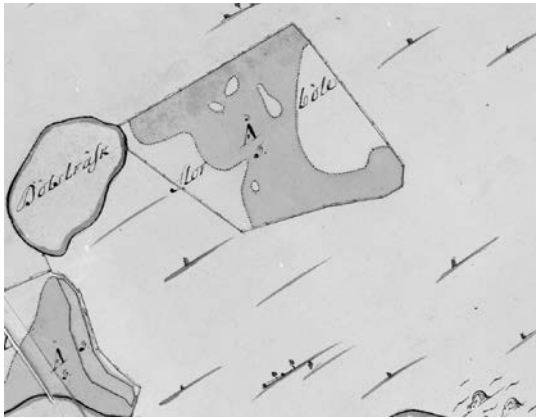
Inkoon Vassbölen kartta vuodelta 1779. Kartan länsiosaan merkitty jo keskiajalla kadonneen Västanbölen rajat ja tonttima. Kuva GH 2005.

tojen säilyneet kylänrajojen määreenä. Vassbölen rajoja tarkastelemalla Västerbölen maat erottuvat selvästi omana alueenaan. Västerbölen varmistaa keskiaikaiseksi autiopyöliksi vuodelta 1779 säilynyt kartta, johon autiokylätontti on merkitty.²⁰ Vastaavasti Kirkkonummen Gästerbyn ja Smedsbyn välissä on Gruvböle-niminen alue, joka varmistuu autioituneeksi kyläksi **Samuel Brotheruksen** vuonna 1704 tekemässä Smedsbyn kartoituksessa. Tuolloin maanmittari kirjasi konseptikartaansa, että Smedsbylle kuuluu puolet Bölen autiokylän maista ("halv part i Böle ödes by").²¹ Monesti autiokylä on jaettu tasan naapurien kesken. Esimerkiksi Inkoon Barölandetilla ollut Storböle on jaettu saaren kahden muun kylän eli Barön ja Espingsin kesken siten, että uusi raja halkoo autioituneen kylän tonttimaan.²²

Tenholasta ja Bromarvista löytyy kymmenkunta paikkaa, joista useimmilla on böle-nimi ja joista monet elleivät kaikki ovat keskiajalla autioituneita pieniä kyliä tai yksinäistaloja. Tällaisia ovat Gullbölen pohjoispuolella sijaitseva Korsböle, Brutubölen lähellä oleva Petböle/Patuböle, Svidjan eteläosan Bemböle, Öbyn vieressä oleva Gålböle sekä Böle-nimiset paikat Karsbyn itäpuolella,

Svidjan länsipuolella, Svenskbyn eteläosassa, Padvanniemen eteläosassa ja Rekubyn vieressä.

Pohjan alueella autiopyölejä ei juuri ole, mutta Karjaalta ja siihen kuuluneen Snapper-tunan kappelin alueelta niitä löytyy jälleen useita. Lännessä Gropin ja Langansbölen välissä on ollut pitkään Tammisaaren lato-kartanon maihin kuulunut Västanböle.²³ Raaseporin linnan läheisyydessä Barsgårdin kylän mailla on puolestaan ollut Fastböle, jonka

Inkoon Barölandetin Storbölen kylän tai talon nimi on säilynyt niittynimenä. KA MHA Inkoo B12a/19: 1–2 Baro & Espings 1767. Kuva Kansallisarkisto.

Keskiajalla autioituneen Inkoon Barölandetilla olevan Storbölen tonttimaan halki kulkeva raja 1760-luvun kartoissa. KA MHA Inkoo B12/3: 2–3 Barö & Espings 1769. Kuva Kansallisarkisto.

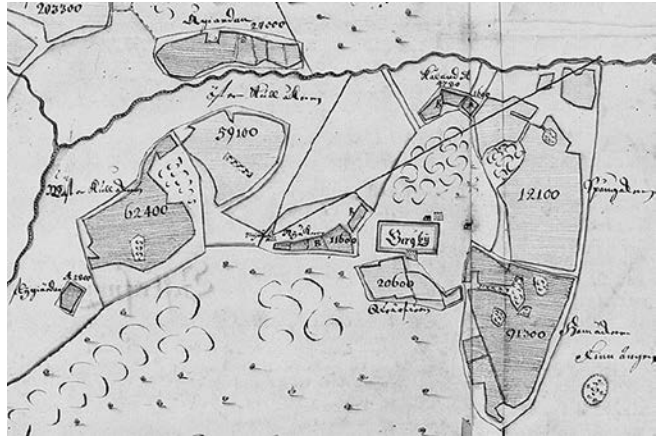
pellot erottuvat selvästi omana lohkonaan.²⁴ Inkoossa kadonnutta asutusta on Vassbölen Västerbölen ohella todennäköisesti ollut Espingsin Lillbölessä, Fagervikin Gåssbölessä, Långvikin Enbölessä, Finnbölen Rijsbölessä, Västerkullan Bölessä, Ingarskilan Tjurbölessä, Pålhin Bölessä ja Bergin Sköldbölessä. Kaikki nämä paikannimet löytyvät keskiaikaiselle asutukselle ominaisilta paikoilta 1600-luvun ja 1700-luvun alun kartoista. Barölandetin Storbölestä löytyi keväällä 2006 luultavasti 1300-luvulla autioituneen pienen kylän tai yksinäistalon tontti.²⁵

Siuntion kirkolta länteen on Kullaängenin nimellä tunnettu vanha niittyalue. Tällä nykyistenkin kylänrajojen perusteella selvästi erottuvalla paikalla on kuitenkin ollut keskiajalla asutusta. Osa niitystä mainitaan 1400-luvun puolivälissä Ödiskulla-nimisenä alueena eräässä maanvaihdossa. Kylän nimi oli ehtinyt hämärtyä jo tuolloin, mutta vuoden 1756 kartan rajapyykkien nimien perusteella on todennäköistä, että Kullaängenillä sijainnutta autiokylää on aikoinaan kutsuttu nimellä Gumböle.²⁶ Siuntion muiden autiokyläiden etsimistä vaikeuttaa se, että pitäjästä laadittiin 1600-luvulla ja 1700-luvun alussa suhteellisen vähän kartoja.

Kirkkonummen asutukseen on vaikuttanut keskiajan alussa pitäjää halkaisseiden lounais-koillissuuntaisten salmien maatumisen. Hyvät kalavedet ja niittymaot ovat kuivuneet samalla, kun kulkuyhteydet ovat vaikeutuneet. Pitäjän autiokylästä kannattaa mainita Skräddarby eli Strömmen, joka kuului 1300-luvulla Padisten luostarin hallussa olleisiin tiloihin. Kylä autioitui jo paljon ennen 1500-luvun puoliväliä, mutta sen peltoja merkittiin vielä Strömsbyn karttaan vuonna 1704.²⁷ Vanhat peltokuviot ja naapurikyläiden omistusrajat antavat myös aiheen epäillä, että sekä Kattholmin etelä- että itäpuolella on ollut kaksi varhain autioitunutta kylää: Brandbacka ja Näsby.²⁸

Bergin kylän länsiosassa olevan Kullåkersbackenin kahden puolen sijaitsevat kaksivuoroviljelylle tyypilliset kaksi isoa vainiota. (KA MHA Karjaa B15 2/1-2 Antby ym 1703). Kuva Kansallisarkisto.

Aina autioituneesta kylästä ei ole säilynyt edes bölen kaltaista asutusnimeä. Parhaan esimerkin tästä tarjoaa Karjaan (Snappertunan) Bergin kylän mailla oleva Kullåkersbacken, jolla tehdyt arkeologiset tutkimukset osoittavat, että kylässä on asuttu sydänkeskiajalla. Paikka on kuitenkin autioitunut jo 1300-luvun puolivälin tienoilla. Kyseinen kylä erottuu vielä vuonna 1703 tehdyssä kartassa, jossa Kullåkersbackenia ympäröi kaksi samansuuruista peltolohkoa. Niiden perusteella nähdään, että paikalla on harjoitettu vanhalle maataloudelle ominaista kaksivuoroviljelyä, jossa puolet peltoalasta oli viljelyksessä, toisen puolen ollessa aina kesannolla. Snappertunan alueelta on viitteitä muistakin Kullåkersbackenin kaltaisista keskiajalla autioituneista tonttimaista.²⁹

Vanhimmista kartoista saattaa joskus löytyä merkintä kylästä tai asutuksesta, jota ei muutoin tunneta. Karjaan saaristossa Gästersön kylän pohjoisosassa oli vuonna 1728 laaditun kartan mukaan Gammelbyviken ja sen ympärillä vanhan kylän pelto- ja niittymaita. Itse Gästersö sijaitsee toisen lahden pohjukassa edellä mainitusta paikasta muutama sata metriä etelään.³⁰ Vastaavasti Siuntion Nackansin kylän eteläosaan on vuoden 1704 karttaan merkitty vanha tonttimaa sitä ympäröivine metsittyneine peltoineen ja niittyineen.³¹ Kumpikin näistä kameraalisista kylistä oli uuden ajan alussa yksinäistalo. Autiotontit tai vanhan kylän pellot eivät siten voi kuulua kylästä 1500-luvun lopulla tai 1600-luvulla autioituneisiin taloihin. Selvästi erilliset pelto- ja niittyalueet viittaavat pikem-

minkin keskiajalla autioituneisiin naapurikyliin, joiden maat on liitetty Gästersöhön ja Nackansiin. Huomionarvoista on, että molemmat ovat keskiaikaisia rälssitiloja. Luultavasti myös niiden pienissä naapurikylissä on ollut rälssin lampuotitila tai torppa. Sellainen ei välttämättä ollut itsessään elinkelpoinen tila vaan sen asukkaiden tehtävä oli huolehtia jostain kartanotalouden kannalta oleellisesta tehtävästä kuten kalastuksesta tai karjan paimentamisesta. Tällaisesta löytyy esimerkki mm. Mynämäeltä, jossa Kaskisten kartanolla oli keskiajalla kesälaitumiensa yhteydessä Riddarmaa-niminen torppa, joka tunnetaan ainoastaan vuonna 1630 talletettujen muistitiedon ja maastohavaintojen perusteella.³² Nimistön ja karttojen perusteella löytyvät viitteet autioituneista kylistä ja tonteista on syytä varmistaa maastoinventoinnein. Osaa kirjallisista lähteistä löytyvistä kohteista voidaan pitää varmoina, mutta monet ovat vain todennäköisiä tonttimaita.

YHTEENVETO

Läntiseltä Uudeltamaalla on kartta- ja arkistotutkimuksissa sekä maastoinventoinneissa löytynyt kymmeniä autioituneita kylätontteja.³³ Monet niistä ovat autioituneet vanhimpien maakirjojen laatimisen eli 1500-luvun

puolivälin jälkeen. Tuolloin myöhäiskeskiajan asutusekspansio oli saavuttanut huipunsa ja alkoi aina 1720-luvulle asti jatkunut asutustaantuma, jota voidaan seurata tarkoin 1500-1700-lukujen hyvin säilyneistä arkistolähteistä. Tämä autioituminen oli seurausta mm. ilmaston viilenemisen aiheuttamista katovuosista, epidemioista, sotavuosien kiristyneestä verotuksesta ja väenotoista sekä suurtilojen muodostumisesta.

Yksityiskohtainen kartta- ja asiakirjalähteiden analysointi sekä arkeologiset maastohavainnot osoittavat, että taloja ja kyliä on jäänyt kylmilleen myös aiemmin, keskiajalla. Tämän Uudenmaan rannikolla keskiajalla tapahtuneen autioitumisen todistamisella on huomattava merkitys maamme asutushistorian tutkimukselle. Aiemmin laajaa keskiaikaista autioitumista on Suomessa voitu osoittaa ainoastaan Varsinais-Suomesta.³⁴ Muualla maassa asutuksen on katsottu jatkuvasti lisääntyneen läpi keskiajan.

Uudenmaan keskiaikaisen autioitumisen tarkka ajoittaminen on vaikeata. Osa kylistä lienee jäänyt kylmilleen 1400-luvun kuluessa, mutta osa on Kullåkersbackenin tavoin autioitunut jo 1300-luvulla. Vain yksittäistapauksissa tieto autioitumisesta löytyy suoraan maamme harvoista keskiaikaisista asiakirjalähteistä. Läntisellä Uudellamaalla ainoastaan Siuntion Ödiskulla-Gumbölen ja Lohjan Karstun vieressä sijainneen Koiranbölen autioituminen ennen 1400-luvun puoliväliä paljastuu suoraan keskiaikaisesta lähde-
maininnasta.³⁵ ♦

Georg Haggrén

georg.haggren@helsinki.fi

Kulttuurientutkimuksen laitos, arkeologia
PL 59 (Unioninkatu 38F)
00014 Helsingin Yliopisto

ARKISTOLÄHTEET

Kansallisarkisto (KA)

Alioikeuksien renovoidut tuomiokirjat

Etelä-Suomen laamanninoikeus

Maskun tuomiokunta

Maanmittauslaitoksen maanmittausarkisto (MHA)

Maanmittaushallituksen kartta-arkisto (MMA)

Voudintilit

Länsi-Uudenmaan maakuntamuseon arkisto

Georg Haggrén, Tuuli Heinonen & Elina Terävä: Keskiaikaisten muinaisjäännösten inventointi Läntisellä Uudellamaalla (Inkoo, Karjaa, Kirkkonummi, Pohja, Siuntio, Tammisaari) 2007

Riksarkivet (RA)

Kartor och ritningar

Finland, socknar och städer

KIRJALLISUUS

Teija Alenius, Georg Haggrén, Henrik Jansson & Arto Miettinen: Ulkosaariston asutuksesta autiokyläksi - Inkoon Ors poikkiteollisenä tutkimuskohteena. SKAS 1/2004 s. 4–19.

Alf Brenner: Sjundeå sockens historia II. Hangö 1955.

Finlands medeltidsurkunder (FMU) I–VIII. Utg. af Reinh. Hausen. Helsingfors 1910-1935.

Uno A. Fleege: Kyrkslätt socken III. Historia. Helsingfors 1900.

Svend Gissel, Eino Jutikkala, Eva Österberg, Jørn Sandnes & Björn Teitsson: Desertation and Land Colonization in the Nordic Countries c. 1300–1600. Uppsala 1981.

Georg Haggrén: Köklax i Esbo. Arkeologiska undersökningar på en medeltida bytomt. Nordenskiöld -samfundets tidskrift 65: 2005 s. 83–101.

Georg Haggrén, Henrik Jansson & Tarja Knuutinen: Inkoon Storböle – Keskiaikainen autiotontti Länsi-Uudenmaan saaristossa. SKAS 3/2007. s. 3–11.

Georg Haggrén, Henrik Jansson & Aki Pihlman: Snapertunan Kullåkersbacken. unohtunut tutkimuskohde unohtetulla alueella. Muinaistutkija 3/2003. s. 13–24.

Lars Huldén: Finlandssevenska bebyggelsenamn. Skrifter utg. av SLS 635. Helsingfors 2001.

Gunvor Kerkkonen: Bondesegel på Finska viken. Kustbors handel och sjöfart under medeltid och äldsta Wasatid. Skrifter utg. av SLS 369. Helsingfors 1959.

Dan Lindholm: Espoon keskiaikainen asutus - Bosättningen i Esbo under medeltiden. Vålähyksiä keskiajasta - Glimtar ur medeltiden. Espoon kaupunginmuseon tutkimuksia 6. Espoo 1999. s. 5–47.

Oscar Nikula: Tenala och Bromarf socknars historia I-II. Helsingfors 1938.

Eljas Orrman: De senmedeltida ödesmålen i sydvästra Finland. HTF 1971. s. 97–113.

Eljas Orrman: Några synpunkter på utbysjordarna i Rasborgs län. HTF 1972. s. 91–99.

Eljas Orrman: Utbysjordar – ödegårdar? HTF 1973. s. 120–132.

Eljas Orrman: Bebyggelsen i Pargas, S:t Mårtens och Vemo socknar under senmedeltiden och på 1500-talet. Hist. tutk. 131. Vammala 1986.

Eljas Orrman: Saaristoasutuksen vaiheet. Espoon saariston ja rannikon asutus keskiajalta 1800-luvulle. Saaristo-Espoo. Nimistöä, luontoa, historiaa ja tulevaisuutta. Toim. Sirkka Pakkala. Hyvinkää 1996. s. 15–29.

August Ramsay: Esbo I. Esbo socken och Esbogård på 1500-talet. Helsingfors 1924.

Suomen asutus 1560-luvulla. Kartasto. Toim. Eino Jutikkala & al. Suomen historiallinen seura. Käsikirjoja 7. Forssa 1973. (a)

Suomen asutus 1560-luvulla. Kyläluettelot. Toim. Eino Jutikkala & al. Helsingin yliopiston historian laitoksen julkaisuja N:o 4. Helsinki 1973. (b)

LOPPUVIITTEET

1 Gissel et al 1981 s. 89–91.; Orrman 1971, ibid. 1986.

2 Orrman 1972; ibid. 1973.

3 Haggrén 2005.

4 KA 2940 ja 2948.

5 KA 3317.

6 Vrt. Suomen asutus 1560-luvulla ... 1973b.

7 KA: MHA Tenhola B 47 31/1.

8 Vrt. Orrman 1996.

9 Nikula 1938 s. 276–281.

10 Nikula 1938 s. 265–272.; KA: MHA Tenhola B 46 17/1.

11 Nikula 1938 s. 245–247.

12 Brenner 1955.

13 Lindholm 1999 s. 12–14.; Ramsay 1924 s. 263–269.

14 Kerkkonen 1959 s. 294–298.

15 Alenius et al 2004.

16 KA: MHA Kirkkonummi B 21 15/1–12.

17 Orrman 1986 s. 45–60.; Suomen asutus 1560-luvulla ... 1973a. Kartta III.

18 Nikula 1938 s. 52.

19 Huldén 2001 s. 29.; Orrman 1971, 102.

20 RA: Kartor och ritningar, Finland, socknar och städer, Ingå, Vassböle.

21 KA: MMA Kirkkonummi 7, 30:1.

22 Haggrén, Jansson & Knuutinen 2007.

23 KA: MHA Tammisaari B40 19/1–2.

24 KA: MHA Karjaa B15 5/1.

25 Haggrén, Jansson & Knuutinen 2007.

26 Brenner 1955 s. 268–269.; KA: MHA Siuntio B45A 20/1–8.

27 Fleege 1900 s. 160–161.; KA: MHA Kirkkonummi B21 21/1–3.

28 KA: MHA: Kirkkonummi B19 15/5–6, B21 21/1–2.

29 Haggrén, Jansson & Pihlman 2003.

30 KA: MHA Karjaa B 15 41/1.

31 KA: MHA Siuntio B45 4/1.

32 KA: Alioikeuksien tuomiokirjat: Masku I KO a 2: Mynämäen talvikäräjät 23.1.1630 s. 2v/3–3.

33 Ks. Haggrén, Heinonen & Terävä 2007.

34 Orrman 1986 s. 45–60.; Suomen asutus 1560 ... 1973a. Kartta III.

35 Kåiranböle esiintyy Kaarle Knutinojan vuonna 1447 pitämien tutkinta- ja oikaisukäräjien tuomiossa. Ks. KA: Etelä-Suomen LO 3: Raaseporin kihlakuntien laamanninoikeus 18.-22.7.1692 s. 267v/-269.; Ks. myös FMU 2688, jossa Koiranböleä ei kuitenkaan mainita.

KALKKILAASTIAJOITUS

– EI RAUHOITTAVIA TIETOJA VAAN PÄINVASTOIN

Åsa Ringbom, Jan Heinemeier ja Alf Lindroos (seuraavassa käytän lyhyiden vuoksi lyhennyksiä ÅR, JH & AL) vastaavat SKAS 4/2008:ssa artikkeliini SKAS 2/2008:ssa, jonka lopussa esitin pessimismini Ringbom-ryhmän edellytyksistä kalkkilaastin kehittämiselle luotettavaksi. Heidän tekstinsä ei tuonut "rauhoittavia tietoja", vaan pahensi ratkaisevasti ryhmän asemaa ja uskottavuutta. Tässä kerron miksi.

VÅRDÖN KIRKON AJOITUKSESTA

Aluksi Vårdön kirkon tapauksesta. ÅR, JH & AL eivät puhu lukijoille totta väittäessään Ringbomin sanoneen *Ålands Kyrkor* -sarjan volyymissa III (2005), ettei kalkkilaastiajoitus, AL:n väitöskirjaan nojaten, johtanut tuloksiin ja että ainoita tuloksia olisivat muurilaastiin kapseloituneen hiilenmurusen ¹⁴C-ajoitus ja jalasparrun dendroajoitus. Todellisuudessa ÅR käytti julkaisussaan (2005) kalkkilaastiajoitusta vedoten sen suhteen asiattomalla tavalla AL:n väitöskirjatekstiin.

Jotta asia käy selväksi, siteeraan ÅR:n alkuperäistä tekstiä (oma käännökseni; ks. alkuperäinen ruotsinkielinen teksti viitteessä): "*Myös kalkkilaastiajoitusta on kokeiltu Vårdössä, näytteitä on otettu alkuperäisestä itäpäädyestä holvin yläpuolelta. Täällä olivat tulokset kuitenkin niin vaikeatulkintaisia, että ne vaativat syvälle menevää analyysia. Yh-*

dessä [laastin sisälle - MH] kapseloituneen hiilimurusen kanssa ne näyttävät kuitenkin tukevan dendrokronologista ajoitusta."¹ Ringbom viittaa AL:n väitöskirjan sivulle 55 antaen ymmärtää kalkkilaastinäytteiden "syvälle menneen analyysin" tulleen esitetyksi tässä. Tällaista ei AL kuitenkaan ole tehnyt, vaan kirjoittaa, ettei tuloksia ole käytetty lainkaan arkeometrisiin tarkoituksiin.

Mielestäni se, että ÅR, JH & AL nyt kielivät ÅR:n menetelleen kuten menetteli, on häikäilemätöntä, mutta samalla yllättävän lyhytnäköistä heidän oman etunsa kannalta: luulevatko he todella, ettei kukaan lukijoista käy tarkistamassa Ringbomin alkuperäistä tekstiä asiasta?

MUURILAASTIIN KAPSELOITUNEEN HIILENMURUSEN ONGELMA

ÅR, JH & AL:n tapa käyttää hyväkseen Vårdön kirkon laastin sisään kapseloitunutta hiilenmurusen ajoitusta on metodologisesti kestämaton. He ovat aiemmin todenneet (ks. artikkelini SKAS 2/2008:n viitteen 43 lähteet), etteivät tällaisten murusten ajoitukset ole luotettavia ja saman he sanovat nytkin. Siitä huolimatta he käyttävät sitä. Miksi? Minä en näe muuta syytä kuin sen, että ajoitus sattuu sopimaan heidän toiveisiinsa (tai täsmällisemmin ÅR:n toiveisiin). Jos se ei sopisi, uskon, etteivät he sitä käyttäisi.

Tällainen menettely on juuri sitä Ringbom-ryhmän opportunistista asennetta tieteen tekemiseen, josta esitin kritiikkiä edellisessä kirjoituksessani. Tieteenteon hyväksytty ja perusteltu tapa ei ole rusinoiden poimiminen pullasta.

HEINEMEIER, LINDROOS JA ÅLANDS KYRKOR -SARJAN OSA 3

Tarkkaavainen lukija joutuu kysymään, mitä tekemistä JH:lla ja AL:lla ylipäättään on ÅR:n kirjoittaman tekstin kanssa. ÅR:n yhdessä Christina Remmerin kanssa kirjoittama kirja *Ålands Kyrkor* -sarjan volyymissa III, 2005, jossa Vårdön kirkon ajoitus esitettiin, ilmestyi 2005.² ÅR ei ole millään lailla sen jälkeen kuluneina vuosina vältellyt ottamasta kunniaa sanoistaan puhumattakaan siitä, että hän olisi jakanut sitä JH:n ja AL:n kanssa. Vasta nyt, kolmen vuoden jälkeen, jonkun puhaltaessa pilliin ja hänen tekonsa paljastuttua, ÅR on valmis jakamaan tekemisistään vastuunkantamisen henkilöille, jotka eivät ole kirjan kirjoittajia. Minun on vaikea ymmärtää, että JH ja AL lähtevät tällaiseen mukaan.

KALKKILAASTIMENETELMÄN HISTORIAN KIRJOITTAMISESTA

ÅR, JH & AL eivät pidä siitä, että toistan sitä, mitä olen sanonut ennenkin. He eivät suostu ymmärtämään tekstini alun mielestäni selkeitä sanoja koskien artikkelin alun osoitetta: se on selostus kalkkilaastiajoituksen historiasta nimenomaan suomalaiselle yleisölle keskiajan arkeologian seuran jäsenlehdessä. Miksi en saisi sanoa sanoa sanottavaani kootusti yleisölle? Eiväthän Ringbom-ryhmänkään edustajat yksin tai yhdessä ole kaihtaneet toistamasta sanomaansa. Tälläkin kertaa he esittävät oman tarinansa, jonka tyylin ja re-

toriikan voisi, jos haluaisi, luonnehtia olevan varsin lähellä maksettua mainostekstiä.

Voi myös kysyä, miten he eivät tunnista kuvauksestani heidän metodinsa kehittämistä, kuten väittävät. Kuvaukseni nimittäin perustui heidän omien tekstiensä ja heidän edeltäjiensä tekstien lukemiselle sekä niiden ristiriitaisuuksien, sekavuuksien ja paikoin kaoottisuuden dokumentoinnille – toki myös havaiten myönteisen kehityksen, milloin sitä on näkynyt (esim. siirtyminen AMS-ajoituksiin).

SUNDIN KIRKON TAPAUS

Sundin kirkon ajoituksen suhteen ÅR, JH & AL menettelevät yhtä kyseenalaisesti kuin edellä Vårdön kohdalla. He väittävät, että Sundin kirkko *Ålands Kyrkor* -sarjan osassa 3 "ajoitetaan ... itsenäisesti laastiajoituksella, ei krusifiksilla". Näin ei ole, kuten osoitin artikkelissani, vaan ÅR käytti ajoituksessaan molempia. Hän teki tämän vieläpä niin, että krusifiksi hänen mukaansa täsmensi kalkkilaastiajoituksen antamaa tulosta.

Tässäkin lienee syytä siteerata ÅR:n selväsanaista tekstiä: "*Muurilaastin luonnontieteellinen ajoitus antaa aikahaarukan 1240–1295 todennäköisyyskäyrällä, joka kulminoituu noin 1260. Tämä ikä, joka tyydyttävällä tavalla on yhtenevä kirkon kalvaarioryhmän (= mainittu krusifiksi – MH) dendrokronologisen analyysin kanssa, sallii meidän voivan täsmentää ajankohdan kirkon rakentamiselle n. 1250–75.*"³

Selittävätpä ÅR, JH & AL asiaa miten tahansa, ÅR ei yllä olevan siteerauksen mukaan antanut kalkkilaastiajoitukselle itsenäistä asemaa, vaan mukana on (yhtä epäluotettava) sisustuselementin käyttö – vieläpä niin vahvasti, että se ÅR:n mukaan tarkoittaa kalkkilaastiajoituksen antamaa tulosta.

ÅR, JH & AL:n menettely kertoo, miksi en pidä aiheellisena luottaa siihen, että

Ringbom-ryhmä olisi kehittänyt tai kehittäisi kalkkilaastiajoitusta tieteellisesti perustellulla ja rehellisellä tavalla.

DENDROKRONOLOGINEN VAI KALKKI- LAASTIAJOITUS ENSISIJAINEN?

Ilahduttavaa ÅR, JH & AL:n tekstissä on, että he myöntävät dendrokronologian olevan luotettavin luonnontieteellisistä ajoitusmenetelmistä. Ikävämpää heidän uskottavuutensa kannalta taas on, että he samalla sivulla ja seuraavilla sivuilla käytännössä heittävät menetelmän syrjään. He tosiasiallisesti nostavat epäluotettavan kalkkilaastiajoituksen sen yläpuolelle. Heidän mielipiteensä dendrokronologiasta jää siis tasolle, josta englanninkielessä käytetään termiä *lip service*.

Esimerkkinä olkoon heidän kirjoituksessaan esittelemänsä Hammarlandin kirkon kuorirakennuksen seinämuurien yläosan hirret. He jättävät kertomatta, että niiden asema osoittaa niiden kuuluvan rakennusosan muurausvaiheeseen ja ettei mikään osoita uudelleenmuurausta niiden ympärillä. Tämän vuoksi on täysi syy uskoa, että dendrokronologinen ajoitus hirsistä 1460-luvulle antaa ajoituksen koko kuorirakennukselle.

Tähän ei ÅR vuonna 1995 ollut eivätkä ÅR, JH & AL nyt kuitenkaan ole tyytyväisiä, vaan koska ryhmä sai kalkkilaastiajoituksella ja puukatkelmien ¹⁴C-menetelmällä ajoituksia muutamia vuosikymmeniä vanhempaan aikaan, tulee jälkimmäisen heidän mielestään olla oikea tulos. Tätä ÅR, JH & AL perustelevat sillä, että kuorin katto olisi täydennetty vasta pitkän aikaa myöhemmin, mikä on rakennuksen elämänsä aikana täysin epäuskottavaa. He eivät tässä lainkaan piittaa hirsien asemasta – kalkkilaastiajoituksen kerta kaikkiaan vain täytyy selviytyä voittajana.

Viimemainittuun liittyy ÅR:n aikaisemman monesti ja ÅR, JH & AL:n nyt esittämä

väite, ettei dendrokronologia ajoita Ahvenanmaan kirkkojen vanhinta rakennusvaihetta. Tämä on ÅR:n rakentama myytti, johon sen enempää hän itse kuin JH & AL eivät usko. Väittäväthän he samassa keskustelupuheenvuorossaan (ja ÅR *Ålands Kyrkor* -sarjan III osassa), että Vårdön kirkosta löytynyt jalasparrun osan dendrokronologinen analyysi ajoittaa kirkkorakennuksen.

Oman ÅR:n teksteihin kohdistuneen analyysini perusteella uskallan väittää, että hän on kyseisen myytin muodostanut sen takia, että dendrokronologialla ei laajasti ottaen saada sellaisia ÅR:ia tyydyttäviä paljon vanhempia ajoituksia, joita epäluotettava kalkkilaastiajoitus tuottaa.

Kun tarkastelee Ahvenanmaan kivikirkkoja kokonaisvaltaisesti, on niissä sekä alkuperäisiä että myöhemmän ajan puisia rakenteita aivan samalla tavalla kuin muissa Pohjoismaiden kivikirkkoissa. Tässäkään suhteessa Ahvenanmaa ei ole mikään myyttinen erikoisuus.

MIKÄ PERUSTAKSI KALKKILAASTI- MENETELMÄN KEHITTÄMISELLE?

Ensiksi on syytä todeta, etteivät ÅR, JH & AL tee selkoa lähdekriittisistä kysymyksistä, jotka liittyvät heidän korostamiensa puufragmenttien käyttämiseen ¹⁴C-ajoituksen tulosten oikeuttamiseksi. Tässähän tulisi ensimmäisenä miettiä sitä, mihin yhteyteen fragmentit kuuluvat. Samoin olisi syytä pohtia niiden omaa ikää. Juuri näistä syistä johtuen en pidä perusteltuna niiden käyttämistä takeena kalkkilaastiajoitusten oikeutukselle.

Toiseksi ÅR, JH & AL:n asenteesta kertoo paljon seuraava: he eivät vielääkään, sen jälkeen, kun olen noin viidentoista vuoden ajan eri yhteyksissä korostanut kivrakenteissa olevan dendrokronologian avulla ajoitetun puun ja siihen rakennusaikana tarttuneen

kalkkilaastin ajoitustulosten vertailua laajassa mitassa, suostu kommentoimaan asiaa. Uskallan olla sitä mieltä, että ainakin JH & AL tietävät systemaattisen kehittämistyön merkityksen samoin kuin sen merkityksen, mikä dendrokronologisella menetelmällä on ollut orgaanisen aineen ^{14}C -ajoitusten saattamisen luotettavaksi (kalibrointi).

Heidän on myös pakko olla tietoisia – jos eivät muuten niin ainakin kirjoitusteni kautta – siitä, että kalkkilaastin ^{14}C -ajoitusmenetelmä oli osoittautunut epäkelvoksi 1980-luvulle tultaessa. Siksi se, uudelleen käynnistettynä olisi vaatinut ja vaatisi erityisen rigorigista käsittelyä. Jälkien olisi tullut varoittaa uusia yrittäjiä.

Heidän olisi mielestäni tullut tästä tulla siihen johtopäätökseen, että menetelmän kehittämiseen luotettavaksi ei ole oikotietä tai oikoteitä. En sano, että olisin keksinyt viisastenkiven, ja voi olla, ettei ehdottamani luotettavaksi kehittämisen menetelmä toimi. Pahempaa kuitenkin on, ja Ringbom-ryhmän uskottavuuden kannalta vakavaa, ettei se edes suostu keskustelemaan asiasta. Erilaiset korvikemenetelmät, joita ryhmä käyttää sattumanvaraisesti ja valikoiden, eivät pelasta kalkkilaastimenetelmää ja sen tieteellistä uskottavuutta.

VIITTAAMATTOMUUS JULKAISUIHIN

Kirjoituksensa lopussa ÅR, JH & AL esittävät vastineensa huomautukselleni, ettei Ringbom-ryhmä viittaa Suomessa ja Ruotsisakin käytyyn keskusteluun ja heidän työnsä kritiikkiin. He ilmoittavat, mielestäni varsin arrogantisti, että minun tulisi julkaista ulkomaisissa luonnontieteellisissä, mieluummin referee-julkaisuissa.

Mielestäni tämä vaatimus on varsinaisen asian kiertämistä. Riippumatta siitä, missä

joku tutkija tuloksiaan, tulkintojaan tai kritiikkiään tietellisestä tutkimuksesta esittää, tulee niihin mielestäni tieteen tekemisen sääntöjen mukaan viitata. Tutkimuksen läpinäkyvyys tulee turvata. Eihän Ringbom-ryhmä itse eivätkä sen yksittäiset jäsenet ole kaihtaneet tai hävenneet viitata referee-järjestelmään kuulumattomiin julkaisuihin, olivatpa ne heidän omiaan tai muiden. Viittaamisen kynnyks näyttää olevan heille liian korkea vain silloin, kun joku esittää kriittisiä huomioita heidän työskentelytavoistaan ja kalkkilaasti-ajoitusmenetelmän tilasta heidän toimintansa seurauksena.

Ringbom-ryhmän viittaamattomuus kritiikkiin kannanottoihini on ollut kokonaisvaltaista, ja se on kestänyt toistakymmentä vuotta. En voi tulla muuhun kuin siihen johtopäätökseen, että he tietoisesti pimeävät tiedeyhteisöltä tiedon siitä, että heidän edustamansa tapa kehittää kalkkilaasti-ajoitusmenetelmää on saanut osakseen kritiikkiä.

Tällä pimittämisellä on voinut olla vaikutuksensa siihen, että he artikkelissaan voivat kertoa mielestäni kerskailevin äänensävyin kansainvälisistä yhteyksistään ja siitä, että Suomen Akatemia rahoittaa yhtä heidän osahankettaan. Mutta entäpä jos käyetyt referee-henkilöt eivät juuri sen takia, että Ringbom-ryhmä pitää heitä pimennossa, pysty arvioimaan kriittisesti Ringbom-ryhmän käyttämiä keinoja ja metodologiaa? Ehkäpä Lovénkaan ei ole voinut kriittisesti puntaroida kalkkilaasti-ajoituksen kaikkia puolia samasta syystä johtuen?

Apropos Lovén. En muistanut artikkelia kirjoittaessani, että hän otti kantaa menetelmän toimivuuden puolesta Kalundborgissa. Kysyttyäni tilaisuuteen osallistuneilta luotettavilta henkilöiltä asiasta he vahvistivat Lovénin muuttaneen kantaansa. Pahoittelen että olen tarkoittamattani antanut väärän todistuksen tutkijakollegasta.

ÅR, JH & AL:n puheenvuoron jälkeen on Ringbom-ryhmän uskottavuus ratkaisevasti heikentynyt. Olen nyt vakuuttunut siitä, ettei sillä ole edellytyksiä muodostaa kalkkilaastin ¹⁴C-ajoitusmenetelmästä luotettava ja käyttökelpoinen.

Aiemmin minulla oli tietty luottamus siihen, että ainakin ryhmän luonnontieteilijät voisivat ymmärtää tilanteen. Nyt ainakin kaksi heistä, Jan Heinemeyer ja Alf Lindroos, ovat osoittaneet olevansa kyvyttömiä validiin tieteelliseen kehitystyöhön. Sen sijaan he ovat mielestäni osoittaneet olevansa taidehistorioitsija ÅR:n tavoin kyvyllisiä tekemään sellaista, mikä ei kuulu asialliseen ja rehelliseen tieteentekoon. ♦

1 Ringbom, Åsa & Christina Remmer 2005: Sund och Vårdö, *Ålands Kyrkor* III, Mariehamn, s. 263: "Även murbruksdatering har prövats i Vårdö, prover har tagits från den ursprungliga östgaveln ovanför valvet. Här var emellertid resultaten så svårtolkade att de krävde fördjupad analys. Tillsammans med ett inkapslat kolfragment förefaller de dock stöda den dendrokronologiska dateringen." Tämän jälkeen on viite 3: "Lindroos 2005, 55".

2 Kirjan pääkirjoittajina eivät siis olleet JH & AL, joilla on osuus eräässä luvussa. Tällä ei kuitenkaan tekemistä niiden sivujen kanssa, joita tässä artikkelissa käsitellään

3 Ringbom, Åsa & Christina Remmer 2005: Sund och Vårdö, *Ålands Kyrkor* III, Mariehamn, s. 112: "Naturvetenskaplig analys av murbruket levererar tidsgaffeln 1240-1295, med en sannolikhetskurva som kulminerar kring 1260. Denna ålder, som på ett tillfredställande sätt sammanfaller med dendrokronologisk analys av kyrkans kalvariegrupp, gör att vi kan precisera tiden för kyrkans uppförande till ca 1250-75."

RIIMUKIVIÄ JA RIIKINRUOTSALAISIA

SKAS Uplannissa 22.–26.4.2009

AAVAN MEREN TUOLLE PUOLEN

Reilun 20 henkilön voimin kokoontuimme huhtikuisen hyisenä keskiviikkoamuna Turun Silja Linen terminaaliin jännityksellä odottamaan Suomen keskiajan arkeologian seuran kevätreissua Uplantiin. Laivamatkan aikana tutustuimme toisiimme, meitä kun oli joukossa uusiakin jäseniä.

Matkanjohtajamme **Maija Helamaan** ja seuran puheenjohtajan **Markus Hiekkasen** tiukan valvonnan alla olimme kaikki pirteinä ja reippaina linja-autossa klo 6:10 paikallista aikaa valmiina aloittamaan seikkailun Ruotsin keskiaikaan.

RIIMUKIVIEN ARVOITUS

Matkan ensimmäinen kohde oli Fysingenin järven lähellä sijaitseva Skånelan kirkko, joka on alun perin perustettu Skånelaholmin kartanon kirkoksi 1100-luvulla. Sitten kirkko itsenäistyi ja muodostui pitäjänkirkoksi. Tämä on ollut merkittävää aluetta vielä keskiajalla, koska sieltä oli suora yhteys valtakeskukseen, Mälareniin. Kiertelimme rakennusta ulkopuolelta, ja erityisesti huomioimme kiinnittyi poikkeuksellisesti kirkon itäpäätyyn rakennettuun torniin. Kirkon alttarilla on mahdollisesti sijainnut merkittävä pyhäinjäännös, mikä selittää hieman yleisestä poikkeavan rakennustavan.

Emme matkan tässä vaiheessa vielä tiedäneet, miten paljon tulisimme riimukivistä oppimaan, mutta vihjeen saimme jo Skånelassa: kirkkomaan alueella näimme pystyssä olevia riimukiviä, ja niitä (tai niiden osia) oli käytetty kirkon seinien rakennusmateriaalina. Pohdintaa herättikin se, miksi riimukiviä on muurattu kirkon seinään. Silloin kun riimuja ei vielä kyetty tulkitsemaan, ajatus oli se, että nämä silloisen ajattelun mukaan pakanalliset riittisymbolit haluttiin ottaa kristilliseen vaikutuspiiriin. Kun riimukivet 1970-luvulla paljastuivat kristillisiksi muistomerkeiksi, on selityksenkin oltava toinen. Olisiko haluttu

Skånelan kirkko. Riimujen tulkinta onnistui 1970-luvulla, mutta riimukivien muuraaminen kirkkojen seinien on yhä arvoitus. Kuva: Helga Lähdemäki 2009.

oman suvun merkki säilyttää pyhällä paikalla, olisiko kyseessä vallan ilmaus vai mikä, on vielä pohdinnan alla.

Ehdimme vielä ennen Sigtunaan tutustumista luoda pikaisen silmäyksen itse Skånelaholmin kartanoon sekä toiseen kaikkiaan neljästä "itätornikirkosta", Norrsundan kirkkoon, jossa ihastuttava vaaleanpunainen, tiilistä rakennetun näköinen hautakappeli vangitsi huomiomme. Hiekkänen kuitenkin kehotti katsomaan seinää tarkemmin: kappeli oli itse asiassa pinnaltaan rapattua kiveä, joka oli maalattu muistuttamaan tiiliseinä.

SIGTUNAN LAMINAATTISULKEISET

Sigtunan kaupungin perusti **Erik Voittoisa** 900-luvulla Mälarenin rannalle, aivan veden äärelle. Sigtunasta käsin hallitsi valtakuntaansa Ruotsin ensimmäinen kristitty kuningas, **Olavi Sylikuningas**, joka lyötti myös Ruotsin ensimmäisen kolikon. Näitä sekä hänen poikansa **Anund Jakobin** lyöttämiä rahoja on löytynyt Sigtunan arkeologisten kaivausten yhteydessä, kuten myös harvinais-

Sten Tesch esittelee Gamla Sigtunan löytöjä. Kuva: Helga Lähdemäki 2009

sempia rahamuotteja. Rahapaja on sijainnut aivan Sigtunan Kaupunginmuseon vierellä, joka puolestaan on perustettu kuninkaan-kartanon tontille. Tontilla on sijainnut myös Mälarin alueen ensimmäinen kirkko, 1000-luvulla perustettu piispankirkko, joka oli myös Ruotsin ensimmäinen tuomio-kirkko. Sigtuna oli ensimmäisiä kaupunkeja keskiaikaisen Ruotsin rajojen sisäpuolella, ja se kukoisti 1100-luvun lopulle niin kuninkaallisena, hengellisenä kuin kaupallisenakin keskuksena.

Sigtuna Stadsmuseumin johtaja **Sten Teschin** mieleenpainuvasta esityksestä opimme, että vanhan Sigtunan pohjakaava oli hyvin järjestelmällinen ja pääkatu pohjakaavaltaan lähes symmetrinen. Pääkadun varrelta erkaantuivat pitkänomaiset, kahdeksan metriä leveät tontit, joissa kaupungin asukkailla oli tarpeelliset tilat. Keskiaikaisesta tavasta poiketen tonteilla ei ollut lainkaan eläinsuojia, sillä asukkaat saivat ruokaa ja muita tarvikkeita maatiloiltaan kaupungin ulkopuolelta. Sten Teschin johdolla Sigtunassa on toteutettu arkeologisia kaivauksia, jolloin on purettu jopa kolmekin metriä paksun kulttuuri-kerroksen läpi keskiaikaiseen Sigtunaan.

Pohjoismaiden pienimmän raatihuoneen editse kävelyreittimme kuljetti meidät vanhan kaupungin kirkkojen alueelle. Sigtunassa on aikanaan ollut useiden kirkkojen muodostama hengellinen kaupunki rinteessä, maallisen kaupungin "yläpuolella". Pyhän Olavin, Pyhän Laurentiuksen ja Pyhän Pietarin kirkkojen rauniot ovat yhä nähtävissä, kahdesta kirkosta ei ole säilynyt maanpäällisiä jäänöksiä. Aikoinaan **Neitsyt Marialle** pyhitetty entinen dominikaaniluostarin kirkko on käytössä yhä edelleen, vaikka itse luostari hävitettiin jo uskonpuhdistuksen yhteydessä.

Mikäli niin hassusti kävi, ettei yksikään kirkko sattunut olemaan lähettyvillä tarpeen tullen, mukaan saattoi aina ottaa kannettavan matka-alttarin, jollaisen Sten Tesch esitteli

Pyhän Olavin kirkon rauniot. Kuva: Helga Lähdemäki 2009

UPSALAN TUOMIOKIRKKO

Aloitimme Upsalaan tutustumisen tuomio-kirkolta, jota meille esitteli tutkija **Ronnie Carlsson** – jälleen erinomaisten laminaattien avulla. Goottilaistyyppinen kirkko on rakennettu vuosien 1260 ja 1435 välisenä aikana, mutta kirkon nykyinen ulkoasu on suurimaksi osaksi peräisin 1800-luvulta. Keski-ajalla kirkon tiilivuoraukseen oli käytetty eri polttoasteisia tiiliä, jolloin tummempia tiiliä oli aina siellä täällä näkyvissä vaaleampien joukossa. Kirkon restauroijat 1800-luvulla "paransivat" tätä keskiaikaista tyyliä laittamalla tiilet symmetrisesti vuorotellen järjestykseen tummemmiksi ja vaaleammiksi. Näin he ikään kuin opettivat kansalle, miten keskiajalla olisi pitänyt rakentaa – ihmisraukat eivät vaan olleet ymmärtäneet sitä silloin ennen muinoin.

meille A3-kokoisena laminaattikalvona. Muitakin löytöjä saimme ihailla laminaattien kuvissa, joita Teschillä oli meitä (ja tietysti muitakin ryhmiä) varten varattuna vino pino.

Ruotsin ja Novgorodin välisiin kamppailuihin liittyi novgorodilaisten tekemä sotaretki Hämeeseen vuonna 1186. Seuraavana vuonna novgorodilaisten laivasto eteni aina Mälarenille asti, jolloin Sigtunan kaupunki hävitettiin pahoin. Tämä merkitsi myös Sigtunan loppua Ruotsin valtakeskuksena.

Valta siirtyi Sigtunasta Upsalaan, sinne pä siis siirryimme mekin. Upplandsmuseetin johtaja **Bent Syse** ja kaupunginarkeologi **Magnus Elfwendahl** toivottivat meidät tervetulleiksi kertomalla Upsalan arkeologian hallinnollisesta puolesta. Suuren vaikutuksen teki se, miten paljon Ruotsissa ohjataan varoja kulttuurin tutkimukseen ja säilyttämiseen: resurssit ovat monikymmenkertaiset Suomeen verrattuna. Saimme myös kirjoja lahjaksi. Esityksen jälkeen siirryimme sulattelemaan kuulemaamme eri puolille Upsalan terasseja ja odottelemaan seuraavan päivän antia.

Monet Ruotsia hallinneista kuninkaista on haudattu Upsalan tuomiokirkkoon. Kustaa Vaasan hautamuistomerkissä esiintyy ensimmäistä kertaa Suomen Leijona-vaakuna. Kuva: Helga Lähdemäki 2009

Carlsson on tutkimuksissaan kiinnittänyt itse kirkon ohella erityistä huomiota kirkon rakennuspaikkaan. Hänelle on valjennut, että tuomiokirkko on rakennettu keinotekoisen kummun, eikä esimerkiksi Upsalan harjun päälle, mikä olisi ehkä ollut kulttuurimaantieteellisesti luonnollisempaa. Syynä tähän on mahdollisesti ollut se, että nykyinen tuomiokirkko on haluttu saada täsmälleen paikalla aikaisemmin sijainneen kirkon kohdalle. Lisätietoa asiasta on odotettavissa lähiaikoina Ronnie Carlssonin ja työryhmän julkaistessa tutkimustuloksensa.

CATWALKIA VITRIINEILLÄ

Kahvitauon jälkeen seurasi mitä vauhdikkain museo-opastus Upsalan yliopiston entisessä päärakennuksessa, nykyisessä Museum Gustavianumissa. Brittisyntyinen tutkija **John Worley** piti meille persoonallisen opastuksen hyppimällä edestakaisin lasisen vitriinin päällä ja esittämällä kauaskantoisia ajatuksia väkivaltaisista viikinkisotureista. Opastuksen jälkeen siirryimme Worleyn johdolla anatomiseen teatteriin, jossa aikoinaan on opetus-tarkoituksessa suoritettu ruumiinavauksia. Lieriömäisessä tilassa on alhaalla keskellä ollut pöytä, jonka äärellä opettaja on ruumiin leikellyt, katsojat seisovat nousevassa tilassa tarkkailemassa tapahtumaa. Nykyisin anatomisessa teatterissa järjestetään pienimuotoisia konsertteja, havaitsimmekin akustiikan erinomaiseksi.

Gamla Uppsalan kummut Kuva: Lauri Viinikkala 2009

"Kun olen kuollut, armas, suruvirttä et laulaa saa, et hautaani syypresseillä tai ruusuilla kaunistaa: suo kummulla nuoren nurmen suven kasteessa virvoittua: ja jos tahdot, unhoita minut, ja jos tahdot, muistele mua."
(Christina Rossetti, suom. Yrjö Jylhä)

VENDELAIKA

Uplannissa, Vendelin kirkon luona olevat venekalmistot ovat antaneet nimen kokonaiselle rautakauden aikakaudelle Ruotsissa – Suomessa tunnemme tämän ajanjakson merovingiaikana. Noin 550–800 jKr. vainajat on asetettu hautaan veneissä polttamattomina ase- ym. varusteineen ja haudan päälle on luotu kumpu.

Venehautojen esineistö on usein koristettu eläinornamentiikalla. Tämän kulttuurin vaikutukset levisivät Itämeren piiriin aina Brittein saarille asti – Suomestakin vastaavia hautoja tunnetaan muutamia. Matkallamme tutustuimme kumpuhautoihin kahdessakin kohteessa, Gamla Uppsalassa ja Valsgärdessä – tosin Gamla Uppsalan kummuista on tavattu vain polttohautauksia.

Gamla Uppsala Museumin johtaja **Anna Östlingin** johdolla tutustuimme museon näyttelyyn, jossa on esillä hautalöytöjä. Pienen pienen kultaisen korun osa kiinnitti huomiomme, ja siitä Östling kertoi epäilevänsä, että se olisi lapsen valmistama – aikuisen sormet kun eivät kykenisi niin pikkutarkkaan työhön.

Vesitiet yhdistivät aikoinaan Vendelin seudun Gamla Uppsalan ja Mälareniin. Gamla Uppsalan kumpujen uskottiin pit-

Östling ja Hiekkänen Gamla Uppsala Museumin auditoriossa, josta aukeaa näköala hautakummuille. Kuva: Helga Lähdemäki 2009

kään sisältävän myyttisten ensimmäisten Ynglinga-kuninkaiden jäännökset: näitä kolmea vierekkäistä hautakumpua kutsutaankin kuningaskummuiksi. Tulkintaa ei nykyisin pidetä uskottavana ja uusimman tutkimuksen mukaan ainakin yhteen kumpuun on haudattu nainen tai nainen ja nuori mies.

Alueella sijaitsevat myös Moran kivet, jotka toimivat Ruotsin kuninkaiden kruunauspaikkana ainakin keskiajalla.

Piipahdimme sitten Vanhan Upsalan kirkkoon, jossa upeasti ladottua tiililattiaa ihailtuamme riemuksemme bongasimme **Celciuksen** haudan. Ruotsin kirkoissa voi yllättäen törmätä kansainvälistä mainetta niittäneisiin ja tieteen historiaan kuuluvien henkilöiden hautoihin.

Vanha Upsala oli etenkin ennen kristinuskoa merkittävä keskus, jonka kuuluisia pakanallisia juhlia **Adam Bremeniläinen** kuvasi 1000-luvulla kirjoituksissaan. Vanha Upsala oli Ruotsin arkkipiispanistuimena vuodesta 1164 vuoteen 1273, jolloin arkkipiispainistuin siirrettiin Östra Arosiin, josta myöhemmin tuli nykyinen Upsala. Ja sinne nykyiseen Upsalaan, tuomiokirkon kupeeseen

Domtrappskällareniin päädyimme syömään yhteistä illallista. Tunnelmallisessa miljöössä Ruotsin-vaikutteita saaneina nauroimme erinomaisen illallisen (graavilohta ja perunoita, hyvin ruotsalaista) lomassa vatsamme kipeäksi suunnitellessamme Nautelankosken museon omia laminaattisulkeisia. Olemme edelleen syvästi vaikuttuneita laminaattien toimivuudesta kenttäolosuhteissa ja jopa saateessa, jota onneksi emme Sigtunassa ja Upsalassa niskaamme saaneet.

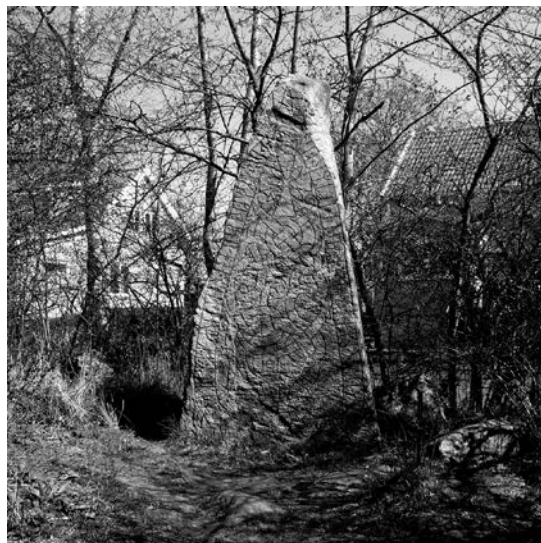
RIIMUKIVIÄ JA LÄHIÖITÄ

Lauantaiaamuna lähdimme Upsalan hotelilta ajamaan kohti etelää. Ensimmäiseksi päädyimme tukholmalaiselle omakotitalo-alueelle, jonka keskellä törmäsimme suureksi yllätykseksemme riimukiviin. Oppaanamme toimi maantieteilijä **Bengt Windelhed**, joka selvensi meille kyseisten kivien sielunelämää. Riimukivet on yleensä pystytetty jonkun läheisen kunniaksi ja muistoksi. Upsalassa olimme nähneet kuitenkin jännittävän poikkeustapauksen, jonka äärestä vaatimaton Vigmund pystytti omaksi kunniakseen, koska katsoi olevansa "*den skickligaste av män*".

Vigmund, den skickligaste av män. Taustalla Museum Gustavianum. Kuva: Lauri Viinikkala 2009.

Riimukivi keskellä vireää omakotitaloaluetta. Kuva: Helga Lähdemäki 2009

Tukholmassa saimme jälleen uutta tietoa riimukivistä. Sen lisäksi, että kivet olivat paljastuneet kristillisen maailmankatsomuksen tuotteiksi, ne ovat sijainneet kulkuväylien varrella, jotta ohikulkijat ovat nähneet lukea kirjoitukset. Windelhed selosti hämmästyksellemme myös, että kivet ovat olleet maalattuja todella räikein värein. Tämä on kyetty selvittämään, koska kaatuneiden kivien alla on säilynyt fragmentteja käytetyistä väreistä. Olimme ihastuneita siihen, kuinka paljon riimukivistä loppujen lopuksi tiedetään. Suomesta riimukiviä ei varmuudella ole löytynyt, eli olemme nähtävästi olleet sen päiväinen perähikiä silloin(kin).

Ruotsissa riimukivet ovat tärkeä osa kulttuurimaisemaa. Tämä näkyy esimerkiksi yhdyskuntasuunnittelussa: kivet sijaitsivat usein alkuperäisillä paikoillaan, vaikka niiden ympärille olisi rakennettu suurikin asuinalue.

Riimukiviltä siirryimme Bromman kirkolle, jossa meillä oli kiire, koska siellä alkoi ristiäiset ja meidän piti päästä pois konteista. 1100-luvulla rakennettu kirkko on kokenut monia muodonmuutoksia. Alun perin se käsitti kaksi toisiinsa liittyvää pyöreää tornia.

Tämän rakennelman alakerrassa on ollut kirkko, ja yläkerta lienee toiminut puolustus-rakennelmana. Myöhemmin kirkon alkupe-
räinen kuori on purettu ja seurakunnan kasvettua on rakennettu uusia lisäosia, kuten runkokuone, asehuone ja alttarikuori. Kirkon sisätilojen kalkkimaalaukset olivat vaikuttavat kaikkine yksityiskohtineen, joista osa oli säilynyt alkuperäisessä asussaan.

Kirkolta siirryimme Ängbyn rautakautiselle asuinpaikka-alueelle, jossa oppaamme Windelhedin johdolla syvennyimme vanhoihin talonpaikkoihin ja karjakuihin. Valtahenkilön edustushalli sijaitsi mäen päällä muun asutuksen yläpuolella.

Matkalla kohti Tukholman keskustaa kävimme vielä näköalapaikalla, jolta avautui upea maisema Mälaren-järvelle sekä Drottningholmin linnalle. Näkymää ihaillessamme Windelhed kertasi vielä asioita, jotka matkan aikana olivat tulleet tutuiksi eri koh-teissa vieraillessamme: Sveanmaan ja Ruotsin valtaapitävät ovat ainakin rautakaudelta asti majailleet Mälarenin ympäristössä, vaikka valtakeskuksen tarkka sijainti on useita kertoja muuttunut. Järven maisemissa ovat sijainneet niin Vanhan Upsalan pakanatemppe-
li kuin Birkan vendel- ja viikinkiaikainen kauppapaikkakin. Sigtunasta pyrkivät sen sijaan Sveanmaan ensimmäiset kristityt kuninkaat tekemään oman valtansa keskuksen, kun taas heidän seuraajansa katsoivat Vanhan Upsalan tarkoituksiinsa sopivammaksi saatuaan vanhan pakanallisen keskuksen oman valtapiirinsä rajojen sisäpuolelle. Tuomiokirkon ja arkkipiispanistuimen pystyttäminen entisen temppelin paikalle on nimittäin ollut melkoista propagandaa kristinuskolle.

1200-luvulla lähempänä Mälarenin rantaa sijaitsava nykyinen Upsalan kaupungin alue osoittautui kuitenkin kaupankäynnille otollisemmaksi, ja vuonna 1273, muutamia vuosikymmeniä sen jälkeen kun Vanhan Upsalan tuomiokirkko oli kärsinyt suuria vaurioita

Ruotsissa ilkivaltakin on sivistyneempää. Kuva: Lauri Viinikkala 2009

tulipalossa, siirrettiin piispanistuinkin uuteen Upsalaan. Maankohoamisen myötä myös nykyisen Tukholman tienoot nousivat varsin merkityksellisiksi, niitä hallussaan pitävä kun pystyi samalla valvomaan kaikkea vesiliikennettä meren ja tässä vaiheessa järveksi muodostuneen Mälarenin välillä. Niinpä tämän kehityskulun loogisena jatkona oli Tukhol-

man kaupungin syntyminen, kasvaminen ja uudelle ajalle tultaessa muuttuminen Ruotsin valtakunnan pääkaupungiksi.

Tuohon kaupunkiin ajelimme näköalapaikalta lähdettyämme eri-ikäisten kerros- ja omakotitaloalueiden läpi. Meille selveni, että näiden kaupunginosien nykyiset nimet periytyvät kartanoista, joiden entisillä maa-alueilla ne sijaitsevat. Olihan Tukholma ollut lähes kauttaaltaan valtavien, ylimmälle aristokratialle kuuluneiden tilojen ympäröimä.

Lopuksi jäimme viettämään vapaata lauantai-iltapäivää Tukholman Gamla Stanin, jossa päivittelimme museoiden kiinnioaikoja ja olimme eksyä kaljaterassien lukuksaan joukkoon. Sitten ajauduimme laivaan ja kuorsasimme koko matkan Suomeen. ♦

Laura Yli-Seppälä

Leena Viskari

Lauri Viinikkala

Helga Lähdemäki

Arkeologia

Henrikinkatu 2

20014 Turun yliopisto

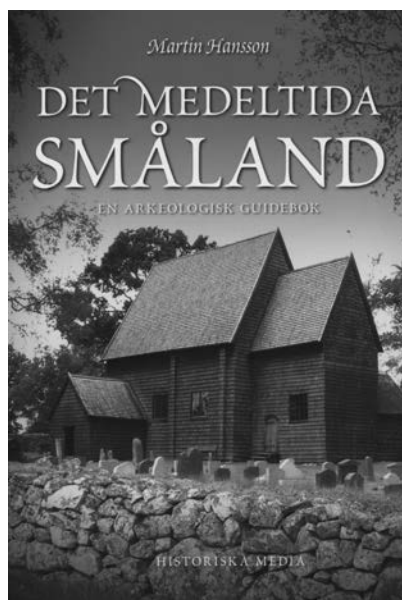
KESKIAJAN RUOTSIA MAAKUNNITTAIN

Martin Hansson: *Det medeltida Småland. En arkeologisk guidebok.* **Historiska Media. Lund 2008. 251 s.**

Rikard Hedvall & Karin Lindeblad: *Det medeltida Östergötland. En arkeologisk guidebok.* **Historiska Media. Lund 2007. 254 s.**

Keskiaika ja keskiajan arkeologia ovat viime vuosikymmeninä Ruotsissa herättäneet suuren yleisön mielenkiinnon. Keskiaikaiset rauniot ja monumentit ovat toki kiehtoneet sekä tutkijoita että turisteja jo 1800-luvun lopulta alkaen. Monumentaaliset linnat ja kirkot sekä Tukholman ja Visbyn kaupungit ovat matkoppaiden vakiokohteita, mutta varsinaisesti keskiaikaan keskittyneitä matkoppaita ei Skandinaaviassa ole monta ilmestynyt. Selvä sääntöä vahvistava poikkeus on Svenska Turistföreningens vuosikirjojen eri vuosisatoihin keskittyneiden teemanumeroiden sarja pääosin 1940-luvulta.

Vuonna 2003 Historiska Media -kustantamo alkoi julkaista keskiaikaan keskittyvien opaskirjojen tai oikeastaan maakuntakohtaisten keskiajan arkeologian popularisointien sarjan. Teoksista ensimmäinen **Claes Thelianderin** "Det medeltida Västergötland" sai hyvän vastaanoton, minkä rohkaisemana kirjoitustyötä on jatkettu uusiin maakuntiin, ensinnä Skåneen. Tuloksena oli vuonna 2007 ilmestynyt **Peter Carellin** "Det medeltida Skåne".

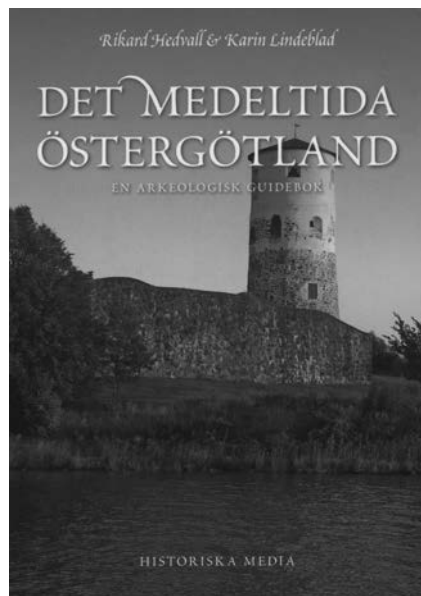
Vuonna 2007 ilmestyi "Det medeltida Östergötland" ja vuotta myöhemmin "Det medeltida Småland". Kustantaja on panostanut sarjan kirjoittajiin: kaikki kuuluvat käsittelemänsä maakunnan keskiajan arkeologien johtaviin nimiin. Itägåötanmaan keskiaikaa esittelee linköpingiläinen pitkän linjan arkeologipariskunta **Rikard Hedvall** ja **Karin Lindeblad**. Smålandia koskevan osan kirjoittanut **Martin Hansson** on puolestaan väitellyt saman maakunnan linna- ja kartanorakentamisesta keskiajalla.

Sarjan teosten rakenne on yhtenäinen, mutta ei orjallisesti yhteen muottiin kahlehdittu. Tämä mahdollistaa maakuntakohtaisten erityispiirteiden huomioon ottamisen. Joh-

dantoluvuissa esitellään lyhyesti keskiajan arkeologiaa yleensä ja käsitellään kyseistä maakuntaa erityisesti. Seuraavana on vuorossa maaseudun tärkeimpien kohteiden esittely keskiaikaisista kylistä kartanoihin ja linnoihin. Omat päälukunsa saavat sekä kaupungit että kirkolliset kohteet. Päälukujen alussa on johdanto käsiteltävään teemaan, minkä jälkeen on yksittäisten kohteiden esittely. Östergötlandista esitellään pääluvuissa yhteensä 52 kohdetta, Smålandista niitä on peräti 78. Kutakin näistä kohteista esitellään ja analysoidaan sivun tai parin verran, kaupungeille tilaa on uhrattu tätä enemmän. Esittelyt pohjautuvat nykyiseen tutkimustilanteeseen siten, että sekä kohteen historia että tutkimushistoria tulevat esiin. Lisätietoa kaipaaville löytyy useimmista kohteista kirjallisuuskynkejä. Kohdekuvaukset osoittavat kirjoittajilta sekä hyvää paikallistietoutta että vankkaa arkeologista asiantuntemusta.

Kirjan sisäkansissa on pienimittakaavaiset kartat, joihin esitellyt kohteet on merkitty. Osasta kohdekuvauksia löytyy myös tarpeellisia ajo-ohjeita, mutta ilman asianmukaista tiekarttaa kohteiden löytyminen on varmasti haastavaa ja aikaa vievää.

Arvokkaita ja mielenkiintoisia keskiaikaisia kohteita löytyy runsaasti kaikkialta Etelä- ja Keski-Ruotsista, minkä vuoksi kirjoittajat ovat joutuneet karsimaan esiteltäviä kohteita. Kaikki keskiaikaiset kaupungit ja kruunun suuret linnat ovat toki mukana, mutta jo kirkoista sekä luonnollisesti maalaiskylistä on suuri osa jätetty sivuun. Smålandin osalta mukana on 23 keskiaikaista kartanoa ja kartanolinnaa, vaikka pelkästään Tiohäradista, johon maakunnan itä- ja pohjoisosia ei lasketa, niitä tunnetaan yli 280. Vastaavasti kirkoista suurin osa on jätetty esittelemättä. Teoksen luettavuuden kannalta tällainen asiantuntemuksella tehty karsinta on hyvä asia. Tärkeimmät, näyttävimmät ja parhaiten säilyneet kohteet saadaan tunnetuiksi, kun jyvät

erotellaan akanoista. Jossain määrin tällaiset valinnat ovat subjektiivisia ja esimerkiksi Östergötlandin osalta jäin kaipaamaan pientä Skönbergan kirkkoa, jonka vintillä pääsee tutustumaan kirkon päätyseinän romaanisiin kalkkimaalauksiin 1200-luvulta.

"Det medeltida ..." -sarja on merkittävä lisä ruotsalaiseen keskiajan arkeologiseen kirjallisuuteen. Vaikka teokset on suunnattu suurelle yleisölle, niillä on myös tutkimuksellista arvoa, sillä ne ovat samalla maakunta-kohtaisia keskiajan arkeologisia yhteenvetoja. Nyt tutkimusta on kertynyt niin paljon, että tällaiset yhteenvedot ovat mielekkäitä ja tarpeellisia. Aivan äskettäin sarjaan on jo ilmestynyt **Jonas M Nordinin** Taalainmaata ja Västmanlandia käsittelevä osa. Jääkäämme jännityksellä odottamaan, mikä maakunta on seuraavana vuorossa. ♦

Georg Haggrén

georg.haggren@helsinki.fi

Kulttuurientutkimuksen laitos, arkeologia
PL 59 (Unioninkatu 38F)
00014 Helsingin Yliopisto

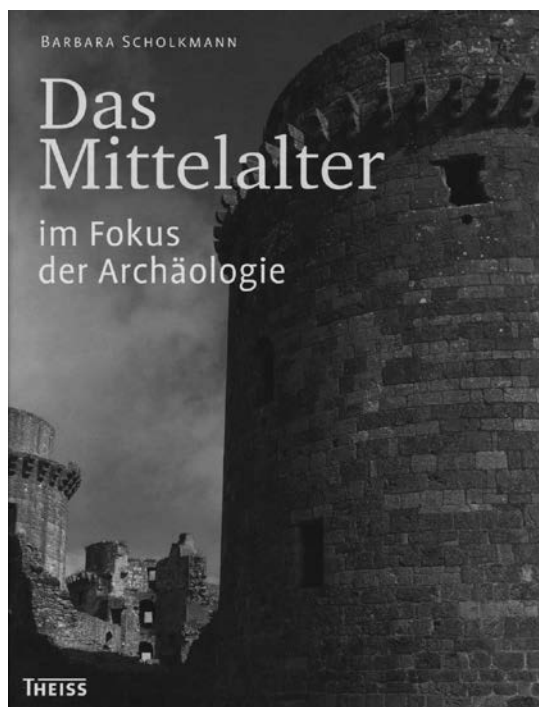
SAKSALAINEN KESKIAJANARKEOLOGIAN YLEISESITYS

Barbara Scholkmann: *Das Mittelalter im Fokus der Archäologie*. Konrad Theiss Verlag GmbH. Stuttgart 2009. 128 s.

Keskiajan arkeologia saavutti 1900-luvun lopulla vahvan jalansijan eri puolilla Eurooppaa. Etenkin Brittein saarten ulkopuolella alan yleisesitykset ovat silti jääneet harvakuiksi. Ranskalainen keskiajan arkeologia sai vuonna 2008 uuden yleisesityksen, kun **Joelle Burnouf** julkaisi teoksen *Arheologie médiévale en France*. Saksankielisellä alueella perusteos on ollut **Günther P. Fehringin** jo vuonna 1986 julkaisema *Die Archäologie des Mittelalters*.

Barbara Scholkmann on Tübingenin yliopiston keskiajan arkeologian professori, joka on pitkään ollut aktiivinen alan kansainvälisessä tiedeyhteisössä. Runsaan kahden vuosikymmenen kuluessa eli Fehringin teoksen jälkeen keskiajan arkeologian saralla on ehtinyt tapahtua paljon. Pelkästään Saksojen yhdistyminen 1990-luvun alussa on mullistanut alaa. On syytä korostaa, että Fehringin teos on tarkoitettu akateemiseksi kurssikirjaksi, kun taas Scholkmannin uusi kirja painottuu arkeologian popularisointiin. Kirjan rinnakkaispainos onkin ilmestynyt *Archäologie in Deutschland* -lehden erikoisnumerona.

Teoksen johdannossa Scholkmann esittelee historiallisen arkeologian poikkitieteellisiä metodeja ja muistuttaa arkeologisen lähteaineiston jatkuvasta kasvamisesta. Oman

käsittelynsä saa alan saksalainen tutkimushistoria. Kuten muualla Euroopassa linnat ja kirkot sekä sittemmin kaupungit ovat olleet tutkimuksen keskipisteessä. Kaupunkiarkeologian yhtenä huipennuksena voidaan pitää Saksojen yhdistymisen jälkeisiä laajoja kaivauksia, kun Itä-Saksan kaupunkeja alettiin jälleenrakentaa 1990-luvulla. Vähemmälle huomiolle tutkimuksessa ovat jääneet kaupunkien laita-alueet samoin kuin keskiajan maaseudun asutus. Vaikka pelastuskaivauksia on Saksassa tehty paljon, on julkaisujen määrässä yhä toivomisen varaa. Monet tärkeät

kaivaukset ovat hautautuneet museoiden arkistoihin jääden vaille sekä julkaisua että tieteellistä analyysiä.

Saksalainen historiallinen arkeologia on yhä painottunut keskiaikaan. Scholkmann esittää toiveenaan, että jatkossa arkeologinen tutkimus ulotettaisiin uuden ajan alkuun ja eräissä tapauksissa jopa 1900-luvulle asti. Yhtenä tulevaisuuden painopisteenä kirjoittaja esittää keskiajan arkeologian teoreettisen keskustelun kehittämisen Saksassa samaan tapaan kuin Englannissa ja Skandinaviassa on jo tehty. Saksalainen tutkimus on monesti painottunut empiriaan. Tutkimuksen monipuolistamisessa Scholkmann nostaa esiin kirjallisen ja erityisesti kuvallisen lähdeaineiston, jota Saksassa on säilynyt hyvin paljon. Aiemmissa julkaisuissaan kirjoittaja itse on jo hyödyntänyt tätä mahdollisuutta.

Teos on suunnattu suurelle yleisölle, mutta myös arkeologit saavat siitä paljon irti. Kirjan rakenne ja käsittelytapa ovat osin hyvin perinteisiä, mutta myös tuoreita näkökulmia löytyy. Linnat, kirkot ja kaupungit saavat omat päälukunsa, samoin maaseudun asutus. Modernia kansainvälistä keskustelua seuraten kirjoittaja on valinnut yhdeksi pääluvuksi keskiajan maisema- ja ympäristöhistorian. Myös käsityölle, kaupalle ja kulutukselle eli tuotteiden elinkaarelle käsityöverstaalta asiakkaalle ja jätteeksi on varattu tilaa. Arjen historia kaikissa sääty-yhteiskunnan kerroksissa on pitkään ollut suosittu tema saksalaisessa keskiajan arkeologiassa eikä Scholkmann tässä

suhteessa tee poikkeusta. Nämä kysymykset ovat ajankohtaisia myös täällä Itämeren pohjoislaidalla. Sen sijaan juutalaisuuden tutkimusta käsittelevä luku jää suomalaisesta näkökulmasta varsin eksoottiseksi. Oma mielenkiintoinen ja helposti unohtuva kokonaisuus on Pohjois-Saksan slaavilainen kulttuuripiiri, jonka alueelle kristinusko levisi paljolti miekkalähetyksen avulla samoihin aikoihin kuin Lounaiseen Suomeen. Slaavilainen kulttuuripiiri ei kirjassa monta sivua saa tilaa, mutta teeman mukaan ottaminen ja muistaminen on huomionarvoista.

Kirjan runsas ja korkealaatuinen kuvitus ansaitsee kiitosta. Runsaan kuvituksen miinuspuolena on tekstimäärän suppeus. Aiheesta olisi riittänyt paljon enemmänkin asiaa yleistekseen. Keskiajan Eurooppa on ollut hyvin kansainvälinen, mitä kirjoittaja loppusanoissaan korostaa voimakkaasti. Keskiajan arkeologiaa on tutkittava laajassa kansainvälisessä kontekstissa. Toivottavaa olisi, että Scholkmannin teos julkaistaisiin myös englanniksi. Tällöin se saisi paljon nykyistä laajemman lukijakunnan Saksan ulkopuolella. ♦

Georg Haggrén
georg.haggren@helsinki.fi

Kulttuurientutkimuksen laitos, arkeologia
PL 59 (Unioninkatu 38F)
00014 Helsingin Yliopisto

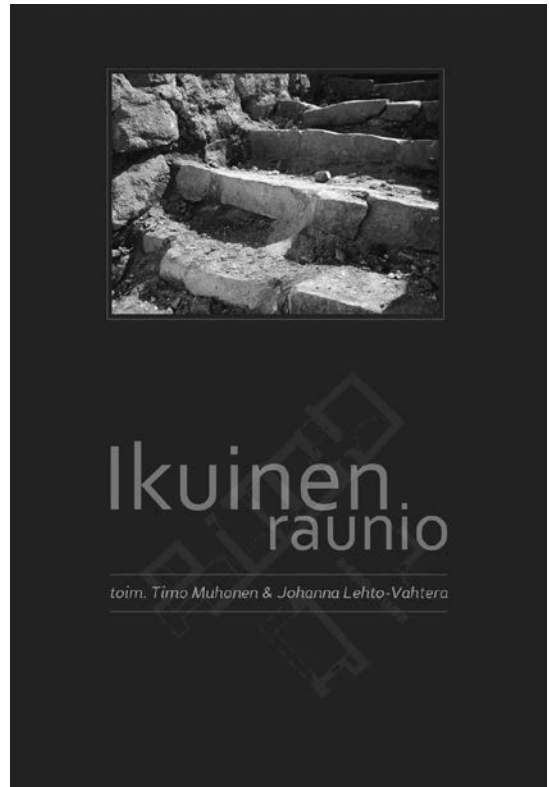
TARINOITA RAUNIOILTA

Timo Muhonen & Johanna Lehto-Vahtera (toim.). *Ikuinen raunio.* Aboa Vetus & Ars Nova –museo. Turku 2009. ISBN 978-952-5820-02-7. 99 sivua.

Rauniot ilmentävät, ainakin sosiologian klassikolle **Georg Simmelille**, hengen tahdon ja luonnon välttämättömyyden välistä ristiriitaa. Arkkitehtuuri luo tasapainon näiden kahden voiman välille, mutta "sinä hetkenä kun rakennuksen rappeutuminen tuhoaa muodon ykseyden, astuvat osapuolet taas erilleen ja ilmaisevat maailman läpi käyvää alkuperäistä vihollisuuttaan – ikään kuin taiteellinen muotoilu olisi ollutkin vain väkivallanteko hengeltä, joka on alistanut kiven vastoin sen tahtoa" (Simmel 1983, 8).

Jännitteinen on myös se kokonaisuus, jonka rauniot, konservaattorit, arkeologit, museologit ja suuri yleisö nykyaikana muodostavat. Tästä kertoo viininpunaisiin kansiin painettu artikkelikokoelma *Ikuinen raunio*. Sen tekstit perustuvat samannimiseen seminaariin, joka pidettiin Aboa Vetus-museossa Turussa helmikuussa vuonna 2008. Teoksessa on runsas, nelivärinen kuvitus sekä silmää miellyttävä taitto, ehkä lukuun ottamatta hieman liian ahtaaksi kavennettuja sivumarginaaleja.

Aboa Vetus & Ars Nova -museosta tehdyt suuntaisperspektiivikartat jakavat artikkelit kahteen ryhmään. Alkuosuus käsittelee raunioiden restaurointeja yleisemmällä ja historiallisemmalla otteella siinä missä jälkimmäinen

keskittyy nimenomaan Aboa Vetuksen raunioiden dokumentointiin, konservointiin ja tutkimukseen sekä käyttöön museona.

Jo ensimmäinen artikkeli, Museoviraston yli-intendentin **Sakari Mentun** kirjoittama "Konservointi, tutkimus ja suojelu: Raunio-restauroinnin rooleja", toteaa, että arkeologinen tutkimus, rakennussuojelu ja restaurointi ovat kiinteässä yhteydessä toisiinsa, mutta samalla niiden tavoitteet ovat ristiriidassa

keskenään. Esimerkkeinä Mentu esittelee Raaseporin ja Kuusiston linnojen tutkimus- ja restaurointihistoriaa. Kuten muidenkin suomalaisten linnojen, alkoi näiden kahden kohteen muinaistieteellinen tutkimus- ja korjaustyö 1800-luvun lopulla. Rauniot kärsivät pahoin ensimmäisen vaiheen kaivauksista ja niitä seuranneista konservointiyrityksistä. Mentu arvioi Kuusiston muutamassa vuosikymmenessä tuhoutuneen rakennusmuistomerkkinä.

Pääasiassa 1800-luvun ja 1900-luvun alun rauniorestauroinnit olivat vielä kuitenkin maltillisia. Välivaiheessa 1920-luvulta 1960-luvulle kamppailtiin tuhoisasti etenevien vaurioiden ja riittämättömien määrärahojen kanssa. Tutkijain uteliaisuuden tyydyttämiseksi avattiin uusia raunioita esiin ilman konservointisuunnitelmia ja järjestelmällisiä arkeologisia tutkimuksia. Vasta vuonna 1958 **Antero Sinisalo** loi Kuusiston linnalle kattavan restaurointisuunnitelman. Siinä arkeologiset kaivaukset muodostivat suunnittelun perustan, ja 1990-luvulla tutkimus- ja konservointimetodi lopullisesti vakiintui.

Mentun mukaan tutkimuksen ja konservoinnin roolijaon tulisi aina perustua ensisijassa muinaisjäännöksen suojeluun. Silti 1800-luvun ja 1900-luvun alun tutkimus- ja konservointihankkeita ei pidä arvottaa pelkästään nykyisin kriteerein. Samaan aikaan hän silti toteaa, että joitakin vuosikymmeniä myöhemmin, vuonna 1937 Kajaanin linnassa tehty koneellinen kaivaus on äärimmäinen esimerkki ammattitaidottomuudesta. Tämänkin kaivaus voidaan kuitenkin taustoittaa sekä tehdä ymmärrettävämmäksi, ja yhdistelemällä kekseliäästi erilaisia arkisto- ja lähdeaineistoja koneellisen kaivauksen toteutuksesta sekä löydöistä saadaan yllättävänkin paljon selville (Seppänen 2008, 64–70, 102–103).

Arkkitehti ja Suomenlinnan hoitokunnan jäsen **Tuija Lind** pohtii artikkelissaan

"Rauniot ja restaurointi: Kestävyys, kauneus, kertovuus" kiinnostusta raunioihin renessanssista nykyaikaan, mutta etenkin restauroijan roolia rauniokohteissa. Lind korostaa, että rauniokonservointi on lähtökohtaisesti kriittistä toimintaa, jossa punnitaan erilaisten restaurointikäytäntöjen vaikutuksia raunioiden tulevaisuuteen. Vaikka valintoihin vaikuttavat monet, osin ristiriitaisetkin arvot, Lind nostaa esiin erityisesti raunioiden kestävyiden, kauneuden ja käyttökelpoisuuden eli kertovuuden. Ilman kertovuutta raunio on ainoastaan kivirakenne muiden joukossa.

"On tärkeää, etteivät restaurointitoimet vähennä raunion kertovuutta," kirjoittaa Lind. Huolellinen maisemasuunnittelu ja raunioiden yhteyteen pystytetyt informaatiotaulut edistävät kohteen kertovuutta. "Mutta jos taulu on haalistunut auringossa, viillelty ja raaputettu veitsellä, poltettu tulitikuilla ja töhritty maalilla, niin silloin toivoisi, ettei ylimääräistä informaatiota olisi tarjolla." Lopuksi Lind vertaa restaurointia yksittäisen kertahankkeen sijasta puutarhanhoitoon: se on kulloisenkin tilanteen mukaista jatkuvaa hoivaa.

Filosofian tohtori **Thorborg von Konow** kirjoittaa erikoisalastaan artikkelissa "Laastin rooli raunion restauroinnissa". Hän esittelee menetelmiä, joilla paljastetaan rappauksen kerrokset ja rappauslaastissa jäljellä olevat maalikerrokset. Mikroskoopin avulla selvittää laastin sideainetyyppejä ja runkoaineita sekä laastiin jääneitä huokosia ja halkeamia. Laastien mikrorakenne kertoo laastin kestävydestä ja valmistusprosesseista. Restauroinnissa käytettyjen laastien koostumuksella vaikutetaan raunioiden kestävyteen. Tämän vuoksi hän on kehittänyt Aboa Vetuksen raunioita varten oman kuivalaastinsa.

Rakennusarkeologian dosentti **Kari Uotilan** artikkeli "Aboa Vetus: Rauniokohde ja sen tutkimus" avaa kokoelman toisen osuuden. Hän kertoo Rettigin tontin laajoista kaivauksista vuosina 1992–1995, jolloin kaikki

rakenteet jätettiin mahdollisuuksien mukaan paikoilleen. Tämä vuoksi alimpiin kulttuuri-kerroksiin ei voitu kajota, mutta vuosien 2002–2003 rakennusarkeologisten tutkimusten jälkeen vuonna 2005 arkeologiset kaivaukset ulotettiin kaikkein vanhimpiinkin osiin. Tarkoituksena oli selvittää kivirakennusten rakentamisaikaa sekä tarkastella niiden käyttövaiheita.

Tutkimusten pohjalta Uotila esittelee raunioiden ajoituksia, mikä on Turun kaupunkiarkeologiasta kiinnostuneelle hyödyllistä. Toistaiseksi Aboa Vetuksen kivirakennusten historian kokonaisuutta on ollut hankala hahmottaa. Uotilan mukaan alueen vanhimmat käyttökerrokset ja rakenteet sijoittuvat 1200–1300-lukujen taitteeseen. Sen sijaan vanhimmat kivi- ja tiilitalot ajoittuvat vuosiin 1389–1404, jolloin elettiin kaupunkirakentamisen muutosvaihetta. Rettigin tontin alueelle rakennettiin kaikkiaan kolme kivi- ja tiilitaloa, ja jokaiseen niistä erinäisiä lisäosia keskiajan kuluessa. Kåkenhus-nimellä tunnettu tiilirakennus muurattiin 1450-luvulla kun kortteli muutoinkin siirtyi tiilirakentamisen aikaan. Nämä vaiheet nivELYtynevät kaupunkirakenteessa laajemminkin tapahtuneisiin muutoksiin ja Turun sosiopoliittiseen tilanteeseen eli mahdollisesti saksalaisvaikutuksen lisääntymiseen (vrt. Seppänen 2009, 245–246).

Uotila kyseenalaistaa arkeologien ja ilmeisesti myös monien konservaattorien sitkeän käsityksen, että muinaistutkijat väistämättä olisivat raunioiden tuhoajia. Hänen mukaansa ilman kaivauksia museon alueen kivirakenteet olisivat pikkuhiljaa tuhoutuneet rakenteisiin nousseen veden murentamina. Edellisten vuosikymmenien aikana Turun Vanhan Suurtorin kellaritilojen kunto on voimakkaasti heikentynyt. Lisäksi ilmastomuutos ja sen myötä kohoava merenpinnan taso voivat olla tätäkin vaarallisempia Turun keskiaikaisille rakenteille. Arkeologi olisikin paremminkin

nähtävä ongelmakohtien paljastajana ja välttämättömien korjaustöiden käynnistäjänä, ei pelkästään tuhoajana.

Museonjohtaja **Johanna Lehto-Vahtera** käsittelee Aboa Vetuksen museologista historiaa ja käyttöä artikkelissa "Raunio museokäytössä". Ensimmäinen perusnäyttely vuodesta 1995 vuoteen 2005 toi nähtäväksi kaivausten uusia löytöjä, kertoi arkeologisista menetelmistä sekä alueen historiasta keski-ajalta nykypäivään. Seuraava, vuonna 2005 avattu perusnäyttely rakentui sitä vastoin yhden aikakauden eli 1400-luvun elämän kuvaamiseen fiktiivisen Matin tarinan kautta. Museopedagogiikalle ja lapsille annettiin aiempaa keskeisempi asema muun muassa työpajojen ja erikoiskierrosten muodossa sekä saavutettavuutta ja toiminnallisuutta lisäämällä. Lasten olemassaolon huomaaminen onkin tervetullut muutos aikuisvetoiseen ja pönäkkään museoperinteeseen. Näyttelykäsikirjoitus ja tieteellinen tutkimus, tutkimusprosessi ja näyttelyprosessi, ovat yhä selkeämmin kaksi eri asiaa.

Aboa Vetuksen 1990-luvun kaivausten ja raunioiden paljastamisen yhteydessä restaurointi oli intensiivistä, mutta sittemmin siirryttiin huoltokonservointiin. Konservattoriyrittäjä **Lasse Mattila** kuvaa artikkelissaan "Aboa Vetus konservaattorin silmin: Kymmenen vuotta vuosikonservointia" jokavuotisia huolto- ja siivoustöitä. Suurimman ajan kolmiviikkoisesta konservoinnista vie muurien puhdistus. Tärkeä osa on myös muurien liikkumisen ja painumisen tarkkailulla.

Kokoelman viimeisessä artikkelissa "Aboa Vetuksen raunioiden laserkeilaus: Mitataustekniikan uudet mahdollisuudet kulttuuriperinnön dokumentoinnissa" Teknillisen korkeakoulun tutkija ja arkeologi **Nina Heiska** esittelee museossa vuonna 2007 suoritettuja koemittauksia. Nykyinen digitaalteknologia on uudistanut tutkijoiden 1800-luvulta lähtien käyttämää fotogrammetriaa eli kuvista

mittaamista. Toinen tärkeä kosketukseton mittaamenetelmä on laserkeilaus, jossa koh-teita mitataan matalatehoisella laserilla. Tu-loksena muodostuu kolmiulotteinen pistepilvi eli tarkka pintakartta kohteesta. Vaikka uusia digitaalitekniologioita vaivaavat vielä osaa-vien käyttäjien puute sekä korkeat käyttö-kustannukset, Aboa Vetuksessa tavoitteeksi on otettu näkyvien raunioiden mallintaminen laserkeilauksella. Dokumentointia hyödyn-netään muun muassa raunioiden kunnon seu-raamisessa. Heiska kuitenkin muistuttaa, että ennen dokumentointia on tähdelmistä miettiä, mihin ja millaista mallia oikeastaan tarvitaan. Tarvitaanko esimerkiksi tarkkaa tietoa koh-teen geometrisista ulottuvuuksista vai onko lopputuloksen tarkoitus olla vain näyttävä?

Ikuinen raunio on hyvä – ja suomeksi ai-noa – johdatus raunioiden suojeluun, hoitoon ja tutkimukseen, ja se epäilemättä soveltuu yliopisto-opetuksen oheislukemistoksi. Semi-naariin perustuvassa teoksessa on kuitenkin kaksi teemaa, joiden käsittely jäi valitettavan ohueksi. Ensinnäkin kokoelma olisi kaivan-nut esipuhetta pidemmän ja syvällisemmän johdannon, jossa käsitellään raunioita aate-historiallisena ilmiönä. Siellä täällä kirjassa mainitaan muun muassa termi "raunioroman-tiikka", mutta muutoin 1800-luvun romanttis-ta liikettä ja sen rakentamia rauniokäsityksiä ei tarkemmin analysoida.

Muutokset raunioideaaleissa eivät muo-dosta vain yhtä lukua historiankirjoituksessa, vaan määrittävät yhä konservoinnissa teh-täviä ratkaisuja. Arvottaminen onkin toinen kokoelmassa liian vähälle huomiolle jäänyt ulottuvuus. Lind nostaa kertovuuden raunio-restauroinnin tärkeäksi arvoksi, muttei ana-lysoi sitä, mistä tämä kertovuus muodostuu. Kertomus, jonka konservaattorit ja muinais-tutkijat antavat raunioiden kertoa, on yhtä lailla heidän luomuksensa kuin raunioiden, ja tämä kertomuksen hahmo on modernin ajan

tuote. Ilmeisestikin on olemassa jokin oikea kertomus, jota ammattilaiset varjelevat vää-riltä kertomuksilta: Lindin esimerkkinä mai-nitsema informaatiotaulu ja sen viillot ovat nimittäin yhtä lailla merkkejä menneestä kuin raunioiden kivet.

Konservaattorit ja arkeologit ovat etu-oikeutettuja valikoimaan ja muovaamaan niitä kertomuksen rahtusia, joita rauniot tar-joavat, ja harsimaan niistä harmonisia tari-noita. Mutta eikö raunioissa ole kiehtovaa, paitsi niiden kertovuus, yhtä lailla myös se, mikä rikkoo tarinan ja murtaa ajan tasaisen poljennon? Kuolema ja rappio katkovat ker-tomuksia ja hajottavat niitä fragmenteiksi. Rauniokohteissa yhdistyy ajan verkkaisa virtaaminen siihen hiljaiseen raivoon, jolla ihmisten rakentama tuhoutuu. Juuri tämän jännitteen romanttinen rauniokiinnostus toi esiin: menneen ja sen häviämisen luoman melankolian. **Maija Kärki** (2007, 170–171) huomauttaa, että Aboa Vetuksen uusi, *Matin* tarinaan nojaava perusnäyttely rikkoo perin-teistä museonäyttelyä tulkinnallisuudellaan ja fiktionaalisuudellaan, mutta näkemys mui-naisuudesta on edelleen sangen yhtenäinen. *Ikuinen raunio* kuitenkin osoittaa, että jopa ammattilaiset painottavat ristiriitaisesti eri-laisia raunioarvoja ja hahmottelevat erilaisia rauniokertomuksia. Parhaimmillaan teos tuo-kin näkyväksi sen, että raunioista päätettäessä ei ole mahdollista tehdä helppoja ratkaisuja ja poistaa raunioiden olemuksesta itsestään kumpuavia jännitteitä. Ei ole olemassa vain yhtä kertomusta raunioista. ♦

Visa Immonen
vialim@utu.fi

Arkeologia
Henrikinkatu 2
20014 Turun yliopisto

KIRJALLISUUS

Kärki, Maija 2007. Fragments of Reality – The Middle Ages in Nordic archaeological museums. Teoksessa Immonen, Visa; Lempiäinen, Mia & Rosendahl, Ulrika (toim.), *Hortus novus: Fresh approaches to medieval archaeology in Finland*. (Archaeologia Medii Aevi Finlandiae XIV.) Turku: Suomen keskiajan arkeologian seura, 165–171.

Seppänen, Liisa 2009. Town in transition – outlining the construction activities in medieval Turku. Teoksessa Pellinen, Hanna-Maria (toim.), *Maasta, kivistä ja hengestä: Markus Hiekkänen Festschrift*. Turku & Helsinki: Kulttuurien tutkimuksen laitos, Turun yliopisto; Taiteiden tutkimuksen laitos, taidehistoria, Helsingin yliopisto; Suomen kirkkohistoriallinen seura & Suomen keskiajan arkeologian seura, 240–249.

Seppänen, Samuli 2008. *Kajaanin linnan varhainen kaivaus- ja restaurointihistoria sekä linnan viimeiset hetket arkeologisten löytöjen perusteella*. Julkaisematon pro gradu -tutkielma. Arkeologia, Turun yliopisto.

Simmel, Georg (1911) 1983. Rauniot. *Taide* 4/1983, 8–11, 56.

HISTORIALLISET KARTAT ARKEOLOGIAN JA ASUTUSHISTORIAN TUTKIMUKSEN LÄHTEINÄ

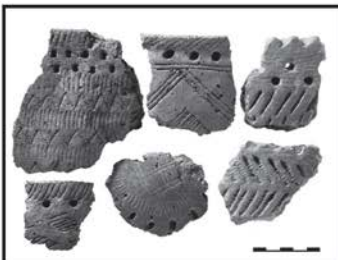
Seminaari Hämeen linnassa perjantaina 20.11.2009 klo 9.00–16.00

Seminaarissa esiintyy ruotsalainen kulttuurimaantieteilijä **Bengt Windelhed**, joka puhuu historiallisten karttojen käytöstä kulttuurimaantieteellisessä tutkimuksessa. Muita puhujia ovat mm. FT **Kari Uotila**, FM **Leena Lehtinen**, FM **Heini Hämäläinen** sekä FM **Simo Lahtela**

Ajantasainen seminaariohjelma nähtävissä lokakuussa seuran kotisivuilla <http://org.utu.fi/muut/skas>. Seminaari on avoin kaikille kiinnostuneille. Seminaarin hinta on 20 euroa, opiskelijoilta 15 euroa. Hintoihin sisältyy lounas ja kahvi. Maksu suoritetaan seminaaripäivänä Hämeen linnassa. Osallistujia pyydetään ilmoittautumaan 13.11.2009 mennessä sihteeri Maija Helamaalle sähköpostitse mkhela@utu.fi tai puhelimitse numeroon 0400 262 162. Eri-tyisruokavaliosta pyydetään kertomaan seminaariin ilmoittautumisen yhteydessä. Turusta lähteville on mahdollisuus edulliseen yhteiskuljetukseen. Meno-paluu hinta riippuu osallistujien lukumäärästä. Yhteiskuljetuksen ilmoittaudutaan kuten seminaariin.

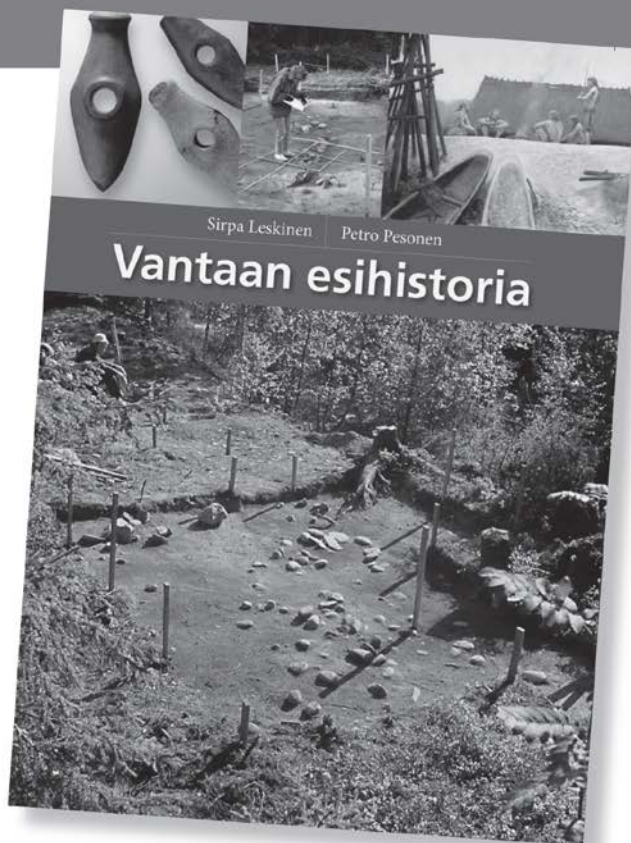
Seuran sääntömääräinen syyskokous järjestetään seminaarin yhteydessä Hämeen linnan Kirkkosalissa lounastauolla klo 11.15.

Vantaan esihistoria

Vantaan menneisyys
kivikauden alusta
rautakauden loppuun

Monipuolisesti kuvitettu teos
muinaisten vantaalaisten
elinympäristöstä ja elintavoista.

Vantaan esihistoria: Sirpa Leskinen ja Petro Pesonen.
336 s. ISBN 978-952-443-255-9. Julkaisija Vantaan kaupunki.

Myynnissä kirjakaupoissa, Vantaan kaupunginmuseossa,
Vantaan taidemuseossa ja yhteis palvelupisteissä.

Miten elivät Pohjolan todelliset prinsessat?

Pohjolan prinsessat – viikinkineidoista renessanssiruhintatariin kertoo naisten maailmasta menneisyyden Pohjolassa. Vaikka ”prinsessa” kuulostaa monen mielestä satujen joutilalta neitoselta, Pohjolassa prinsessojen elämä oli paljonkin hurjempaa. Kruununperijättäreksi saattoi päätyä vasta kapaloissaan jokelteleva prinsessa, ja veristen veljessotien keskellä teini-ikäinen ruhtinatar oli yhtäkkiä valtakamppailun johdossa.

Pohjolan prinsessat kertoo näiden naisten tarinoita viikinkiajan myyttisistä vallasnaista uuden ajan renessanssiruhintatariin. Kuinka prinsessa Ingegerdistä tuli ortodoksinen pyhimys? Miten tanskalaisprinsessat Jutta ja Agnes pakenivat luostarista, johon heidät oli teljetty? Entä miten elämä heitteli vaalikuningas Karl Knutsson Bonden tyttäriä, kun isä kerta toisensa jälkeen valittiin hallitsemaan ja sitten taas syöstiin vallasta?

Prinsessat ammensivat elämäänsä voimia ja neuvoja vanhoista tavoista ja laeista, ja kristinuskon tulo, keskiajan hovikulttuuri ja renessanssisivistys muuttivat heidän maailmaansa. Kirjan monipuolinen kuvitus ja aikakausien poliittisia tilanteita hahmottavat kartat antavat hyvän kuvan menneisyyden kruunupäiden elämästä. Prinsessojen erilaiset kohtalot heijastavat sekä naisten elämän mahdollisuuksia ja rajoja että Pohjolan värikästä historiaa.

FT Anu Lahtinen (s. 1975) on palkittu keskiajan ja 1500-luvun tutkija, joka on väitellyt myöhäiskeskiajan ruotsalaisista aatelisnaisista. Lahtisen erikoisalaa ovat aikakauden perhesuhteet ja yhteistyöverkostot, ja hän on julkaisuut aiheesta lukuisia artikkeleita niin Suomessa kuin ulkomaillakin. Lahtiselta on ilmestynyt muun muassa paljon kiitosta kerännyt teos *Skandaali! - historian parhaat lööpät* (2006).

Kuvat: Ruotsalainen Ingegerd (k. 1050; oik. ylh) matkusti naimisiin Novgorodiin ja päätyi Pyhä Anna -nimiseksi ortodoksi-pyhimykseksi, prinsessa Cecilia (1540–1627, keskellä) vietti vauhdikasta iltaa ja aiheutti kansainvälisen selkkauksen. Rekonstruktio ehkä unioni-kuningatar Margaretalle kuuluneesta puvusta (oik. alh.) ja kahta valtakuntaa 1300-luvulla poikansa sijaisena hallinneen Ingeborgin sinetti (vasemmalla).

Lisätiedot, haastattelu- ja kuvapyynnöt: Hanna-Leena Soisalo, Atena Kustannus Oy, 010 4214 202 tai hanna-leena.soisalo@atenakustannus.fi.

SUOMEN KESKIAJAN ARKEOLOGIAN SEURA –SÄLLSKAPET FÖR MEDELTIDSARKEOLOGI IN FINLAND RY.

Suomen keskiajan arkeologian seura – Sällskapet för medeltidsarkeologi i Finland ry. on toiminut keskiajan ja uuden ajan arkeologian tutkimuksen edistämiseksi vuodesta 1990 ja on Tieteellisten seurain valtuuskunnan jäsen.

Seuran tarkoituksena on edistää keskiajan ja uuden ajan arkeologian tutkimusta ja korkeakouluopetusta. Seura järjestää seminaareja, vierailuluentoja, opintomatkoja ulkomaille ja kotimaahan, ottaa kantaa ajankohtaisiin arkeologisiin kysymyksiin ja harjoittaa julkaisutoimintaa.

Seuran jäseneksi otetaan keskiajan ja uuden ajan arkeologiasta kiinnostuneita henkilöitä. Jäseneksi voi ilmoittautua kirjallisesti seuran osoitteeseen (SKAS, c/o Arkeologia, Henrikinkatu 2, 20014 Turun yliopisto.) tai sähköpostilla seuran puheenjohtajalle (yhteystiedot alla).

Jäsenmaksu on 20 € vuodessa, opiskelijoilta 14 € ja perheiltä 30 €. Erikseen tilattuna lehden vuosikerta on 20 €. Irtonumeron hinta on 5 €.

Osoitteenmuutoksista pyydetään ilmoittamaan seuran sihteerille (yhteystiedot alla).

Seuran kotisivut ovat osoitteessa:
<http://org.utu.fi/muut/skas>.

Puheenjohtaja:

Vt. Prof. Markus Hiekkänen
markus.hiekkanen@helsinki.fi
markus.hiekkanen@pp.inet.fi

Varapuheenjohtaja:

Anna-Maria Vilkuna
anna-maria.vilkuna@netsonic.fi

Sihteeri:

Maija Helamaa
Puh. 0400-262 162
mkhela@utu.fi

Rahastonhoitaja:

Hanna-Leena Salminen
Puh. 050-584 5222
hlsalminen@gmail.com

ISSN 1445-0334

DIGIPAINO

Uniprint 2009

